

Gedragen en vastgelegd

Sieraden uit de periode 1600–1650

Masterscriptie Monique Rakhorst

Masterscriptie Monique Rakhorst
Juli 2013

Studentnummer 6118771, Master Museumconservator, Universiteit van Amsterdam
mrakhorst@casema.nl

Eerste lezer: prof. dr. Frans Grijzenhout, Universiteit van Amsterdam
Tweede lezer: Pieter Roelofs, conservator 17de-eeuwse Schilderkunst, Rijksmuseum Amsterdam

Inleiding

Enige tijd geleden wilde ik het portret van een oude vrouw, dat is toegeschreven aan Ferdinand Bol, centraal stellen tijdens een rondleiding in het Rijksmuseum. Daarvoor deed ik het nodige onderzoek naar het portret. Naast de standaardvragen als 'wie is er afgebeeld' en 'wie heeft het geschilderd' wilde ik weten wat de objecten, kleding en sieraden vertellen over deze vrouw. Al snel stuitte ik op de dubbele gouden ring om de rechterwijsvinger van de geportretteerde. Er bleek geen literatuur te bestaan waarin ik kon vinden wat dit voor type sieraad is. Geboeid door het onderwerp ben ik op zoek gegaan naar soortgelijke ringen en andere opvallende sieraden op zeventiende-eeuwse portretten. Een nieuw interessegebied was bij mij geboren.

Tot op heden hebben historische sieraden, en zeventiende-eeuwse exemplaren in het bijzonder, slechts marginale aandacht gekregen. Ondanks het feit dat sieraden vaak een belangrijk onderdeel vormen van portretten worden ook geschilderde exemplaren in veel gevallen genegeerd in de literatuur. Het eerste probleem dat zich daardoor voordoet bij het beschouwen van sieraden is dat er maar zeer weinig literatuur is om te achterhalen wat er precies is afgebeeld. Door de beperkte kennis van dit onderwerp is vaak onduidelijk in welk (kunst)historisch kader, tijdvak en welke sociale klasse een sieraad geplaatst moet worden. Het tweede probleem is dat kennis van de zeventiende-eeuwse sieradenbranche en de vaklieden die daartoe behoren, bijna geheel ontbreekt in de (kunst)historische wetenschap. Het onderzoek dat nodig is om deze lacunes op te lossen vereist kennis van sieraadkunst, portretten, sociaal-economische geschiedenis en vaardigheid in archiefonderzoek. Door deze disciplines te combineren kan naar mijn mening uiteindelijk een sluitend verhaal worden verteld over de sieradenbranche, de verschillende typen sieraden en de representatie ervan op portretten.

De bronnen met betrekking tot Nederlandse sieraden uit de zeventiende eeuw zijn beperkt, waardoor het geen eenvoudig gebied is om te onderzoeken. Er is slechts een beperkt aantal fysieke sieraden en archiefbronnen overgeleverd. Daarentegen zijn er wel een groot aantal portretten beschikbaar, die kunnen helpen om de sieraadmode in beeld te brengen. Er kan echter niet zomaar vanuit worden gegaan dat sieraden op portretten representatief en realistisch zijn weergegeven. Er moet getoetst worden of de geportretteerden de sieraden ook daadwerkelijk in bezit hadden. Als dat niet achterhaald kan worden zal uit het onderzoek naar voren moeten

komen of de typen sieraden representatief zijn voor de desbetreffende periode. Mijn hypothese is dat er in sommige gevallen sprake is van inventies, maar dat de sieraden over het algemeen een goede afspiegeling zijn van de periode waarin ze zijn vastgelegd. Het belang van het vaststellen of een portret een goede wetenschappelijke bron vormt heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag: zijn sieraden op portretten uit de eerste helft van de zeventiende eeuw representatief te noemen voor de typen die voorkomen in die periode? Onder verschillende 'typen' versta ik sieraden die in meerdere opzichten met elkaar overeenkomen, bijvoorbeeld de locatie op het lichaam waar het werd gedragen, de vorm, het materiaal en de functie. Het gaat hierbij niet om een specifiek ontwerp of model, maar wel om sieraden die in dezelfde categorie vallen. Een ronde of ovale broche bezet met diamanten, die op de borst gedragen werd, is bijvoorbeeld een type dat gangbaar was vanaf de jaren veertig van de zeventiende eeuw. Voor deze scriptie is aan de hand van een drietal casussen onderzoek gedaan naar gangbare typen uit de periode 1600-1650 en of die op de gekozen portretten representatief zijn afgebeeld.

Hoe een object als wetenschappelijke bron gebruikt kan worden is een actuele vraag in de wetenschap.[3] Een goed voorbeeld van een onderzoek waarbij objecten zijn betrokken als bron, is beschreven in het boek *Fashion and Fancy* uit 2006 van Marieke de Winkel. In dit boek wordt in eerste instantie onderzocht of de kostuums op Rembrandts schilderijen overeenkomen met de inventarissen van de geportretteerden en andere bronnen uit die periode. Als vaststaat dat er sprake is van een representatieve weergave kan het schilderij dienen als bron van verder onderzoek. De kennis van sieraden zou naar mijn mening op een soortgelijke wijze uitgebreid moeten worden, zodat het kan dienen als een extra bron in onderzoek naar portretten en fysieke sieraden.

Bij het verrichten van onderzoek naar zowel geschilderde als fysieke sieraden is toegang tot museale collecties noodzakelijk. Mondjesmaat lijkt er voor dit onderwerp dan ook vooral binnen musea meer interesse voor dit thema te ontstaan. Dat blijkt onder andere ook uit diverse tentoonstellingen. Wetenschappelijke literatuur naar sieraden is echter nog zeer beperkt. Hieronder zal ik een aantal noemenswaardige tentoonstellingen en publicaties uitlichten. Recent waren er in het buitenland een aantal tentoonstellingen over sieraden van bekende

3 Dit bleek onder andere uit het congres *Voorwerpen maken geschiedenis. Niet-schriftelijke bronnen in historisch onderzoek* van het KNHG (Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap) dat plaatsvond in november 2012.

modehuizen te zien, zoals *The Art of Cartier* in het Thyssen-Bornemisza Museum in Madrid. Alleen in 1989 was een soortgelijke tentoonstelling van Cartier te bekijken in de Petit Palais in Parijs. Tot oktober is de tentoonstelling *Luxury for Fashion* in de Kunstbibliothek in Berlijn te vinden met sieraden uit de tweede helft van de twintigste eeuw uit de Fior Collectie uit Londen, die worden gecombineerd met modefotografie. Vanaf oktober kan in het Victoria & Albert Museum in samenwerking met de Qatar Museums Authority de tentoonstelling *Pearls* worden bezocht, waar zowel historische als meer recente sieraden te vinden zullen zijn. In het Museum of London opent in oktober een tentoonstelling over historische sieraden uit de late zestiende en vroege zeventiende-eeuwse van de *Cheapside Hoard*. Dit juwelenkistje werd in 1912 gevonden in Londen en zal een unieke kijk bieden op verschillende typen sieraden uit die periode.

Wat betreft de Nederlandse zeventiende eeuw was de tentoonstelling *Een eeuw van schittering* in het Diamantmuseum in Antwerpen in 1993 van belang. In de gelijknamige catalogus wordt een verhelderende ontwikkeling van de Nederlandse zeventiende-eeuwse juwelenmode beschreven. De inleidende hoofdstukken geven een globaal idee van diamanten juwelen uit de zeventiende eeuw, maar het boek maakt ook duidelijk hoe weinig er nog bekend is over sieraden en hun vervaardigers. In de catalogus staan de objecten vaak met een enkele alinea beschreven. Een belangrijk boek waarin de diamant centraal staat werd uitgebracht in 2001 en is geschreven door Hubert Bari en Violaine Sautter naar aanleiding van de tentoonstelling *Diamonds* in het Museum National d'histoire naturelle in Parijs. Dit verhelderende boek is een toevoeging op de bestaande literatuur, maar laat veel vragen over de Nederlandse zeventiende eeuw onbeantwoord. Het American Museum of Natural History bracht in 2001 een soortgelijk boek uit, maar dan over parels naar aanleiding van de tentoonstelling *Pearls. A natural history,* waarin sieraden en portretten net als in het boek *Diamonds* uit Parijs slechts beperkt aandacht krijgen.

Voor informatie over de handel in parels gebruikte ik voor dit onderzoek onder andere het wat oudere boek *The book of Pearls* uit 1908 en *Illustrations and Views of Dutch Ceylon 1602-1796* uit 1988. Voor de internationale context van het sieraad was het boek van Joan Evans *A History of Jewellery* uit 1989 zeer bruikbaar. Zij gaat uitgebreid in op de geschiedenis van het sieraad van 1100 tot 1870 in Europa, maar richt zich daarbij het meest op Groot-Brittannië. Voor informatie over sieraden uit de late zestiende eeuw heb ik vooral gebruik gemaakt van het boek *Renaissance Jewellery* van Yvonne Hackenbroch uit 1980, waarin verschillende typen sieraden per land zijn

beschreven. Dit boek was zeer uitgebreid en verhelderend, maar ook gedateerd aangezien er negentiende-eeuwse vervalsingen in staan als authentieke sieraden van rond de eeuwwisseling. Het enige boek waarin de Nederlandse sieraadmode centraal staat is *Juwelen en Mensen,* geschreven door de juwelier Max Gans. De auteur gaat in zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van het sieraad in de Nederlanden van 1400 tot 1900. Voor zijn onderzoek naar sieraden uit de zeventiende eeuw haalt hij vooral koninklijke archiefbronnen aan, die hij aanvult met informatie uit inventarissen en afbeeldingen van fysieke sieraden en portretten. Zijn kennis van schilderkunst is echter beperkt en hij gebruikt portretten als bron zonder de representativiteit daarvan te toetsen. Dit boek is desalniettemin zeer waardevol geweest, omdat het een goede introductie is op de sieraadmode door de heldere uiteenzetting van de geschiedenis. Ik heb de methode van Gans, waarbij hij archiefstukken, nog bestaande sieraden en portretten onderzocht, overgenomen en geprobeerd te verfijnen. Ik gebruik zijn werkwijze onder andere om te toetsen of portretten een betrouwbare bron zijn voor onderzoek naar sieraadtypen.

In mijn scriptie probeer ik de portretten die ik als casus heb gekozen van verschillende kanten te belichten. Ik heb gepoogd zoveel mogelijk voorbeelden van verschillende typen in inventarissen, op portretten en fysieke sieraden bij elkaar te zoeken om tot een zo betrouwbaar mogelijk resultaat te komen. Naar mijn mening is dit wat het verschil maakt met de weinige onderzoeken naar zeventiende-eeuwse sieraden die tot nu toe zijn verricht. Onderzoek naar geschilderde sieraden op portretten alleen zal niet tot een representatief resultaat leiden. En ook het onderzoeken van een enkel sieraadtype, bijvoorbeeld de trouwring kan snel leiden tot tunnelvisie.[4] Door alle hierboven genoemde disciplines naast elkaar te leggen en voldoende bronnen te gebruiken om argumenten op te kunnen bouwen zal een sluitend verhaal verteld kunnen worden.

In mijn onderzoek staat het in kaart brengen van verschillende typen sieraden uit de periode 1600-1650 uit de Nederlanden centraal, met als hoofdvraag of schilders deze representatief weergaven. Deelvragen in dit onderzoek zijn tot welke sociale klasse deze typen behoren en wat een sieraad kan vertellen over een geportretteerde. Voordat ik de sieraden op portretten ga onderzoeken zal ik proberen te achterhalen wie deze sieraden vervaardigden en welke beroe-

4 Zie bijvoorbeeld: Marjoleine de Leu, *De zeventiende eeuw in de ban van de ring,* 2012 (Master thesis kunstgeschiedenis Universiteit Utrecht). Patty Kamerbeek, *Het Amsterdamse sieraad in de periode 1640-1670, onderzocht aan de hand van de portretten van Ferdinand,* 1997 (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam).

pen er waren in de sieradenbranche. Hiervoor koos ik als casus de stad Amsterdam. Informatie over vervaardigers van sieraden in de Nederlandse zeventiende eeuw is zeer miniem. In het boek van Oscar Gelderblom *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* uit 2000 komt het verhaal van de juweliers familie Thijs aan bod. Twee generaties uit dit gezin worden besproken, die vanuit Antwerpen vertrokken naar Amsterdam, Duitsland en Polen om hun beroep uit te oefenen. Voor mijn onderzoek heb ik mij voor de namen, afkomst en woonlocaties van vaklieden uit de sieradenbranche binnen het kader van deze scriptie moeten beroepen op een kaartenbak van historicus en archivaris Simon Hart. Hierin verzamelde hij vermeldingen van juweliers, diamantsnijders en –slijpers die voorkomen in de ondertrouwaktes van Amsterdam. Deze gegevens heb ik aangevuld met de literatuur over de uitleg van Amsterdam van Ed Taverne en Jaap Evert Abrahamse. In hoofdstuk 1 heb ik uiteengezet waar de vaklieden uit deze branche woonden, tot welke sociale klasse ze behoorden en waar hun klantenkring zich bevond. In hetzelfde hoofdstuk wordt ook de veranderende mode vanaf de eeuwwisseling tot de tweede helft van de zeventiende eeuw belicht. Daarbij komen ook stijl, materiaal en handelsroutes aan bod.

In hoofdstuk 2 bespreek ik een drietal portretten uit de periode 1600-1650 die als casus dienen voor mijn onderzoek naar typen en de representativiteit daarvan. Hiervoor koos ik het *Portret van Maria van Voorst van Doorwerth* uit 1608, die in Haagse hofkringen verkeerde, het *Portret van een oude dame* uit ca. 1640-45, vermoedelijk Elisabeth Bas de weduwe van een admiraal en eigenaresse van een herberg in Amsterdam en het *Portret van een vrouw* uit 1639, mogelijk Maria Trip de dochter van een rijke wapenhandelaar uit Amsterdam. Bij de laatste twee portretten is geen sprake van een zekere identificatie. Dit is naar mijn mening geen bezwaar voor het in kaart brengen van de typen sieraden die zij dragen en het toetsen van de representativiteit hiervan. Ik heb deze portretten gekozen, omdat de geportretteerden behoren tot verschillende sociale klassen en zeer verschillende sieraden dragen. Ik zal aan de hand van deze casussen verbanden leggen tussen sieraden op portretten, nog bestaande stukken en vermeldingen in boedelinventarissen. In totaal heb ik zo'n 85 portretten en 25 inventarissen onderzocht voor dit onderzoek om verschillende typen sieraden in kaart te brengen en de representativiteit ervan te toetsen. De bronnen die zijn gebruikt voor dit onderzoek zijn voornamelijk portretten, aktes en inventarissen van mensen uit Amsterdam, Den Haag, Leiden en Utrecht en deze worden aangevuld met wetenschappelijke literatuur. Mijn aanstelling in het Rijksmuseum Amsterdam bood mij

de gelegenheid om sieraden, zowel de fysieke stukken als geschilderde varianten op portretten, in de collectie van dit museum in werkelijkheid te bestuderen. Via de beeldbank van het museum had ik in een later stadium van mijn onderzoek ook hoge resolutie afbeeldingen voor handen, zodat ik de sieraden goed kon bestuderen. Dit is de reden dat een groot aantal van de door mij onderzochte portretten zich bevinden in de collectie van het Rijksmuseum.

Dit onderzoek is geen systematische analyse geworden van alle typen sieraden uit de zeventiende eeuw, maar een aanzet daartoe. Er moet diepgaand onderzoek naar dit thema worden gedaan om de sieraadmode en sieradenbranche van de Nederlandse zeventiende eeuw in kaart te kunnen brengen. Het wachten is op het eerste naslagwerk waarin typen sieraden uit de Nederlandse zeventiende eeuw kunnen worden opgezocht en waarin informatie over de handel en vervaardiging kan worden gevonden. Ik heb voor dit onderzoek gekozen om de periode 1600-1650 in kaart te brengen, omdat deze periode voor de Nederlanden zeer bepalend is geweest in meerdere opzichten. Amsterdam groeide uit tot een metropool, de VOC werd gesticht en er kwamen grote hoeveelheden diamanten en parels naar de Nederlanden. Hierdoor ontwikkelde de sieradenbranche zich en ontstond er een nieuwe stijl. De figuratieve en rijkgedecoreerde sieraden met goud en emaille van de zestiende eeuw verdwenen en maakten plaats voor meer abstracte sieraden, waarin de diamant en parel domineerden.

Inhoudsopgave

Inleiding **3**

Hoofdstuk 1 Ontwikkelingen in de sieradenbranche in de Nederlandse zeventiende eeuw **10**

1.1 Een veranderende sieraadmode 10

1.2 De juwelier, diamantsnijder, diamantslijper, robijnsnijder en parelboorder 22

Hoofdstuk 2 Drie portretten uit de periode 1600–1650 **38**

2.1 Sieraden op het portret van Maria van Voorst van Doorwerth 38

2.2 Een oude dame met een dubbele ring, mogelijk Elisabeth Jacobsdr Bas 55

2.3 Sieraden op Rembrandts portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip 69

Hoofdstuk 3 Conclusie: de representativiteit van sieraden op portretten **87**

Literatuurlijst **94**

Bijlagen **99**

1: Hart geordend op jaren 99

2: Adressen en namen van bewerkers van edelstenen en edelmetaal 112

3: Adressen en namen van juweliers 117

4: Onderzoek naar portretten 118

Hoofdstuk 1

Ontwikkelingen in de sieradenbranche in de Nederlandse zeventiende eeuw

In dit eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de sieraadmode van de zeventiende eeuw. Mede door het toegenomen aantal edelstenen en parels die vanuit verschillende werelddelen werden geïmporteerd naar de Nederlanden ontstonden er nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de vervaardiging van sieraden. Naar diegenen die sieraden verkochten en vervaardigden, is tot op heden bijna geen onderzoek gedaan. Daarom zal in dit hoofdstuk zowel een introductie op de sieraadmode worden gegeven als een begin worden gemaakt met het in kaart brengen van de beroepsgroepen en specialismen in de sieradenbranche van Amsterdam tussen 1595 tot en met 1650. Mede door de groei en ontwikkeling van Amsterdam aan het begin van de eeuw veranderde de sieraadmode in Europa.

1.1 Een veranderende sieraadmode

In de zestiende eeuw en aan het begin van de zeventiende eeuw bestond er een relatief grote stijleenheid in de Europese sieraadmode. Ontwerpers brachten hun voorbeeldprenten uit in heel Europa en hadden daardoor een grote invloed op elkaar. Grote gebieden in Europa stonden met elkaar in contact door het centrale gezag van de Habsburgers en de intensieve handelscontacten tussen de landen. Het toeschrijven van sieraden aan een bepaalde maker of regio is mede hierdoor bijna onmogelijk. Toch zijn er wel verschillen tussen de landen te ontdekken. In Spanje waren bijvoorbeeld meer juwelen met een specifiek religieus karakter te vinden en in Engeland werden meer *memento mori* sieraden vervaardigd.[3] Dat betekent echter niet dat deze type sieraden in andere landen niet voorkwamen (zie afb. 1).[4]

Goud en email voerden de boventoon in de zestiende eeuw en parels, diamanten en robijnen kregen een bijrol.[5] Op het portret van Elisabeth Valois (zie afb. 2), koningin van Spanje, geschilderd door Alonzo Sanchez Coello is goed te zien dat er door de rijkeren een grote hoeveelheid sieraden werden gedragen die op elkaar werden afgestemd. Elisabeth Valois

3 Letterlijk: gedenk te sterven, zie: H. Newman, *An Illustrated Dictionary of Jewelley*, Londen 1981, p. 199.
4 J. Walgrave, D. Scarisbrick, e.a., *Eeuw van schitteringen*, Antwerpen 1993, pp. 13-14.
5 J. Evans, *A History of Jewellery*, Londen 1989, pp. 105-106.

draagt onder andere een haarsieraad, een ketting en een gordel om haar middel. Dat dit ook daadwerkelijk de 'mode' was van de hogere klasse in heel Europa blijkt onder andere uit rekeningen van sieraden en inventarissen van vorsten.[6]

Afb. 1. *Hanger met cachet met de Dood*, ca. 1600, geëmailleerd goud, hoogte 3 cm, Rijksmuseum Amsterdam (BK-17050).

Naast de rijk gedecoreerde exemplaren zoals op dit portret, waren sieraden met een religieus en mythologisch thema gangbaar in de zestiende eeuw. Uit deze periode zijn veel verfijnde pendanten bekend, dit is een hanger voor een ketting, haarnaald of broche,[7] met diverse bijbelse of mythologische figuren in een architectonische constructie. Het gaat hierbij vaak om een figuur in een tabernakel of een nis (afb. 3). Gezien de fijnheid en precisie die bij het vervaardigen van dit soort sieraden kwam kijken werd het atelier van de goudsmid als goede leerschool voor beeldhouwers en schilders gezien. Van Botticeli is bekend dat hij zijn leerschool begon bij een goudsmid[8] en Albrecht Dürer was de zoon van een goudsmid en maakte meer dan eens ontwerpen voor sieraden (zie afb. 4).[9] Naast verfijnde pendanten raakte ook barokparels in de mode bij de allerrijksten. Met de term barok, waarschijnlijk afgeleid van het Portugese woord 'barroca' dat onregelmatige parel betekent, wordt hier niet de periode maar de stijl bedoeld. Ze werden verwerkt in dier- en zeefiguren (zie afb. 5).[10] Portretten van vorsten en vooraanstaanden laten zien dat het in die tijd niet bleef bij een enkele hanger of ketting. Tijdens de zestiende eeuw werd dan ook

Afb. 2. J. P. de la Cruz, *Elisabeth Valois*, 1605, 120,1 × 84 cm, Museo Nacional del Prado.

6 J. Evans, *A History of Jewellery*, Londen 1989, pp. 105-106.
7 Newman 1981 (zie noot 3), p. 233.
8 E.G.G. Bos, 'Juwelen in het Rijksmuseum', *Antiek* (1966-67), p. 7.
9 Y., Hackenbroch, *Renaissance Jewellery*, Londen 1980, pp. 108, 114-116.
10 Newman 1981 (zie noot 3), pp. 32-33.

Afb. 3. *Pendant met Annunciatie,* tweede helft zestiende eeuw, geëmailleerd goud, robijnen, diamanten, parels, 13,4 x 5,8 cm., Louvre (OA 5630).

een grotere hoeveelheid sieraden gedragen, door zowel mannen als vrouwen, dan in de zeventiende eeuw (zie afb. 2 en 11). [11]

Elementen uit het zestiende-eeuwse modebeeld zijn in de eerste jaren van de zeventiende eeuw nog terug te vinden op portretten uit de Nederlanden. De gouden, zilveren en soms geëmailleerde gordels bleven nog een tijd gangbaar. Aan de gordel droegen vrouwen regelmatig een gouden of zilveren ketting met daaraan een pomander of reukbal. Het woord pomander is afkomstig van 'pomme d' ambre'. [12] Oorspronkelijk was dit een bal van amber in goud gevat. De amber die bedoeld wordt, is een stof gevormd in de spijsverteringsorganen van de potvis en werd gebruikt als reukstof en specerij (zie afb. 6 en 9).[13]

Afb. 4. Albrecht Dürer, *Ontwerp voor een pendant van St. Joris,* ca. 1515, pentekening, Kunsthalle Hamburg.

Rond de eeuwwisseling vond er een overgang plaats van het gouden en emailleerde sieraad naar een meer eenvoudige en door edelstenen gedomineerde stijl. Dat deze omslag niet van de een op de andere dag plaatsvond, blijkt wel uit het portret van Maria van Voorst van Doorwerth uit 1608 (afb. 21). Zij draagt op het portret verschillende sieraden die doen denken aan de maniëristische mode uit de late zestiende eeuw, zoals de hagedis in het haar (waarschijnlijk gemaakt van een barokparel) en een hanger met een figuur van Pallas Athene in een architectonische constructie (zie

11 Bos 1966-67 (zie noot 8), p. 5.
12 Bos 1966-67 (zie noot 8), p. 7.
13 Newman 1981 (zie noot 3), pp. 243-244.

afb. 25 t/m 28). In hoofdstuk 2.1 zal dit portret en deze stijlontwikkeling uitgebreider aan bod komen.[14] Rond de eeuwwisseling bepaalden de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers het diplomatieke leven en de etiquette in Europa. Dames en heren van adel liepen in nauwsluitende kleding. De plooikraag was 'in', waardoor het lichaam tot om de nek was afgesloten met kledij en de stoffen waren zwaar en uitvoerig voorzien van borduurwerk en goudbrokaat.[15] In de hoogste kringen werd de kleding van de dames met vele sieraden behangen. De vaak donkere stoffen leenden zich goed voor het dragen van edelstenen en edel metaal.[16] De meest voorkomende sieraden die werden gedragen aan het begin van de zeventiende eeuw, waren gouden en soms geëmailleerde gordels, gouden kettingen die onder de plooikraag uitkwamen, gouden ringen met diamanten en robijnen, armbanden van goud, oorhangers, haarnaalden met pendanten en af en toe parelkettingen en –armbanden (zie afb. 2 en 9).

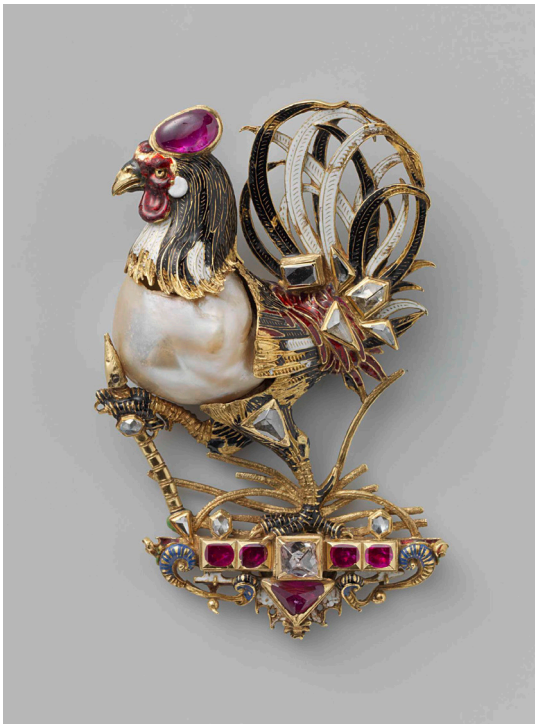

Afb. 5. H*anger in de vorm van een haan,* ca. 1600, gedeeltelijk geëmailleerd goud, parels en edelstenen, 7,5 x 4,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam (BK-NM-7459).

Afb. 6. *Pomander*, ca. 1600–1625, gedeeltelijk geëmailleerd goud, edelstenen, hoogte 4,2 cm, Rijksmuseum Amsterdam (BK-1960-1).

Het gezag van de Spanjaarden en de Habsburgers in de Noordelijke Nederlanden kwam langzaam tot een einde vanaf de Spaanse Furie – ook wel het Beleg van Antwerpen genoemd – in november 1576. Vele ambachtslieden uit de Zuidelijke Nederlanden vluchtte weg naar de noordelijke en protestanten

14 L.J. van der Klooster, 'De juwelen en kleding van Maria van Voorst van Doorwerth', *Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst,* Haarlem 1981, p. 55.
15 J.H. Der Kinderen-Besier, *Spelevaart der Mode*, Amsterdam 1950, p. 14.
16 Walgrave 1993 (zie noot 4), p. 15.

Afb. 7. J.A. van Ravesteyn, *Floris van Pallandt,* 1617, olieverf op doek, 118 x 99 cm, Elisabeth Weeshuis Culemborg.

provincies, waar de Spaanse bezetter na 1609 bijna geen inspraak meer had. Antwerpen bleef in Spaanse handen en speelde daarom ook daarna nog een belangrijke rol in de Zuidelijke sieraadmode. De Spaanse Habsburgers leverde stenen en parels aan de ambachtslieden en juweliers in deze stad, die zij importeerden uit West Indië, Peru en de nieuwe wereld Amerika.[17]

In Amsterdam vond gelijktijdig een ontwikkeling plaats op het gebied van de sieraadmode. De kleurrijke en figuratieve sieraden van de zestiende eeuw werden vervangen voor ontwerpen waarin de diamant centraal stond.

De schittering van de diamant werd verbeterd door nieuwe slijptechnieken en kreeg daardoor een dominante rol. Deze nieuwe stijl die snel terrein zou winnen was hoogstwaarschijnlijk de creatie van in Amsterdam wonende juweliers.[18] De stenen werden aanvankelijk gezet in florale motieven van goud.

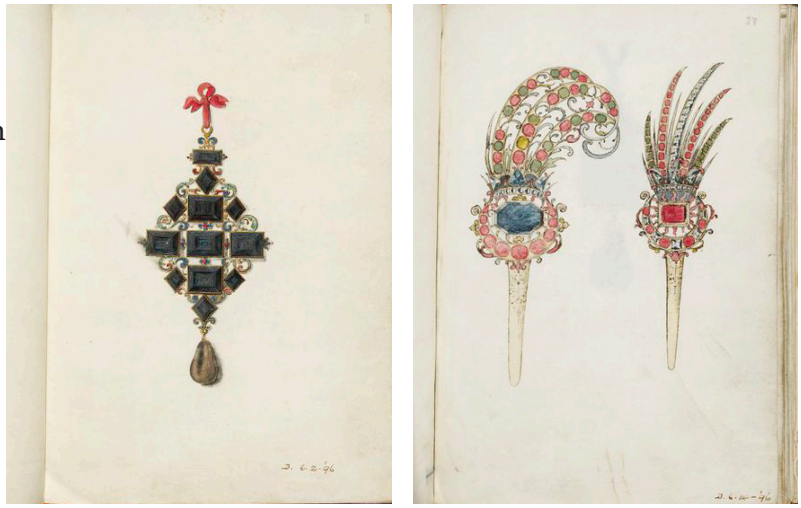

Afb. 8. A. Lulls, *Ontwerpen voor sieraden uit schetsboek Arnold Lulls,* ca. 1585–1640, tekening met penseel, pen en inkt op perkament, V&A.

17 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), pp. 225-226

18 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), pp. 226-227.

Nadat de Vrede van Münster in 1648 in de noordelijke Nederlanden officieel een feit was nam Frankrijk het stokje in de Republiek gaandeweg over op het gebied van de mode.[19] De dames gingen steeds lossere kleding dragen. Naast de diamant had ook de parel vanaf de jaren dertig steeds meer terrein gewonnen en werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw nog gangbaarder. De gouden kettingen en armbanden waren vervangen door korte parelsnoeren en parelarmbanden.[20] De pendant aan de ketting werd vervangen voor de broche, die op de borst werd gedragen. Deze bestond voornamelijk uit diamanten die in een ronde of ovale vorm werden gezet. Vanaf 1650 ging de strikvorm een belangrijke rol spelen in dit type sieraad. Een stoffen strik werd in eerste instantie als bekroning van de broche gehanteerd, maar later werd deze vorm zelf geïntegreerd in het ontwerp en bezet met diamanten (zie afb. 10, 15 en 19). De bekendste juwelenontwerper uit deze periode is Gilles Legaré, die werkzaam was aan het hof van Lodewijk XIV. Door de uitgave van zijn boek *Livres des Ouvrages d' Orfèvrerie* in 1663 werden zijn strikontwerpen bekend. Van dit type zijn er nog drie overgeleverd: in een particuliere collectie, het Victoria & Albert Museum en het Rijksmuseum (zie afb. 13).[21] Het haar van de dames werd aan het einde van de eeuw steeds vaker opgestoken en getooid met haarornamenten vol met diamanten, de zogenaamde *aigrettes*.[22] De sieraadmode heeft vanaf omstreeks 1600 een verandering doorgemaakt waarbij de rijkgedecoreerde en figuratieve stijl van goud en edelstenen is veranderd in een meer eenvoudige stijl, waarin diamanten en parels de hoofdrol spelen.

Afb. 9. C. Ketel, *Griete Jacobsdr van Rhijn (1585–1652). Echtgenote van Jacob Cornelisz Banjaert, genaamd van Neck*, 1605, olieverf op doek, 102 x 82 cm., Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-3122).

19 Kinderen-Besier 1950 (zie noot 15), p. 16.
20 Kinderen-Besier 1950 (zie noot 15), p. 68.
21 Bos 1966-67 (zie noot 8), p. 9.
22 Walgrave 1993 (zie noot 4), pp. 19-21.

Afb. 10. *Schetsboekje van juwelier Thomas Cletcher,* pen en inkt, 17,5 x 23,5 cm, Museum Boijmans Van Beuningen.

Edelstenen en parels

De veranderende sieraadmode van omstreeks 1600 is goed waar te nemen aan de hand van het tekeningenboekje van de Nederlandse juwelier Arnold Lulls. Hij werkte aan het Engelse hof waar hij juwelen maakte voor Anne van Denemarken. In het schetsboek van Lulls, dat hij bijhield van ca. 1585 tot 1640, staan ontwerpen volgens de laatste mode. In zijn werk ontbreekt inmiddels de figuratieve stijl van de zestiende eeuw en spelen grote rechthoekige edelstenen de hoofdrol.[23] In zijn ontwerptekening voor een pendant is goed te zien dat de diamanten centraal staan, maar ze zijn nog gezet in een geëmailleerde omgeving waardoor we kunnen spreken van een overgangsperiode (zie afb. 8).[24] Emaille werd in de loop van de eerste helft van de zeventiende eeuw vooral nog op de achterkant van hangers toegepast. In de tweede helft van de eeuw komt het gebruik hiervan terug, onder andere op horlogekasten.

Ook in de *aigrettes* van Lulls spelen edelstenen de hoofdrol (zie afb. 8). Dit type sieraad kwam vanaf het einde van de zestiende eeuw voor bij zowel mannen als vrouwen.[25] Door mannen werden ze gedragen als hoedsieraad, bijvoorbeeld in de vorm van een veer (zie afb. 7).[26]

23 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), p. 300.
24 Evans 1989 (zie noot 5), p. 130.
25 Evans 1989 (zie noot 5), pp. 124-125.
26 Newman 1981 (zie noot 3), p. 14.

Vrouwen droegen ze ook wel in het haar. Tot ongeveer 1550 waren mannen uit de hoogste klassen soms met net zo veel sieraden uitgedost als hun vrouwen, al was dat bij vorsten in bijvoorbeeld Engeland meer het geval dan in de Nederlanden (zie afb. 11). In de tweede helft van de zestiende eeuw veranderde dat geleidelijk. De luxueuze kleding van opzichtige stoffen met borduursels nam in de mannenmode de plaats van het sieraad in.[27] Een enkele *aigrette*, ereketen, zegelring of een oorring behoorden tot de weinige sieraden die mannen in de onderzochte periode nog droegen.[28]

Afb. 11. Detail, naar H. Holbein de jongere, *Portret van Henry VIII van Engeland,* ca. 1545-50, olieverf op paneel, 23,7 x 12 cm, Petworth House (The National Trust).

De rol van edelstenen en diamanten in de zeventiende eeuw wordt nog duidelijker aan de hand van het tekeningenboekje van de Haagse juwelier Thomas Cletcher (1598-1668) (zie afb. 10). De juwelen die hij vermeldt, bestaan in feite uitsluitend uit diamanten en parels. In dit boekje beschrijft hij een aantal sieraden, waarbij ook uitgewerkte schetsen te zien zijn. In tegenstelling tot Arnold Lulls was het Thomas Cletcher in zijn boekje te doen om de handelswaarde en niet om de esthetische betekenis. Bij de allereerste diamant die hij vermeldt, schrijft hij: 'De eerste diamant 33,5 caraat heft toebehoort aan Maria de Medici en is aan sijne hoogheit verkocht voor 80.000 [gulden?] in 1644, t' welck seer goedenkoop is also die wel 150.000 waerdig is'.[29] Over een parelketting zegt hij: 'Int jaer 1635 heb ic deese overstaande 20 ronde peerlen verkogt aen sijn V.G. [Vorstelijke Genade] den Prince van Orangie, voor de somme van 30.000 g. de peerlen weegen door een 8 car. t' stuck de grootste weegen 10 en 11 car'. De waarde van diamanten en parels kon enorm oplopen. In dit specifieke geval gaat het om uitzonderlijke exemplaren die bestemd waren voor het hof. Het parelsnoer dat hij beschrijft is vermoedelijk afgebeeld op een portret uit 1650 dat Gerard van Honthorst van Amalia van Solms schilderde en te zien om de hals van haar schoondochter Mary Stuart op een portret vervaardigd door Anthony van Dyck. Dit parelsnoer wordt besproken in hoofdstuk 2.3 (zie afb. 58 en 59).

27 Evans 1989 (zie noot 5), p. 105.
28 M. H. Gans, *Juwelen en Mensen*, Amsterdam 1961, pp. 73-80.
29 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.

Buiten de Nederlanden was het vaak alleen aan vorsten toegestaan zich uit te dossen met edelstenen. Filips III van Spanje stond vrouwen toe zoveel parels te dragen als ze wilden, maar verbood hen in 1600 het laten vervaardigen van diamanten sieraden, tenzij het voor de kerk was.[30] In de Nederlanden, waar de burgers het voor het zeggen hadden, was er meer sprake van een ongeschreven conventie. Het hof droeg meer en grotere diamanten sieraden dan de regenten (zie afb. 14). Als de gegoede burgerij het kapitaal had om juwelen te betalen dan was het gangbaar om enkel bescheiden exemplaren te dragen. Net als in andere landen droegen Nederlandse burgers uit verschillende klasse parelsieraden. [31]

Handelsroutes en de ontwikkeling van het ambacht

In de zeventiende eeuw werd de meer abstracte en eenvoudige combinatie van diamanten en parels, in tegenstelling tot de gedecoreerde en figuratieve stijl van de zestiende eeuw, steeds populairder. Het ontstaan van deze nieuwe stijl heeft waarschijnlijk te maken gehad met een tweetal redenen. De eerste heeft te maken met het vergrootte aanbod van diamanten, edelstenen en parels door de nieuwe handelsroutes van Europeanen. De tweede reden, die daarmee in verband staat, is de ontwikkelingen van het ambacht van edelsteenbewerkers.

Christopher Columbus ging op verzoek van de Portugese koning Ferdinand en Spaanse koningin Isabella in de vijftiende eeuw op reis naar Azië. Hij kreeg een hele lijst mee met goederen die van hem verwacht werden, zoals parels, edelstenen, goud, zilver en kruiden. Columbus dacht Indië bereikt te hebben, maar vond de *Nieuwe Wereld,* waar hij in het huidige Venezuela en Panama het eerste item op zijn lijst vond: parels. De parels uit dit gebied kwamen in de zestiende eeuw in groten getale naar Europa. Het type dat hier gevonden werd was relatief klein, maximaal 5 karaat of 1 gram (9 mm in diameter) en kwam voor in verschillende tinten. Amerika kreeg zelfs de bijnaam ‘Land van de Parel’, maar tegen het einde van de zeventiende eeuw was er door overbevissing bijna geen parel meer te vinden.[32] Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw kwamen parels al mee met handelsexpedities uit India,

30 Evans 1989 (zie noot 5), p. 121.

31 Gans 1961 (zie noot 28), pp. 107-108.

32 G.F. Kunz, C.H. Stevenson, *The book of the pearl; the history, art, science, and industry of the queen of gems*, New York 1908, pp. 13-20.

Afb. 12. Werner van den Valckert, *Portret van een goudsmid, waarschijnlijk, Bartholomeus Jansz van Assendelft*, 1617, olieverf op paneel, 66 x 49,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-3920).

Ceylon (Sri Lanka) en de Perzische Golf en dit bleven nog lang de meest gangbare landen voor de parelvisserij.[33] Langs de kust van Afrika werden echter ook parels gevonden die met de Portugezen en de Duitsers meekwamen. In de Europese zeeën werden er zeer weinig gevonden, maar de Europese rivieren daarentegen waren wel een bron van parels en edelstenen.[34]
De Nederlanders kwamen in de zeventiende eeuw op verschillende manieren aan parels. Piet Hein kreeg ze bijvoorbeeld als buit door Spaanse en Portugese schepen te overvallen.[35] In Nederlands Indië werden pareloesters opgevist rondom Sumatra, Java, Borneo, Celebes en de Molukken. Het grootste deel van de parels kwam na 1658 met de handelsroutes van de VOC mee uit Ceylon (Sri Lanka). Aan de kust van de stad Mannar waren duizenden mensen van verschillende afkomst tijdens het visseizoen van februari tot april in de weer met het opduiken, het sorteren, wegen en taxeren ervan. Juweliers en handelaars uit verschillende landen waren op het eiland te vinden om direct handel te drijven.[36] De parels uit Ceylon zijn maar zelden een andere kleur dan wit, terwijl degenen uit Venezuela meer gelig zijn.[37]

33 N.H. Landman, e.a., *Pearls: a natural history*, New York 2001, p. 75.
34 Kunz 1908 (zie noot 32), p. 65.
35 www.geschiedenis24.nl.
36 R.K. de Silva, W.G.M. Beumer, *Illustrations and Views of Dutch Ceylon 1602-1796*, Leiden 1988, pp. 385-387.
37 Al eeuwen komen de parels uit Ceylon (Sri Lanka) vooral van de *Margaritifera vulgaris,* die ook voorkomt in

Afb. 13. *Strikbroche*, ca. 1650–1675, gedeeltelijk geëmailleerd goud, parels, en robijnen, 7,7 x 9,8 cm, Rijksmuseum Amsterdam (BK-1961-3).

Eeuwen lang bleef India de grootste vindplaats van diamanten. Vanaf de zestiende eeuw kwamen er door de Portugese basis aan de kust van India bij Goa, ten zuiden van Mumbai, grote hoeveelheden diamanten naar Europa.[38] Pas toen de Verenigde Oost-Indische Compagnie in de zeventiende eeuw het monopolie wist te bemachtigen over de diamanthandel van Borneo kwamen er meer diamanten naar de Nederlanden.[39]

De ontwikkeling van het diamantslijpen maakte mede door de toevoer van ruwe diamanten vorderingen in deze periode. Dat diamanten enkel geslepen kunnen worden met diamantpoeder door de extreme hardheid van de steen was al sinds de veertiende eeuw bekend in Europa. Deze techniek had zich verspreid vanuit Italië naar Noord-Europa, via de

India en Perzië. De parels uit dit gebied werden doorgaans niet groter dan 1 gram. In de Europese rivieren is het vooral de *Unio margaritifera* die gevonden werd. De parels van deze soort hebben verschillende tinten en vormen. Zie Kunz 1908 (zie noot 32).

38 H. Bari, V. Sautter, *Diamonds*, Parijs 2001, p. 185.

39 Bari 2001 (zie noot 38), pp. 94-96.

handelsroutes.[40] De ruwe diamanten konden toen alleen geslepen worden in de natuurlijke octaëder vorm, die er uitziet als twee piramides die tegen elkaar aanzitten. Het resultaat na de bewerking heet een 'puntsteen'. Een voorbeeld van zo'n puntsteen is te zien op *Portret van een goudsmid, waarschijnlijk, Bartholomeus Jansz van Assendelft,* geschilderd door Werner van den Valckert in 1617 (zie afb. 12). Rudi Ekkart identificeerde de man op het portret als de goudsmid Bartholomeus van Assendelft.[41] De ring die hij op houdt is van goud en bezet met een diamanten puntsteen in een eenvoudige kas. Net als op dit schilderij zijn diamanten uit deze periode vaak zwart weergegeven op schilderijen. Dit komt omdat de reflectie van de steen nog niet goed tot zijn recht kon komen door de slijpvorm. De onderste piramide van de diamant die in het sieraad lag verzonken, kon het licht niet reflecteren en zorgde daardoor voor een 'donkere diepte' in het centrum van de steen. Het kunnen forceren van de diamantvorm en het bevorderen van de schittering gebeurde met een diamantmolen waarmee gepolijst kon worden. De eerste ontwikkeling na het ontstaan van de puntsteen was het slijpen van meerdere facetten wat de schittering bevorderde. Niet veel later ging men de punt van de steen platslijpen, waardoor een rechthoekige of vierkante 'tafelsteen' ontstond.[42] Het slijpen van facetten en tafelstenen kreeg men in de zeventiende eeuw goed onder de knie. Vanaf ongeveer 1630 werden de edelstenen steeds meer als roos geslepen en aan het einde van de eeuw werd de briljant langzaamaan gangbaar. De ontwikkeling van de diamant ging in de periode van de zestiende en zeventiende eeuw van punt- naar tafelsteen en van roos naar briljant (zie afb. 15).[43]

40 Bari 2001 (zie noot 38), pp. 177-178.

41 Ekkart, 'Een man met ring en toetssteen door Werner van den Valckert', *Bulletin van het Rijksmuseum,* 47 nr. 1 (1999), pp. 20-25.

42 Bari 2001 (zie noot 38), pp. 179-183.

43 Walgrave 1993 (zie noot 4), p. 16.

1.2 De juwelier, diamantsnijder, diamantslijper, robijnsnijder en parelboorder

De archivaris en historicus Simon Hart (1911-1981) deed in de jaren ’50 van de twintigste eeuw onderzoek naar de migratie naar Amsterdam. In een van zijn kaartenbakken verzamelde hij vermeldingen van juweliers, diamantsnijders en –slijpers en een enkele goudsmid die voorkwamen in de ondertrouwaktes van Amsterdam.[44] In het merendeel van deze aktes wordt het beroep van de bruidegom vermeld, waardoor deze informatie zeer bruikbaar is voor het in kaart brengen van beroepen in de sieradenbranche.[45] In de aktes staat genoteerd waar ze zich gevestigd hadden in de stad. De personen die al gehuwd waren voor 1595 en niet nogmaals trouwden of als weduwnaar of weduwe naar Amsterdam migreerden, komen niet voor in de kaartenbak. Er kan dan ook niet gesproken worden van complete cijfers, maar wel van een belangrijke indicatie. Naar dit onderwerp zou nog uitgebreid onderzoek gedaan moeten worden. Voor dit afstudeeronderzoek is een begin gemaakt met het in kaart brengen van de sieradenbranche van Amsterdam tussen 1595 en 1650. Dit is nog niet eerder gedaan en het vormt een waardevolle toevoeging aan de huidige kennis van vaklieden uit de sieradenbranche.

Door terug te gaan naar de kaartenbak van Simon Hart en zelf alle namen, beroepen en adressen te noteren van de bewerkers van edelstenen en edelmetalen, is voor deze scriptie in beeld gebracht waar deze mensen zich vestigden in de stad, tot welke sociale klasse ze behoorden en wie hun vermoedelijke klanten waren. De locaties waar de vaklieden in deze branche zich vestigden zijn voor dit afstudeeronderzoek ingetekend op de kaart van Daniel Stalpaert, uit 1657 (zie p. 36). Het verschil tussen dit onderzoek en dat van Hart zelf is dat hij zich heeft geconcentreerd op de migratie naar Amsterdam tussen 1601-1800. Hij heeft geen apart hoofdstuk of artikel gewijd aan de verschillende beroepsgroepen in de sieradenbranche en hij heeft zich in zijn boek *Geschrift en Getal* niet gericht op hun woonlocaties, zoals voor dit onderzoek is gedaan. Het voor deze scriptie verrichte onderzoek naar de Amsterdamse sieraadmarkt, wordt naast de gegevens van Hart aangevuld met gegevens uit het onderzoek

44 Aantekeningen over juweliers, diamantsnijders en andere bewerkers van edelstenen en edelmetalen. Zeventiende – achttiende eeuw, kaartenbak: Stadsarchief Amsterdam 883:415

45 S. Hart, *Geschrift en Getal*, Dordrecht 1976, p. 128.

van Oscar Gelderblom[46] en de literatuur over de uitleg van Amsterdam van Ed Taverne en Jaap Evert Abrahamse. Deze gegevens fungeren als achtergrondinformatie voor hoofdstuk 2, waarin de afnemers van hun sieraden aan bod zullen komen.[47]

Naast Amsterdam zijn ook Utrecht, Rotterdam en Den Haag interessante plaatsen waar bewerkers van edelstenen en edelmetaal zich hebben gevestigd. Rotterdam ontwikkelde zich tot koopvaardijstad, waardoor het voor deze vaklieden een aantrekkelijke plek werd.[48] In Utrecht was net als in Amsterdam een grote afzetmarkt voor hun producten te vinden en in Den Haag was er de mogelijkheid bijzondere sieraden te verkopen aan leden van het hof tegen hoge prijzen.[49] De aantrekkingskracht van de stad Amsterdam was nog vele malen groter, wat te maken had met de handelsactiviteiten van de VOC (die in 1602 werd gesticht) en de WIC (in 1621 gesticht). Door de verbindingswegen via het water was er een intensief verkeer van goederen en personen. De stad zelf droeg graag bij aan het imago als handelsstad door de bouw van de Beurs (gestart in 1608) en de stichting van de wisselbank (in 1609). Dat Amsterdam niet alleen op de bewerkers van edelstenen en edelmetaal een grote aantrekkingskracht had blijkt uit de snelle groei van de stad. Veel buitenlandse handelaren en ambachtslieden beproefden hun geluk in Amsterdam.

In een tijdsbestek van veertig jaar is het inwonerstal door de verstedelijking verdubbeld van circa 60 à 70.000 in 1600 naar circa 129 à 139.000 in 1640.[50] Vanaf 1615 werd de uitleg van de stad uitgebreid met de grachtengordel waar de welgestelden gingen wonen. De midden en lagere klasse werden ondergebracht in de huidige Jordaan. Er was vanaf dat moment nergens in de Nederlanden een grotere klantenkring te vinden voor vaklieden in de sieradenbranche dan in Amsterdam. Niet alleen de benodigde materialen konden er worden verkregen, door de import van de VOC, maar ook koopkrachtige burgers waren volop aanwezig. Bovendien werden sieraden en geslepen diamanten ook vervoerd naar Azië, waarschijnlijk om als handelsproduct

46 O. Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt,* Hilversum 2000.

47 S. Hart, *Geschrift en Getal*, Dordrecht 1976, p. 115.

48 Nelly Altig Mees, 'Oud-Rotterdamsche Goud- en Zilversmeden', *Oud Holland* 34 nr. 1 (1916), pp. 204-216.

49 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.

50 E. Taverne, *In 't land van belofte: in de nieue stadt: ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*, Maarssen 1978, p. 144.

te dienen. Het merendeel van de diamanten in Indonesische collecties zijn geslepen in de Nederlanden.[51]

Uit de kaartenbak van Hart komen verschillende beroepen uit de sieradenbranche aan het licht waaronder goudsmeden, juweliers, diamantsnijders, robijnsnijders en –slijpers (zie bijlage 1). Hieruit kan worden geconcludeerd dat er specifieke specialismen waren. In de praktijk blijkt het ingewikkeld om vat te krijgen op deze ambachten. Dat deze in de praktijk veelal overlapten, blijkt uit verschillende bronnen. In het Stadsarchief van Amsterdam bevindt zich bijvoorbeeld een document uit 1666 waarin een juwelier en diamantslijper overeenkomen dat de slijper de zoon van de juwelier in twee jaar het slijpen van 'roozen, dik- en dun-steenen' zal leren.[52] De juwelierszoon die waarschijnlijk zijn vader zou opvolgen kreeg dus ook het ambacht van het diamantslijpen mee.

Goudsmeden

Dat goudsmeden zich niet alleen met het smeden van goud bezighielden blijkt uit verschillende bronnen.[53] In een acte uit 1607 verklaart een goudsmid uit Amsterdam van een andere goudsmid tien ruwe diamanten gekocht te hebben en 'in ruylinge wederomme tegens enige garnaten ende gereedt geldt aan Aert Conincx, diamantsnyder, heeft verhandelt voor 11 guldens.'[54] Uit een notitie gedateerd 1602 in een keurboek van Amsterdam wordt duidelijk dat alle 'degeene, die haer met coopen ende vercoopen van gout, zilver, gesteente, parlen ofte enige andere juwelen met generende, oock die met copen ofte wisselen van gout ende silver omme gaen ofte ter Munt leveren, gehouden zullen wesen te betalen aen den overluyden van de goutsmeden alhier te stede, ten behouve van tselve gilde'.[55] Allen moesten dus meestergeld betalen aan het goudsmedengilde. Voor juweliers en 'wisselaers' was bepaald dat zij de helft, een bedrag van 12 gulden en 10 stuivers, moesten betalen.

51 Bari 2001 (zie noot 38), p. 96.

52 E.W. de Jong, 'De leerlingen-quaestie in de diamantnijverheid', *Amstelodamum* Jaarboek nr. 3 (1905), pp. 113-124.

53 Schetsboek juwelier Thomas Cletcher, Museum Boijmans van Beuningen: 'Dit overstaende juweel heb ic gemaeckt door order van genade Mauritio Prince van Orangien'.

54 J.G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*, 's-Gravenhage 1933-1974, p. 41.

55 Dillen 1933-1974 (zie noot 54), pp. 606-607.

Afb. 14. Detail van Daniel van den Bremden en Frans Brun, *Het geslacht Nassau voor de Hofvijver op het Buitenhof*, 1627, gravure gedrukt op twee platen, 49 x 79,8 cm, Dordrecht, Huis van Gijn. De Oranjes uitgedost met vele grote juwelen.

In de onderzochte kaartenbak van Hart zijn slechts vijftien goudsmeden in de periode 1595-1650 aangetroffen, waarvan veertien werkzaam waren voor 1625. De goudsmeden heeft Hart vooral in een andere beroepsgroep en kaartenbak ondergebracht, blijkt uit zijn boek *Geschrift en getal*. Samen met de zilversmid, gouddraadtrekker, koperslager en smid behoren zij tot de beroepsgroep: 'bewerkers van onedele metalen'. Hart vermeldt in zijn boek dat er tussen 1601-1625 104 goudsmeden waren in de stad en tussen 1626-1650 nog 89. De goudsmeden zijn voor dit onderzoek verder buitenbeschouwing gelaten, omdat er na 1625 een flinke afname van dit beroep is waar te nemen. Deze afname was het gevolg van de veranderende mode, waarbij edelstenen en parels steeds meer gingen domineren. Het beroep verdween echter niet, zoals hierboven is beschreven was er waarschijnlijk een zekere overlap met het beroep van de diamantslijper en -snijder.[56]

Bewerkers van edelstenen

In bijlage 1 is een chronologische lijst opgenomen van lieden die behoren tot de beroepsgroep 'bewerkers van edelstenen' in Amsterdam.[57] Van 1595 tot en met 1650 zijn niet minder dan 217 mannen uit deze beroepsgroep genoemd. Het meest opvallend is het in verhouding grote aantal diamantsnijders en -slijpers. Van de 217 vermeldingen vielen maar liefst 169 mannen onder dit beroep, dat is meer dan 75% van de lijst. De grote hoeveelheid diamantsnijders

56 Recent is voor de database Ecartico onderzoek gedaan naar edelsmeden in de periode 1600-1740, waarop het onderzoek naar bewerkers van edelstenen dat voor deze scriptie werd gedaan goed aansluit.

57 Stadsarchief Amsterdam 833:415.

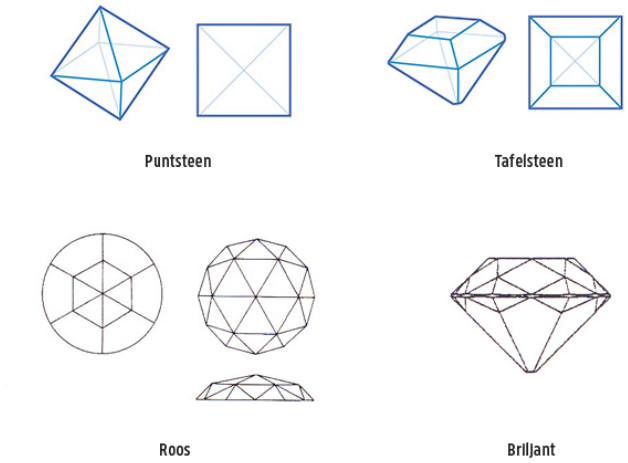

Afb. 15. Slijptechnieken voor edelstenen

en -slijpers geeft aan dat er veel vraag en aanbod geweest moet zijn. Bovendien betekent het dat deze edelsteen in flinken getale verscheept moet zijn naar de Nederlanden. Dat er inderdaad sprake was van een toename in de aanvoer van ruwe diamanten, bleek uit het al eerder genoemde monopolie dat de VOC had op de diamanthandel in Borneo. Het aantal robijnbewerkers dat op de lijst staat is veel kleiner dan de groep diamantbewerkers. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de stijlverandering van de zestiende naar de zeventiende eeuw. Robijnen waren populairder dan diamanten in de zestiende eeuw, omdat de bewerking ervan gemakkelijker was en er dus meer mee mogelijk was. Door de ontwikkelingen op het gebied van het diamantslijpen werd de diamant in de zeventiende eeuw populairder dan de robijn.[58] Het is opvallend dat er zowel diamant- als robijnslijpers nodig waren en er niet een algemeen 'snijders/slijpers' beroep was. Het is echter niet uit te sluiten dat beide vaklieden zich niet ook met andere edelstenen bezighielden.

Uit de gegevens over deze vaklieden kan achterhaald worden dat een flink aantal diamantsnijders, een paar juweliers en een enkele goudsmid aan de grachtengordel waren gevestigd (in bijlage 2 en de kaart op p. 36). Vanaf het moment dat werd besloten tot de aanleg van de grachtengordel op 5 maart 1613, was het duidelijk dat hier royale en chique huizen zouden komen. Het werd de eigenaren van panden aan de Herengracht bijvoorbeeld verboden om er het ambacht van 'cuyperijen' en andere hinderlijke beroepen uit te oefenen. Werkzaamheden die overlast veroorzaakten werden daardoor geweerd.[59] Op basis van de woonlocaties van de vaklieden (zie bijlage 2) kan geconstateerd worden dat er tussen 1618 en 1622 drie diamantslijpers op de Herengracht woonden. De Herengracht gold als de meest

58 Voor die tijd zag de diamant eruit als een zwarte steen door de missende schittering, waardoor edelstenen zoals robijn en saffier veel populairder waren.

59 Taverne 1978 (zie noot 50), pp. 165-167.

luxueuze woongracht van de stad, doordat er geen zeesluis was gepland en er dus geen verkeer over het water kwam.[60] In 1631 woonden er van de vierentwintig personen met de hoogste belastingaanslag tien op de Herengracht. We kunnen daarom spreken van een rijke buurt, waar de bewoners een zeer goed inkomen hadden. De Heren- Keizers- en Prinsengracht waren woonlocaties van vermogenden. De omliggende dwarsstraten waren bedoeld voor winkels en bedrijven. De prijs van deze kavels werd bepaald door de nabijheid van het centrum. In de dwarsstraten liep de prijs op vanaf de Brouwersgracht tot aan de Huidenstraat, maar de duurste grond lag tussen de Leliegracht en de Hartenstraat. Ook in deze straten waren vele bewerkers van edelstenen gevestigd.

Uit het onderzoek van Abrahamse blijkt dat de percelen in de dwarsstraten voor een groot deel werden verkocht aan melkboeren, slagers, bakkers, schoenmakers, goudleermakers, ijzerhandelaren, kleermakers, gewichtmakers, speldenmakers, steenhouwers en leerbereiders. Allemaal beroepen waarbij een bedrijf met een winkel werd gecombineerd.[61] Uit de adressen van de snijders, slijpers en juweliers blijkt dat deze vaklieden daar ook bij hadden moeten staan (zie bijlage 2). Het is echter goed mogelijk dat deze lieden de percelen niet kochten, maar huurden en daarom niet in het veilboekje van de percelen staan die Abrahamse gebruikte voor zijn onderzoek. Het feit dat deze bewerkers van edelstenen zich hier hadden gevestigd, moet te maken hebben gehad met de bereikbaarheid van de desbetreffende straten en met de vermogende omwonenden van dit 'winkelgebied'. Dat er aan drukte in deze straten geen gebrek was blijkt wel uit het feit dat er stegen werden verbreed om de verbinding tussen de dwarsstraten en de Koningsgracht (huidige Singel) te verbeteren. In dit gebied van de stad woonden tussen 1615 en 1648 niet minder dan tweeëntwintig bewerkers van edelstenen en nog eens achttien aan de grachten zelf. Dat betekent dat grofweg 20% van de juweliers, diamantsnijders en andere bewerkers van edelstenen (genoemd in bijlage 1) in de rijkste omgeving van Amsterdam gevestigd was, in het centrum van hun clientèle. Aan de grachten woonde hun clientèle: vooral regenten, burgemeesters en andere vooraanstaanden, zoals bijvoorbeeld Maria Trip en haar moeder, de arts en burgemeester Nicolaas Tulp, mecenas en

60 J.E. Abrahamse, *De grote uitleg van Amsterdam : stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Bussum 2011, p. 58.
61 Abrahamse 2011 (zie noot 60), pp. 58-67.

burgemeester Jan Six, en de regent en politicus Andries de Graeff. Om tot een helder overzicht te komen zijn deze gegevens voor dit afstudeeronderzoek ingetekend op een kaart van Amsterdam, die werd vervaardigd door Daniel Stalpaert in 1657 (zie p. 36).

Het gebied achter de grachtengordel werd de plek voor de 'arme ende onvermogende luyden' die met hun huis en bedrijf plaats hadden moeten maken voor de nieuwe grachtengordel. Niet alleen de huizen van arme mensen maar ook van 'luyden van redelyck vermogen' waren gesloopt voor de bouw van de grachtengordel, en ook zij wilden graag een ander perceel van de stad krijgen. Daarom werd er een sociale scheiding aangelegd tussen verschillende delen van de Jordaan. Een bepaald gebied was bestemd voor de middenklasse, die daar mochten wonen onder voorwaarde dat zij geen 'sloppen en stegen' aanlegden.[62] Op de Bloemgracht, Lauriergracht, Rozengracht en de Egelantiersgracht woonde de rijkere middenklasse in relatief grote huizen. Bekende bewoners zijn bijvoorbeeld Frederik Ruysch, Willem Jansz Blaeu en Joan Huydecoper.[63]

In deze buurt woonde ook een groot aantal diamantsnijders (zie bijlage 2 en p. 36). Het gros woonde in de Bloemstraat, Bloemgracht, Rozengracht en Rozenstraat. Tussen 1614 en 1650 woonden er maar liefst achttien diamantsnijders in deze vier straten. Ed Taverne vermeldt in zijn boek *In 't Land van belofte* dat hier een groot aantal vaklieden werkten die in de bewerking van zijden stoffen zaten.[64] Abrahamse vermeldt net als Taverne dat er in dit gebied van de Bloemgracht tot aan de Egelantiersgracht bovendien een aantal ververijen gestationeerd was.[65] Beiden hebben het echter niet over de flinke groep diamantsnijders en –slijpers die er ook woonde. Een aantal van hen moet zelfs tegelijkertijd in dezelfde straat gewoond en gewerkt hebben. Gezien het adres van deze bewerkers van edelstenen behoorde zij tot de middenklasse en hadden zich gevestigd in de buurt van de 'luyden van redelyck vermogen' die waarschijnlijk tot hun clientèle behoorden.

Dat de uitbouw van Amsterdam voor een groot deel te maken had met de migratie naar de stad blijkt uit het feit dat een groot aantal van de diamantsnijders en -slijpers niet in Amsterdam

62 Abrahamse 2011 (zie noot 60), p. 71.
63 Abrahamse 2011 (zie noot 60), p. 76.
64 Taverne 1978 (zie noot 50), pp. 168-172.
65 Abrahamse 2011 (zie noot 60), p. 76.

Afb. 16. Prentmaker Caspar Luyken naar tekening van Jan Luyken, *Parelboorder/De Peerelgaater, uit het boek Het Menselyk Bedryf* (1694), ets, 14,1 x 8 cm, Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-OB-44.537).

Afb. 17. *Parelvisserij in Mannar,* Illustratie uit: Johann Jacob *Saars Ost-Indianische Funfzehen-Jährige Kriegs-Dienst,* 1672.

geboren was. Onder hen waren er uit Frankfurt, Londen, Mechelen, Middelburg, Haarlem, Essen, Utrecht en een flink aantal uit Antwerpen.

Parelboorders

Het is opvallend dat er geen beroepsgroep of specialisme is gevonden in de kaartenbak van Simon Hart met betrekking tot parels. Eenmaal verscheept naar de Nederlanden hoefde er ook relatief weinig met dit materiaal gedaan te worden. Ze werden gepolijst en bevestigd aan een haakje of een snoer. Het is mogelijk dat juweliers dit zelf deden. Toch zijn er wel vermeldingen van 'Peerelgaaters' of parelboorders bekend. Dit beroep bestond uit het boren van kleine gaatjes in parels. Waarschijnlijk viel hier ook het boren en vervaardigen van imitatieparels onder en zelfs het maken van houten kralen voor rozenkransen. Dit laatste was gangbaar in de katholieke delen van de Nederlanden en werd mogelijk uitgevoerd door kloosterlingen. Door de zeldzaamheid en hoge prijs van echte parels was er behoefte aan imitaties. Door een recept uit de middeleeuwen is ongeveer bekend hoe ze gemaakt werden. Parelzaadjes, glas, visgraten en eiwit werden tot een massa verpulverd. Dit werd met behulp van vormpjes tot het juiste formaat gemaakt.[66]

66 Landman 2001 (zie noot 33), p. 47.

Op een embleem met een prent van Caspar Luyken (1672-1708) uit het boek *Het Menselyk Bedryf* (1694) is een ‘ Peerelgaater’ afgebeeld, wat aantoont dat dit aan het eind van de zeventiende eeuw wel degelijk een specialisme was. Op afbeelding 16 is, uiteraard enigszins geïdealiseerd, te zien hoe het er in zijn bedrijf aan toe moet zijn gegaan. Door de deur is een straatbeeld te zien. Bij deze deur staat een man die zijn waren toont aan een geïnteresseerde die mogelijk net is binnen gelopen. Op de voorgrond boort de ‘peerelgaater’ een gaatje met een ingenieus instrument. Bij het embleem staat de tekst: ‘Een schat van onwaardeer’lyk goed Leid onder ‘t slecht, godvrugtig leeven, Gelyck de schone Peerel doet, Die met een Oester is omgeven: Als ‘t buitenst’ afvald door de Dood, Dan wordt hy in Gods licht ontbloot.’[67] Uit deze tekst wordt duidelijk dat de parel meer was dan een materiaal voor sieraden. Het stond symbool voor het hemelse dat in het wereldse verborgen ligt.

In een wat later bron uit 1805 beschrijft kapitein Robert Percival dat het boren van gaatjes in parels werd gedaan door lokale bewoners, in dit geval Mannar in Ceylon: ‘In preparing the pearls, particularly in drilling and stringing them, the black people are wonderfully expert’. Het is mogelijk dat dit ook in de zeventiende eeuw al gebeurde. Dat lokale mensen nauw betrokken waren bij de parelvisserij blijkt ook uit de ervaringen die Johann Jacob Saar, een soldaat van de VOC, in 1662 beschreef in zijn *Johann Jacob Saars Ost-Indianische Funfzehen-Jährige Kriegs-Dienst*. Hij beschrijft dat deze mensen de parels opviste, schoonmaakte en polijstte (zie afb. 17).[68]

De Juwelier

Het aantal juweliers dat in de kaartenbak van Hart in de periode 1595-1650 genoemd wordt is niet bijzonder groot (zie bijlage 3). Voor 1625 zijn dat er zes en tussen 1625-1650 dertien, wat ongeveer overeenkomt met de verdubbeling van het aantal inwoners van Amsterdam. Je hoefde echter geen poorterschap van de stad te bezitten om er handel te drijven. Juweliers hadden een internationaal netwerk met handelsagenten in heel Europa, dat blijkt ook uit de werkwijze van de Antwerpse juwelier Hans Thijs. Deze juwelier was een van de vele Antwerpenaren die zijn geluk in Amsterdam kwam beproeven. Hij hield er allerlei handelscontacten in het buitenland

67 Jan en Caspar Luyken, *Het Menselyk Bedryf,* 1694

68 Silva 1988 (zie noot 36), pp. 385-387.

Afb. 18. Paulus Moreelse, *Portretten van Lucas van Voorst en zijn vrouw Catharina van Voorst,* 1628, olieverf op paneel, 99,1 x 80 xm, The Minneapolis Institute of Arts.

op na om internationaal handel te kunnen drijven. Thijs had bijvoorbeeld contacten met goudsmeden in Danzig en omgeving, die parels, diamanten en robijnen voor hem inkochten en soms opdrachten kregen tot het maken of repareren van sieraden. Zelf bezocht hij ook jaarmarkten in Koningsbergen en Thorn om zijn waren aan de man te brengen.[69] Dat ook de Haagse juwelier Thomas Cletcher op deze manier gewerkt moet hebben, blijkt uit zijn schetsboekje waarin hij leden van zijn schoonfamilie 'Giacomo Ghijsbertij en Nicolaes Ghijsbertij te Constantinopolen' noemt, die voor hem stenen en een pendant inkochten.[70] Door de internationale betrekkingen van deze juweliers is de kans groot dat er veel meer juweliers in de stad Amsterdam actief waren dan dat er genoteerd staan in de aktes. Deze kooplieden lieten sieraden vervaardigen, verkochten ze en handelden in ruwe stenen. Amsterdam was een aantrekkelijke stad voor juweliers aangezien het tussen 1590 en 1609 was uitgegroeid tot de belangrijkste stapelmarkt van Europa.[71]

De juweliers die in Amsterdam woonachtig waren, hadden allemaal een huis aan de westzijde van de stad, tussen de Prinsengracht en de Oudezijds Voorburgwal (zie bijlage 2 en p. 36).

69 Gelderblom 2000 (zie noot 46), pp. 124-127.
70 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.
71 Gelderblom 2000 (zie noot 46), p. 114.

Deze buurt werd bewoond door koopkrachtige koopmannen, regenten en burgemeesters. Geen enkele juwelier was gevestigd in de Jordaan, waar de wat minder koopkrachtige ambachtslieden en middenklasse woonden. Dit opmerkelijke verschil beaamd dat de juwelier hoger op de sociale ladder stond dan de edelsteensnijders en -slijpers. Van de negentien juweliers die in de bijlage zijn opgenomen werd bij zeven vermeld dat ze uit het buitenland kwamen. Vijf kwamen er uit Antwerpen, een uit Aken en een uit Neurenberg.

Dat Amsterdam een belangrijk handelscentrum was voor juweliers uit Antwerpen blijkt ook uit het onderzoek dat Gelderblom deed naar de juweliers familie Thijs. Uit dit gezin is de juwelier Hans Thijs afkomstig, zoon van de juwelenkoopman Christoffel Thijs die zich in Antwerpen had gevestigd. [72] Dat juweliers gezien moeten worden als kooplieden, wordt bevestigd door de correspondenties van deze vader en zoon, waarin zij zowel koopman als juwelier worden genoemd. Ook de juwelier Thomas Cletcher wordt in het Rijksarchief als 'juwelier' genoemd met betrekking tot een opdracht voor Prins Willem II. [73] Dit sluit echter niet uit dat juweliers niet ook zelf sieraden maakten. Cletcher zegt in zijn schetsboekje ook zelf sieraden te vervaardigden.[74]

Hans Thijs besloot in 1594 naar Amsterdam te verhuizen, waar hij afspraken maakte met goudsmeden en diamantsnijders over het bewerken en vervaardigen van sieraden. Hieruit kan geconcludeerd worden dat juweliers mogelijk vaker van het begin tot het eind bij de totstandkoming van een sieraad betrokken waren. Hans leverde diamanten, robijnen of parels en liet ze slijpen en tot sieraden verwerken.[75] Aan ambachtslieden verkocht Hans Thijs regelmatig ruwe edelstenen, waaruit valt af te leiden dat ambachtslieden soms ook zelfstandig werkten. Daarnaast verkocht hij vooral juwelen aan kooplieden en verdiende enkele duizenden guldens per jaar. Hij bleef handel drijven in het buitenland en vergrootte zijn afzetmarkt door middel van verschillende handelsagenten in Frankrijk. Door de afwisselende goede en slechte periodes begaf hij zich soms ook als koopman van andere goederen op de markt, zoals huiden

72 Gelderblom 2000 (zie noot 46), pp. 114-123.

73 Gans 1961 (zie noot 28), p. 83.

74 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen: 'Dit overstaende juweel heb ic gemaeckt door order van genade Mauritio Prince van Orangien'.

75 Gelderblom 2000 (zie noot 46), pp. 135-136.

en leer en hij investeerde van tijd tot tijd in de VOC. In 1611 overleed Hans Thijs tijdens een tocht over de Zuiderzee. Zijn vermogen werd geschat op maar liefst 63.000.[76]

Dat het beroep van juwelier een flink vermogen op kon leveren, wordt ook duidelijk aan de hand van een aantal portretten van juweliers en hun vrouwen. De Utrechtse juwelier Lucas van Voorst (1590-1669) liet zichzelf en zijn vrouw Catharina van Voorts (1595 – 1650) in 1625 portretteren door Paulus Moreelse (zie afb. 18). De portretten tonen hen als elegante en vermogende burgers. Zijn vrouw draagt een flink aantal juwelen, die waarschijnlijk door haar man gemaakt zijn. Ze draagt een pendant in het haar, een parelketting van tenminste drie snoeren, een gouden ketting, hangers in het oor of aan haar kapje, een gordel, parels om haar polsen in vier snoeren en ringen aan haar rechter wijsvinger en linker ringvinger. Zij behoort met dit arsenaal aan sieraden tot de rijkere burgerij. Haar man kwam uit een gegoede familie en was naast juwelier ook meester van het goudsmedengilde en werd een lid van het stadsbestuur van Utrecht.[77]

De portretten van de Haagse juwelier Thomas Cletcher en zijn vrouw Anna Hoeufft lijken op het eerste gezicht wat meer ingetogen (zie afb 19). De mode was in de jaren veertig en vijftig van de zeventiende eeuw, waarin we dit portret moeten plaatsen, echter anders dan in 1625 toen Catharina van Voorst werd geportretteerd. De diamantenhanger aan de strik op de borst van Anna Hoeufft moet zeer kostbaar zijn geweest en is gecombineerd met een parelketting van twee snoeren om de hals.[78] In het schetsboek van Cletcher dat zich in Rotterdam bevindt staan verschillende ontwerptekeningen die qua type overeenkomen met de pendant. Het gaat om een hanger met diamanten in een bloemmotief (zie afb 20). Dit bloemmotief komt ook terug in ringen uit deze periode. In tegenstelling tot de juwelen die hij aan leden van het hof verkocht schreef Cletcher niets bij deze tekeningen.[79] Op het portret zou Cletcher 45 jaar oud zijn. Hij was in 1630 tot deken van het goud- en zilversmidsgilde gekozen. Later werd hij

76 Gelderblom 2000 (zie noot 46), pp. 143-144.

77 R.E.O. Ekkart en N. Domela Nieuwenhuis, 'Two Portraits by Paulus Moreelse', *Minneapolis Institute of Arts bulletin* nr. 67 (1995), pp. 13-21.

78 N.F. van Gelder-Schrijver, 'De opkomst in de 17de eeuw van het geslacht Cletcher', *Die Haghe Jaarboek* 1932, pp. 40-47.

79 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.

Afb. 19. Naar Daniel Mijtens, *Portret van Thomas Cletcher en zijn vrouw Anna Hoeufft,* Haags Historisch Museum.

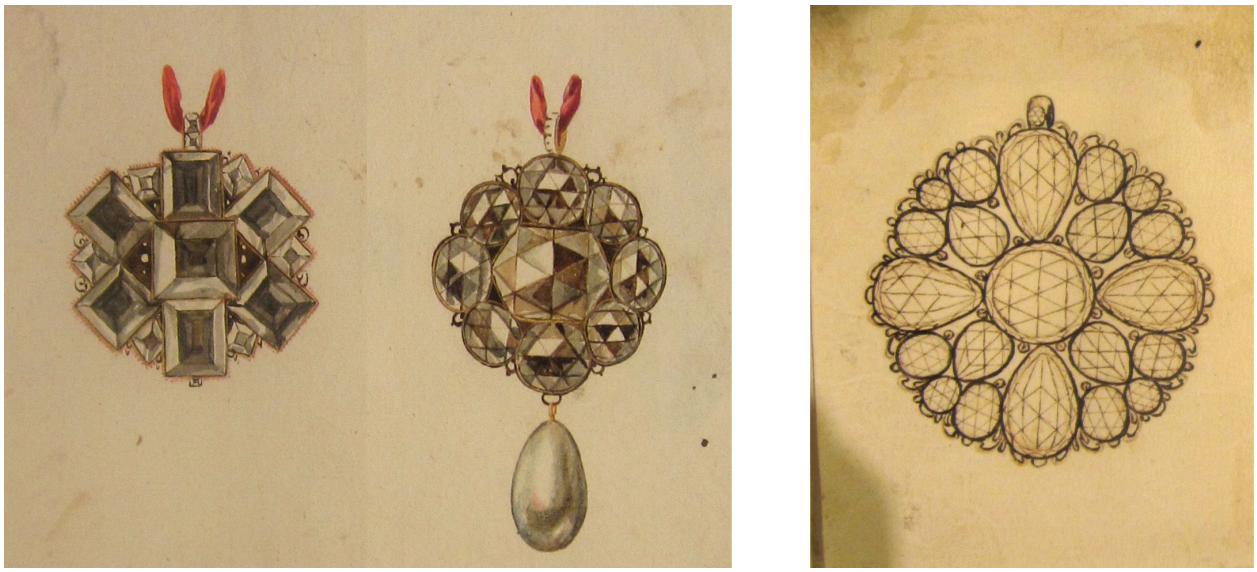

Afb. 20. Detail uit het schetsboek van juwelier Thomas Cletcher, pen en inkt, 17,5 x 23,5 cm, Museum Boijmans Van Beuningen.

schepen en burgemeester van Den Haag.[80] Zowel de portretten als de beschrijvingen van de hier beschreven juweliers beamen dat deze mannen behoorden tot de rijkere klasse.

De sieraadmode heeft tijdens de overgang van de zestiende naar de zeventiende eeuw een grote verandering doorgemaakt. Het goud en emaille kreeg een minder prominente rol en

80 N.F. van Gelder-Schrijver, 'De opkomst in de 17de eeuw van het geslacht Cletcher', *Die Haghe Jaarboek* 1932, pp. 40-47.

edelstenen en parels voerden vanaf die tijd de boventoon. Deze verandering had grote gevolgen voor de verschillende typen sieraden die in omloop waren en had als reden dat zowel de kennis van slijptechnieken als de aanvoer van ruwe stenen en parels waren toegenomen.
Uit het onderzoek naar beroepen in de sieradenbranche komt naar voren dat er specialismen waren, zoals het vak van de goudsmid, juwelier, diamantsnijder, diamantslijper, robijnsnijder en parelboorder. Toch bleek uit verschillende bronnen dat de beroepen van bewerkers van edelstenen en edelmetalen in de praktijk vaak overlapten.

Uit het onderzoek naar de adressen van de bewerkers van edelstenen en edel metalen komt naar voren dat het niet gangbaar, maar wel mogelijk was om als diamantsnijder of –slijper een hoog inkomen te realiseren (zie kaart, p. 36). Het merendeel van deze groep woonde echter in de Jordaan, wat toch als een minder welvarende hoek van Amsterdam beschouwd moet worden, maar waar ook potentiële kopers uit de hogere middenklasse te vinden waren. De juweliers stonden duidelijk hoger op de sociale ladder, aangezien geen van hen in de Jordaan woonde, maar allen tussen de Prinsengracht en de Oudezijds Voorburgwal gevestigd waren. Deze groep vond zijn vermogende afnemers in Amsterdam waarschijnlijk in het gebied van de grachtengordel. De juwelier werkte echter niet in één stad, maar had een internationaal netwerk. Hij kocht ruwe materialen, huurde de diensten van diamantsnijders en -slijpers in, waarna hij het eindproduct zelf verkocht.

Uit het overzicht van de bewerkers van edelstenen (zie bijlage 1) wordt duidelijk dat zowel voor als na 1625 (tot 1650) een bijna gelijk aantal Antwerpenaren wordt vermeld die in Amsterdam gevestigd waren. Daar moet echter bij gezegd worden dat bij die vermeldingen vaak genoteerd staat dat de Antwerpenaren al tussen de twee en veertien jaar in Amsterdam woonachtig waren. Op een totaal van 217 mannen is het aantal van 47 Antwerpenaren aanzienlijk en veruit de grootste groep immigranten met dezelfde afkomst. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de migratie niet alleen een belangrijke rol speelde voor de groei van Amsterdam, maar ook een belangrijke rol heeft gespeeld in het overdragen van kennis en ervaring op het gebied van het vervaardigen van sieraden. Deze lieden uit het voormalig centrum van de sieraadindustrie in Antwerpen zijn waarschijnlijk mede verantwoordelijk voor het feit dat

Plattegrond van Amsterdam met het ontwerp van de stadsuitbreiding van Daniel Stalpaert met de locatie van juweliers, diamantsnijders en –slijpers
Daniel Stalpaert, 1657, Rijksmuseum (RP-P-AO-20-33).

De herberg van Elisabeth Bas was gevestigd op de hoek van de Nes en de Pieter Jacobszstraat

Oopjen Coppit en haar man gingen in 1633 in de Nieuwe Hoogstraat wonen.

Maria Trip woonde met haar moeder op de Herengracht op het huidige nummer 54

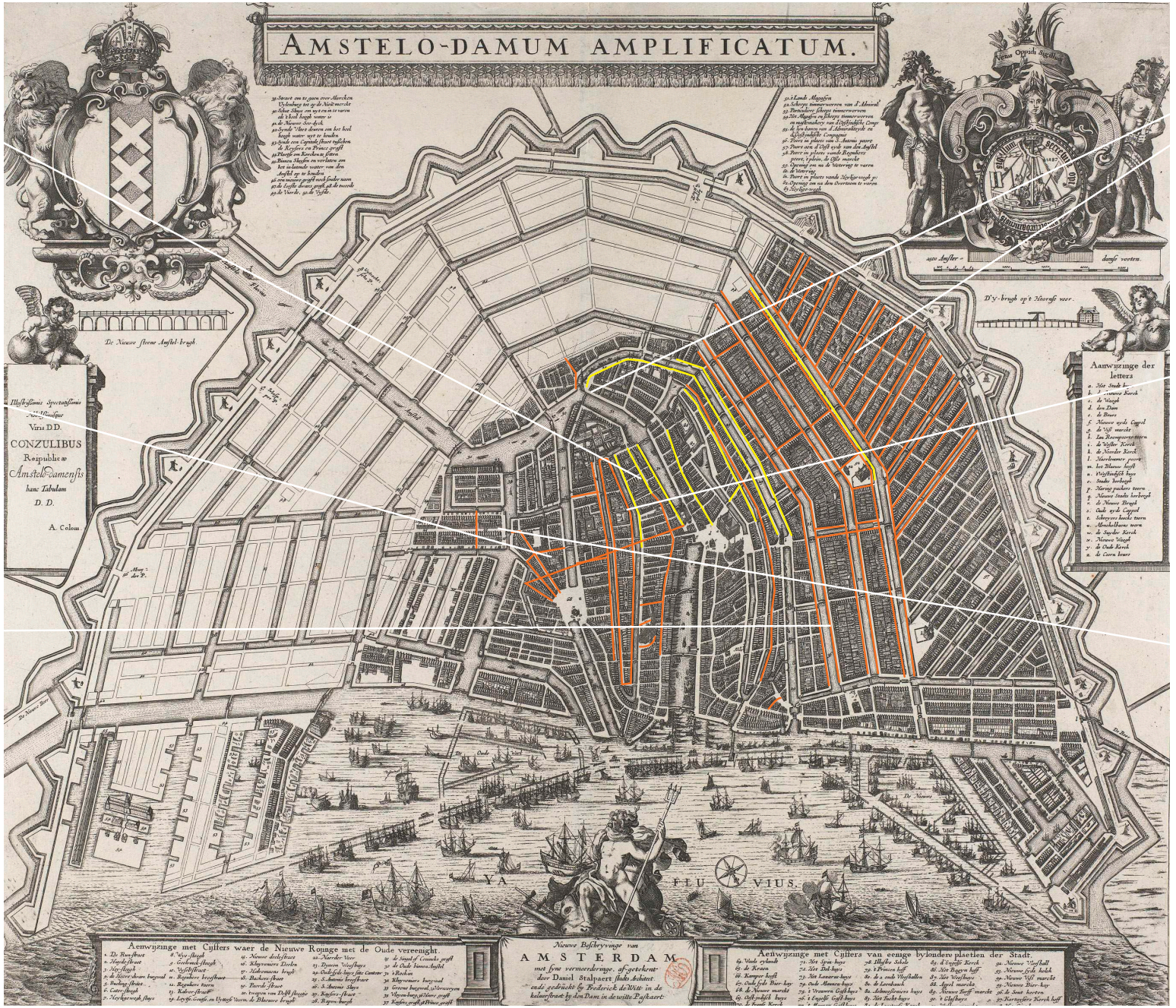

Joan Huydecoper woonde in 1625 op woonde de Laurier-gracht. In 1639 op het Singel.

Ferdinand Bol woonde in 1653 op de Oudezijds Voorburgwal. In 1669 verhuisde hij naar Keizersgracht 672.

Rembrandt Harmens-zoon van Rijn woonde van 1631 tot 1658 in de Jodenbreestraat.

Juweliers

Diamantslijpers en -snijders

Amsterdam uitgroeide tot een van de belangrijkste centra van de sieraadhandel van Europa in de zeventiende eeuw.

In dit hoofdstuk is uiteengezet dat parels en diamanten de nieuwe ‘trend’ waren in de zeventiende eeuw. De bewerkers van edelstenen vestigden zich in de buurt van hun potentiele clientèle. Er lijkt zich in Amsterdam een scheiding te hebben voorgedaan tussen bewerkers van edelstenen en juweliers die zich op de vermogende bewoners van de grachtengordel richtte en degenen die hun clientèle vonden onder de redelijk vermogende middenklasse in de Jordaan. In het volgende hoofdstuk komen enkele afnemers en de sieraden waarmee zij zijn vereeuwigd aan bod.

2.1 Sieraden op het portret van Maria van Voorst van Doorwerth

Afb. 21. Evert Crijnsz. van der Maes, *Portret van Maria van Voorst van Doorwerth*, 1608, olieverf op paneel, 108 x 79 cm, Kasteel Duivenvoorde.

Het portret van Maria van Voorst van Doorwerth uit 1608, tegenwoordig in Kasteel Duivenvoorde, vormt een interessante casus voor dit onderzoek (zie afb. 21). Het portret bevat zowel lokale als internationale elementen van rond de eeuwwisseling. Hierdoor kan in dit hoofdstuk context geschapen worden voor de Nederlandse sieraadmode rond 1600. Bovendien is naast het portret ook een inventaris van Maria van Voorst overgeleverd. Wat zij bezat aan kleding en sieraden is gepubliceerd in 1981 in het boek *Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst.* [81] Hierin wordt een beschrijving gegeven van haar bezit. In deze tekst wordt de relatie van haar sieraden met die op andere portretten, nog bestaande sieraden en inventarissen uit de desbetreffende periode niet aangehaald. Daarom ligt de nadruk van dit hoofdstuk op de sieraadtypen die zij draagt en of deze representatief zijn voor het begin van de zeventiende eeuw in de Nederlanden.

In het jaar 1608 werden Johan van Wassenaer ende Duvenvoirde en zijn vrouw Maria van Voorst van Doorwerth (ook wel geschreven als van Voerst van Doorwerth) geportretteerd door Evert Crynsz. van der Maes (1577-1646/47).[82] Deze Haagse schilder portretteerde Maria in een rijk gedecoreerd kostuum en met een groot aantal sieraden. Zij draagt een met goud geborduurd lijfje van purperen satijnen stof en een rok in dezelfde kleur met gouden passementen. Over haar lijfje heeft ze een zwart fluwelen vlieger of mantel aan. De versiering met gouden galon

81 Klooster 1981 (zie noot 14).

82 Klooster 1981 (zie noot 14), pp. 50-52.

en gouden borduursels op de mouwen verraden dat het om een kostbaar exemplaar gaat.[83] Om haar hals heeft ze een plooikraag en in het haar zijn maar liefst drie haarsieraden te zien. Onder de kraag pronkt een parelketting in vele snoeren, die bij elkaar wordt gehouden door een rood lint met daaraan een pendant. Op het hoofd heeft ze een kapje dat is afgezet met parels. Een lang meersnoerige gouden schakelketting hangt over haar schouders en om haar polsen hangen gouden armbanden. Aan de rijk gedecoreerde rechtermouw draagt zij ook nog een rijk gedecoreerd 'carcant'. Van meer bescheiden aard zijn de eenvoudige oorbel en de ring aan haar rechterwijsvinger.

Maria van Voorst behoorde door haar afkomst en haar huwelijk tot de rijkere kringen van Holland. Ze werd circa 1574 geboren als enig kind uit het tweede huwelijk van Frederik van Voorst van Doorwerth, raad in het hof van Gelre, en Machteld Sasbout van Spaland, dochter van de kanselier van Gelre en Zutphen. Door het overlijden van haar vader verhuisde zij met haar moeder en grootvader, Arnold Sasbout, naar Antwerpen en in 1581 naar Den Haag. In de laatst genoemde stad zou Maria van Voorst een groot deel van haar jeugd slijten. In 1601 trouwde ze er met Johan van Wassenaer van Duivenvoorde. Hij was kasteelheer van Duvenvoirde en door zijn afkomst zouden hem allerlei hoge ambten ten deel vallen. In 1603 nam hij namens de ridderschap zitting in de Staten van Holland.[84] Dit vooraanstaande echtpaar vestigde zich in Den Haag, waar zij een huis bezaten aan het Voorhout.[85] Het was in deze stad dat Evert van der Maes in 1608 hun portretten schilderde. Twee jaar daarna overleed Maria op 16 december 1610. Zij liet haar man met drie kinderen achter. Uit haar testament wordt duidelijk dat haar kleding en juwelen aan haar dochters zijn nagelaten.[86]

Haar juwelen bevonden zich in een 'viercante juweel cofferken becleedt met groen fluweel met uuyttreckende laijen', waarin haar sieraden waarschijnlijk nog enige tijd zouden blijven aangezien haar dochters nog zeer jong waren. In de inventaris worden twee dochters genoemd: Theodora in 1607 geboren en Machteld waarschijnlijk in 1608 geboren. In 1610 bracht ze de

83 Klooster 1981 (zie noot 14), pp. 53-57.

84 E.A. Canneman, L.J. van der Klooster, *De geschiedenis van het Kasteel Duivenvoorde en zijn bewoners,* 's-Gravenhage 1967, p. 17.

85 Haar huis werd later bewoond door Constantijn Huygens.

86 Klooster 1981 (zie noot 14), pp. 58-61.

Afb. 22. J. Brueghel de jongere, *Stilleven met juwelen*, 1618, olieverf op paneel, 50 x 50 cm, Museum voor Schone Kunsten, Brussel.

mannelijke erfgenaam ter wereld: Arent (VIII) van Wassenaer. Maria van Voorst stierf in datzelfde jaar. In haar inventaris worden 'de juwelen bij testamente van de voorsz. Juffrouwe van Voorst gemaeckt aen haer dochters'. Bij een aantal sieraden wordt specifiek de naam genoemd, zoals bij: 'Een paer oorpendanten elcx met vijff diamantgens ende drie onder aen hangende comen toe Theodora'.

Dat sieraden doorgaans aan de dochters werden nagelaten blijkt uit verschillende nalatenschappen die voor dit onderzoek zijn onderzocht. Voorbeelden hiervan zijn het nalatenschap van Anna Elisabeth van Lockhorst, Maria Rutgers en Margaretha van Doeyenburg. Wanneer een dochter was overleden dan ging het erfdeel over naar haar kinderen, zo blijkt uit het testament en de codicillen van Joan Huydecoper.[87] Anna Elisabeth van Lockhorst, woonachtig in Slot Zuylen in Utrecht, liet net als Maria van Voorst een 'kofferken met root fluweel overtogen juwelen' met de gehele inhoud na aan haar dochters. De inhoud van het koffertje beslaat maar liefst drie pagina's in de akte. Nog steeds bezitten veel vrouwen sieraadkistjes, in de zeventiende eeuw was dit in veel gevallen een *koffertje* al dan niet met lades. In zeven van de onderzochte inventarissen wordt melding gemaakt van zo'n object. In het geval van de inventaris van de welgestelde Vlaamse koopman Daniel van der Meulen 'een paerts fluwelen cofferken van binnen met root fluweel gevoert ende versiert mit vergulden slootwerc'.[88] In andere gevallen was het van zilver of van hout.[89] Waarschijnlijk is een soortgelijk koffertje afgebeeld op verschillende schilderijen van Vermeer en een van Jan Bruegel (zie afb. 22 en 23). In het schilderij van Jan Brueghel is mogelijk een lade of een

87 Akte van juwelenkoffer van Anna Elisabeth van Lokhorst: Utrechts Archief 76:720 Huis Zuilen. Scheiding van roerende goederen in nalatenschap van Maria Rutgers, 1653: Stadsarchief Amsterdam 88:809. Toedeling aan kinderen uit de nalatenschap Margaretha van Doeyenburg, 1674: Utrechts Archief 1002:93. Kasboek Joan Huydecoper, 1620-1635, 1644-1659: Utrechts Archief 67:30.

88 Boedelinventaris van Daniel van der Meulen, 1600-1601: G.A.L. Archief van der Meulen nr. 68.

89 Zie voor alle gebruikte inventarissen de literatuurlijst.

Afb. 23. Detail van J. Vermeer, *Schrijvende vrouw in het geel*, ca. 1665-67, olieverf op doek, 45 x 39,9 cm en *Vrouw met weegschaal,* ca. 1663–1664, olieverf op doek, 40,3 x 35,6 cm, National Gallery of Art, Washington.

gedeelte van een klein koffertje te zien met daarnaast een haarnaald met daaraan een parel, twee ringen, een pendant en over het kistje hangen een armband en een parelsnoer. In de schilderijen van Vermeer komt vaker een koffertje voor, waarbij vaak een parelsnoer is afgebeeld, bijvoorbeeld het koffertje met slootwerk in de *Schrijvende vrouw in het geel*. In *Vrouw met weegschaal* staat een geopend rood gevoerd koffertje waarover gouden schakelketens en een parelsnoer hangen. Net als in het schilderij van Jan Brueghel liggen er ook munten of penningen bij de sieraden. Waarschijnlijk verwijzen deze objecten naar rijkdom, ijdelheid en status. De parels in Vermeers werk wijzen volgens Walter Liedtke naar de liefde.[90] In een artikel voor Simiolus legt Eddy de Jongh uit dat de parel kan verwijzen naar verschillende betekenissen en dat de context van een schilderij hiervoor bepalend is. In het geval van de liefde kan de parel symbool staan voor de maagdelijkheid waarmee de vrouw in het huwelijk treedt en daardoor ook voor het trouwzijn aan haar man. Op vele schilderijen is het echter slechts een accessoires dat de status en welvaart van een persoon verbeeldt.[91]

Na de uiteenzetting van het land, de huizen, de renten en goederen worden de juwelen in de inventaris van Maria van Voorst van Doorwerth in het nalatenschap genoemd.[92] In de hier volgende beschouwing worden sieraden uitgelicht die ook op het portret te zien zijn. Deze

90 W. Liedtke, *Vermeer: Het volledige werk*, Antwerpen 2011, p. 124.

91 E. de Jongh, 'Pearls of Virtue and Pearls of Vice', *Simiolus* 8 nr. 2 (1975-1976), pp. 69-97.

92 Klooster 1981 (zie noot 14), pp. 58-61.

Afb. 24. Paulus Moreelse, *Portret van Theodora Maria van Zalland, echtgenote van Zeger van Middachten,* olieverf op paneel, 69 x 53 cm, Stichting Oosterland, Sirjansland en Oosterstein.

worden vervolgens vergeleken met sieraden op andere portretten, nog bestaande sieraden en vermeldingen ervan in inventarissen van rond de eeuwwisseling. Het eerste sieraad dat genoemd wordt is de gouden schakelketting. De gouden keten waarmee zij is afgebeeld op het portret was ongetwijfeld de kostbaarste van de vier die ze in haar bezit had. Dit exemplaar wordt omschreven als 'een goude ketting wegende negentwintich oncen min een Engelse' en had een getaxeerde waarde van 955 gulden. De parelketting wordt omschreven als 'een ketting van cleyne ronde paerlen van twaalf toeren'. Hieraan is een pendant bevestigd dat vermeld wordt als 'een bague met een figuyrtgen in't midde hebbende een croon over' t hooft, verciert met een cleyn diamantgen ende drie robijntgens, hebbende rontsomme vijff robijnen, een diamant drie staende ende drie hangende paerlen'. Deze hanger werd in 1625 op 70 gulden geschat en 'De bagge met de Pallas', genoemd.

Opvallend is dat deze sieraden en de manier waarop Maria zich presenteert op het portret afwijkt van de voor deze scriptie onderzochte portretten uit de Nederlanden (zie bijlage 4, pp. 1, 2 en 4.). Alleen het portret van Theodora Maria van Zalland, uit de Stichting Oosterland, Sirjansland en Oosterstein (zie afb. 24) komt zowel door het hoge haar als de draagwijze van de parelketting enigszins overeen. De lange parelketting die Theodora draagt om haar hals in drie rijen wordt met een juwelenstrik bijeengehouden op soortgelijke wijze en om de schouders hangt eveneens een lange gouden schakelketting van meerdere rijen. Op de andere portretten geschilderd in de periode 1600-1625 komt vaak alleen een gouden ketting voor die gedragen wordt op de wijze waarop Maria de parelketting draagt. Deze gouden ketens worden echter meestal bijeengehouden door een rozet en niet door een pendant, zoals de 'bague met een figuyrtgen in't midde'. In de onderzochte inventarissen vond ik eveneens meldingen van schakelketens. Tussen de beschrijving van de juwelen van Princes Anna van Oranje uit

Afb. 25. *Pendant met charitas,* late zestiende of vroege zeventiende eeuw, Goud, gedeeltelijk geëmailleerd en bezet met diamanten, robijnen en parels, waarschijnlijk Duits, 12,9 cm hoog, Metropolitan Museum of Art.

1587 staat heel precies beschreven uit hoeveel schakels haar gouden ketens bestonden (een met 119 en een met 293 schakels). In de boedel van koopman Daniel van der Meulen uit 1600-1601 wordt een 'effen ronde goude schaeckelketentgens halff gedraeyt om aen den hals te dragen' genoemd. In het kasboek van de koopman Joan Huydecoper 1620-1635 staat een exemplaar beschreven van 203,- gulden.[93]

De *bague* of pendant op het portret van Maria van Voorst die hangt aan de parelketting oogt als een juweel uit het laatste kwart van de zestiende eeuw. Het vertoont grote overeenkomsten met de ontwerpen van de graveur Hans Collaert (ca. 1525/1530 – 1580). Deze Antwerpse juwelenontwerper plaatsten zijn figuren in tabernakels of in niches. Collaert overleefde de val van Antwerpen niet, maar zijn ontwerpen werden bekend in heel Europa door zijn *Opus postremum.* Het waren onder andere Amsterdamse goudsmeden die zijn ontwerpen gebruikten ter inspiratie (zie afb. 25 t/m 28).[94] Klooster en Akkerman gebruikten dit argument om de pendant tot erfstuk van Maria's moeder te bestempelen, die enige jaren in Antwerpen had gewoond.[95] Dit type sieraad was echter in de Noordelijke-Nederlanden rond de eeuwwisseling waarschijnlijk gewoon te verkrijgen en kan door Maria van Voorst zelf zijn aangeschaft.

Dit type sieraad behoort tot de zogenaamde kleinoden, kleine kostbare voorwerpen, en kwam voor in hogere kringen. Sophia Hedwig van Brunswijk, echtgenote van Ernst Casimir van Nassau-Dietz, bezat bijvoorbeeld vele kleinoden, waaronder een met een Charitas, de ridder

93 Inventaris van Princes Anna van Oranje, echtgenote van Graaf Willem Lodewijk van Nassau in 1587 ten huwelijk medegebracht en bij haar huwelijk gekregen: Koninklijk Huisarchief A22. Boedelinventaris van Daniel van der Meulen, 1600-1601: G.A.L. Archief van der Meulen nr. 68. Kasboek Joan Huydecoper, 1620-1635, 1644-1659: Utrechts Archief 67:30.

94 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), pp. 234-237, 262.

95 Klooster 1981 (zie noot 14), p. 55.
Akkerman, 'De sieraden van Maria van Voerst van Doorwerth', *Cachet* nr. 33 (2005), pp. 16-21.

Afb. 26. Prent en tekening van H. Collaert (I), *Hanger met vredesgodin met palmtak,* 1581, gravure, Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-1939-70).
Afb. 27. Prentmaker H. Collaert (I), ontwerper Monogrammist EVG, *Hanger met Diana*, 1555 -1576, gravure, Rijksmuseum Amsterdam (RP-P-1898-A-20193).
Afb. 28. Detail van E. C. van der Maes, *Portret van Maria van Voorst van Doorwerth*, 1608, olieverf op paneel, 108 x 79 cm, Kasteel Duivenvoorde.

Afb. 29. J.A. van Ravesteyn, *Catharina, Gravin van den Bergh*, 1617, Elisabeth Weeshuis Culemborg.

Marcus Curtius en David en Goliath.[96] Princes Anna van Oranje bezat een kleinood met 'inne midden een manneke' met diamant, drie robijnen, twee smaragden en drie aanhangende parels. Daarnaast bezat zij ook een kleinood met een Victoria, een Charitas en een ridder St. Joris. Een hanger als op het portret van Maria van Voorst komt in de Nederlanden op portretten

96 Gans 1961 (zie noot 28), p. 45.

Afb. 30. J. P. de la Cruz, *Koningin Margareta van Oostenrijk*, ca. 1606, olieverf op doek, 207 x 122 cm, Museo del Prado.
Afb. 31. Detail van Evert Crijnsz. van der Maes, *Portret van Maria van Voorst van Doorwerth*, 1608, olieverf op paneel, 108 x 79 cm, Kasteel Duivenvoorde.

uit de zeventiende eeuw maar een enkele keer voor. Een zeldzaam voorbeeld is te zien op het portret, uit 1617 van Catharina van Culemborg, Gravin van den Bergh en echtgenote van de graaf van Culemborg Floris van Pallandt (zie afb. 29).[97]

Op de linker bovenarm draagt Maria een 'carcant van XXIII stucken te weten vijff stucken elcx met een taefel van diamant, zes stucken elcx met een taefel van robijn ende twaelff stucken elcx met vier paerlen.' Deze term komt van het Franse woord *carcan* wat halsband of halsbeugel betekent. Oorspronkelijk was dit een type ketting dat onder de hoge kraag werd gedragen, zoals bijvoorbeeld op het portret van Elisabeth Valois (zie afb 2), koningin van Spanje.[98] Een *carcant* kon op verschillende manieren gedragen worden, zoals om de hals met een hanger eraan, om het middel als gordel of aan de arm. Dit type sieraad wordt ook wel beschreven als een *parure*, omdat het werd afgestemd op de overige sieraden die in dat geval bestaan uit meerdere opengewerkte geëmailleerde gouden plaatjes die vaak waren bezet met diamanten, parels en robijnen.[99] Dit type opengewerkte sieraden is een typisch element van de Noordelijke Europese maniëristische stijl van rond de eeuwwisseling. Deze stijl werd bijvoorbeeld ook ingezet bij het vervaardigen van pomanders.[100] Op de veertig onderzochte portretten uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw zijn vierentwintig vrouwen met een gordel om het

97 Gans 1961 (zie noot 28), p. 43.
98 Evans 1989 (zie noot 5), p. 106.
99 Evans 1989 (zie noot 5), p. 106.
100 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), p. 185.

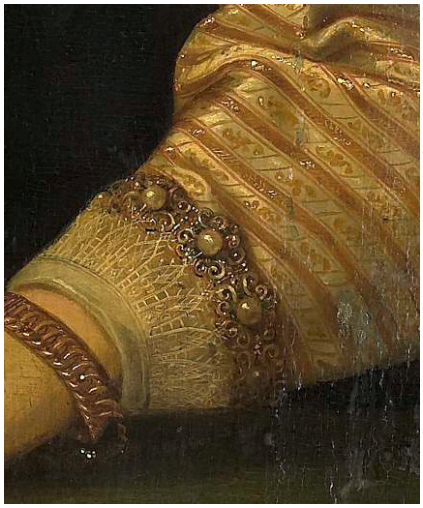

Afb. 32. *Collier*, ca. 1600, Geëmailleerd goud, diamanten, pobijnen en parels, Handelaar Alexis Kugel.
Afb. 33. G. Geldorp, *Hortensia del Prado (gest 1627). Echtgenote van Jean Fourmenois,* 1596, olieverf op paneel, 96 x 71 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-2072).

middel afgebeeld. Een enkele in de stijl van de opengewerkte *carcant* van Maria van Voorst en de ketting van Catharina van Culemborg. De *Onbekende dame* geportretteerd door Van Mierevelt, Johanna Martens geschilderd door Paulus Moreelse en Beatrix van Sypesteyn geschilderd door Jan van Ravesteyn zijn ermee vereeuwigd (zie bijlage 4, pp. 1-2). In dertien van de portretten komt een ander type gordel voor: een schakelketting die overeenkomt met de eerder genoemde stijl van gouden ketens. In een aantal gevallen eindigt de gordel in een soort rozet, zoals een gordel in het Nationaal Museum in Boedapest en het Rijksmuseum in Amsterdam (zie bijlage 4, p. 3). Aan de gordels op de onderzochte portretten wordt in zes gevallen een schakelketting gedragen met daaraan een pomander of een reukbal (in het engels meestal omschreven als *belt pendant*). In verschillende collecties zijn nog dergelijke sieraden te vinden. De pomanders op de portretten lijken het meest overeen te komen met de opengewerkte exemplaren die zich in het Smithsonian in Washington, Metropolitan Museum of Art in New York en het Victoria & Albert Museum in Londen bevinden (zie afb. 34 t/m 36 en bijlage 4, pp. 1-3).

In de onderzochte inventarissen uit de late zestiende en begin zeventiende eeuw komen termen als ‘gurtlen’, gordels en riemen voor, waarvan maar liefst achttien in de inventaris vermoedelijk van Elisabeth van Culemborg, gravin van Hohenzollern uit 1593. In de inventaris van Amalia van Solms heet het een ‘riem om het lijff te draegen’. Dat gordels ook in zilver

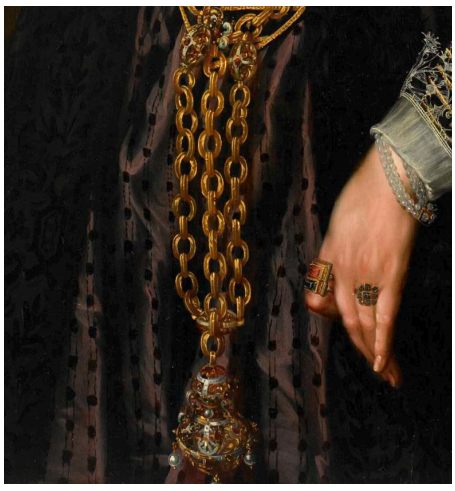

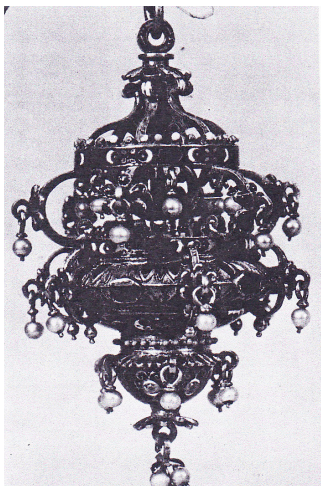

Afb. 34. Anoniem, *Portret van een vrouw, waarschijnlijk Maria Schuurman (1575–1621),* ca. 1599–1600, olieverf op paneel, 114 x 83,5 cm., Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-1309).
Afb. 35. C. van der Voort, *Portret van Brechtje Overrijn van Schoterbosch (1592–1618),* 1614, olieverf op paneel, 114,3 x 82,9 cm., Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-1243).
Afb. 36. *Pomander*, 1590–1600, Wenen, National Collections, Smithsonian Institutions, Washington, D.C.

voorkwamen blijkt niet alleen uit nog bestaande exemplaren zoals in bijlage 4, maar ook uit de 'silver vergulden vrouwengordel met 1 kruys, Duyts werck' in de inventaris van Beatrix Ernst en haar man Pieter Ouseel. Het is mogelijk dat de gordel met ketting voor velen een vervanging is geweest voor de katholieke rozenkrans met kruis.[101] Pomanders zijn te vinden onder de termen 'ruykers en pomanderen. Elisabeth van Culemborg bezat drie 'ruykers'. Sophia Hedwig van Brunswijk had verschillende kettens met pomanders en een 'kleinod vor geruch met twee diamanten en elf robijnen.[102] Niet alleen de hoge klasse droeg pomanders, maar ook regentenvrouwen die verder niet aan de sieraadmode van de adel meededen. Een van de redenen daarvoor was dat het naast een mooi sieraad ook een praktisch doel had door voor een aangename geur te zorgen.[103] De gordel met of zonder pomander komt diverse malen voor op de voor deze scriptie onderzochte portretten uit de Noordelijke-Nederlanden tussen 1600-1625. Het gaat daarbij om portretten vervaardigd door Cornelis van der Voort in Amsterdam, Frans Hals in Haarlem, Jan van Ravesteyn in Den Haag, Michiel van Mierevelt in Delft en Paulus Moreelse in Utrecht.[104]

101 Gans 1961 (zie noot 28), p. 67.
102 Gans 1961 (zie noot 28), p. 66.
103 Gans 1961 (zie noot 28), pp. 66-67.
104 R.E.O. Ekkart, e.a., *Hollanders in beeld: portretten uit de Gouden Eeuw*, Den Haag 2007, p. 25.

Dat we op het portret van Maria te maken hebben met een kostbaar internationaal georiënteerd *carcant* dat voor de rijkeren was weggelegd blijkt ook uit de overeenkomst met een sieraad op het portret van Margareta van Oostenrijk (1584-1611) dat zich bevindt in Museo del Prado. Zij huwde Filip III in 1599. Haar portret is in hetzelfde jaar (1608) geschilderd als het portret van Maria van Voorst. In deze periode vonden de vredesonderhandelingen plaats tussen de Noordelijke-Nederlanden en de Spanjaarden, waarbij de man van Margaretha een grote rol speelde. De onderhandelingen zouden resulteren in het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Een van haar kinderen was de toekomstige koning van Spanje en landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden Filip IV. Net als Maria van Voorst draagt zij de *carcant* aan de arm en een soortgelijk sieraad als gordel om haar middel. Op het portret van Hortensia del Prado (gestorven in 1627), echtgenote van Jean Fourmenois is een soortgelijk sieraad te zien aan de onderarm. Zij werd geportretteerd door Gortzius Geldorp in 1596.

Onder de onderzochte inventarissen bevindt zich een lijst met *carcanten* van Sophia Hedwig van Brunswijk uit 1611.[105] Ze bezat er maar liefst zes met een getaxeerde waarde tussen de 2.046,- gulden voor een 'halsbant mit zehen groszen stuken' en 7.750,- gulden voor een *carcant* bestaande uit acht stuken, waarvan elk met zes diamanten, vier robijnen en vier parels. Aan de laatste zat aan het middelste deel een kleinood met vele edelstenen en parels. 'Een gouden carcant bestaende in een en twintigh stucks met diamantjes beseth', met een getaxeerde waarde van 750,- gulden en nog een van zestien stukken van 260,- worden genoemd in de inventaris van koopmansvrouw Elisabeth Jacobs Pancras. Dat het hier om een ander kaliber gaat blijkt uit de getaxeerde waarde die wordt vermeld. De term *carcant* wordt in de laatstgenoemde waarschijnlijk gehanteerd als algemeen woord voor ketting. Volgens Van der Klooster kwam de *carcant* aan de mouw betrekkelijk weinig voor.[106] Uit mijn onderzoek is gebleken dat dit type sieraad gezocht moet worden in adellijke kringen in Europa en inderdaad weinig voorkomt in de Nederlanden. Dit type sieraad heeft behoord tot de internationale mode in de hoogste kringen. In het Den Haag van Maria van Voorst had de internationale mode door het diplomatieke verkeer in de stad meer invloed dan bijvoorbeeld in Amsterdam, bij de

105 Inventaris van de juwelen van Sophia Hedwig van Brunswijk, 1611: Koninklijk Huisarchief A23. Inventaris van Elisabeth Jacobs Pancra, 1656: Stadsarchief Amsterdam not. archief 1778.

106 Klooster 1981 (zie noot 14), p. 55.

regentenvrouwen.[107] Dit verklaart waarom er op het portret van Maria meer internationale invloeden te vinden zijn dan op de onderzochte portretten (zie bijlage 4, pp. 1-5).

Op het haar dat is afgezet met 'een paerle cant van grootachtige paerlen claverblats gewijs van LXXXIX claverbladen' draagt Maria een 'aechdisse van paerlemoer in gout geset met een kettincgen van vijftien cleyne schaeckelen'. Links daarvan 'een baechgen hebbende in't midden een ooge verciert met thien tafelen van robijn hebbende rontsom vier tafelen van diamant met drie hangende paerlen'. Eronder is ook nog een eenvoudige parel aan een kettinkje te zien. Waarschijnlijk zijn alle drie deze sieraden aan een haarnaald bevestigd. In haar inventaris worden drie naalden genoemd: 'twee goude geamoilleerde naelden met paerlen' en 'een goude naelde daer op gescreven staet aen d'een zijde, j'espere en Dieu 1607 ende aen d'ander zijde M. de Voerst D.D.'.

De haarnaald was meestal een tien tot twaalf centimeter lang plat staafje dat met het spitse deel onder een muts of kapje in het haar werd gestoken (zie afb. 41). Aan het andere uiteinde zat een oog of haakje, waaraan een hanger bevestigd kon worden.[108] Volgens Akkerman komt de haarnaald met hanger verhoudingsgewijs weinig voor op zeventiende-eeuwse portretten en werden ze vooral door jonge rijke vrouwen gedragen.[109] Daarnaast zegt hij een verband te zien tussen de huwelijkse staat van de geportretteerde en de kant waaraan het sieraad gedragen werd.[110] Uit het onderzoek dat voor deze scriptie is verricht naar haarnaalden op portretten blijkt inderdaad dat het om welgestelde jonge dames gaat. Op de 80 voor deze scriptie onderzochte portretten uit de periode 1600-1650 is op twaalf een haarnaald met hanger afgebeeld. Deze portretten vallen allen binnen de periode 1600-1625. De kant waaraan het sieraad gedragen werd kan te maken hebben met de huwelijkse staat, maar ook met de compositie van pendantportretten. Een huwelijk was het meest gebruikelijke moment om een portret te laten schilderen, waardoor de meeste die zijn overgeleverd in deze categorie vallen.

107 Akkerman 2005 (zie noot 95), pp. 16-21.

108 Schipper-van Lottum, 'Sieraden nader bekeken aan de hand van advertenties uit de Amsterdamse Courant tussen de jaren 1672 en 1740' *Antiek* 1984, pp. 437-461.

109 K. Akkerman. 'Van haarnaald tot pereboom, van ferronnière tot stiftje; de voorhoofdsieraden van de Noordhollandse klederdracht en hun oorsprong' *Antiek* 22 nr. 4 (1987), pp. 210-226.

110 Akkerman 1987 (zie noot 109), pp. 210-226.

Afb. 40. *Kleine hanger*, 1625-30, goud, diamanten en email, 6,5 x 3,5 cm, Frankrijk of de Nederlanden, Nationaal Museum Boedapest (60.198C).
Afb. 41. *Haarnaald met rozethanger,* 1600–1607, goud, diamanten, parels en email, lengte naald 10,6, diameter rozet 2,4 cm., Zuid-Duits, Bayerisches Nationalmuseum, München (T4155).
Afb. 42. *Rozethanger*, ca. 1625, goud, diamanten en email, 8 x 4,2 cm., Privéverzameling.

De vrouw is daarop doorgaans naar rechts gedraaid en de man naar links. Door het sieraad links te dragen is het goed 'in beeld' op het portret. Dit kan eveneens verklaren waarom de ongehuwde Martijntje van Citters die juist naar links is gedraaid het juweel rechts draagt (zie bijlage 4, p. 5). Maria van Voorst heeft zowel links als rechts sieraden in het haar, waardoor het argument met betrekking tot de huwelijkse staat hier niet opgaat, zij was sinds 1601 een getrouwde vrouw.

Op de onderzochte portretten komt twee keer een type haarnaald voor zoals de eenvoudige parel in het haar van Maria van Voorst: op het *Portret van een vrouw, waarschijnlijk Maria Schuurman* en op het *Portret van Brechtje Overrijn van Schoterbosch* (bijlage 4, p. 5). Op het stilleven van Jan Brueghel ligt eveneens een haarnaald met een parel eraan (zie afb. 22). De haarnaald met 'een baechgen hebbende in't midden een ooge' van Maria van Voorst is uitzonderlijk en komt niet voor op andere portretten. Dit type ontwerp met edelstenen in goud gezet met afhangende parels komt wel voor. Johanna Martens draagt bijvoorbeeld aan haar haarnaald een grote bloemvormige rozethanger, waarschijnlijk met diamanten gezet in goud, zoals de rozethanger in particulier bezit (zie afb. 42). Op de overige portretten komen hangers voor die lijken op het type hanger dat zich bevindt in Boedapest (zie afb. 40).

In de onderzochten inventarissen komt een aantal vermeldingen van haarnaalden voor.[111] In de inventaris van Sophia Hedwig van Brunswijk uit 1611 worden opvallend veel exemplaren vermeld: 'funff und zwanzig haarnadeln deren 24 in jeder drei demanten und ein perle un die funf und zwanzigste mit funf demanten und ein perle'. Daarnaast worden nog zo'n 25 naalden in deze inventaris genoemd en een *baghe* om in het haar te hangen. In de inventaris van Mathijs Willemsz Raephorst en Aeffgen Witsen uit 1638 komt een 'goude naelt voor met een 'bagh' en ook in het kasboek van Joan Huydecoper wordt melding gemaakt van een 'bach met een naelt' dat hij kocht voor 200,- gulden. Dat het waarschijnlijk vooral de *bagh* was die de prijs deed oplopen kunnen we opmaken uit de vermelding zonder hanger in de boedel van Beatrix Ernst van '2 goude haernaeldens met een getaxeerde waarde van 22, 15 gulden'. Daarbij moet gezegd worden dat de prijs van zowel de naald als de hanger zal hebben afgehangen van het gebruikte materiaal en de getaxeerde waarde zal niet gelijk zijn geweest aan de verkoopwaarde.

In de inventarissen van Oopjen Coppit uit 1659, Elisabeth Pancras uit 1656 en Anna Elisabeth van Lokhorst uit 1655 worden een losse gouden naald vermeld.[112] Op de onderzochte portretten komt de haarnaald na 1625 in tegenstelling tot de onderzochte inventarissen niet meer voor. Het is aannemelijk dat het sieraad daarna uit de mode raakte, maar nog lange tijd in het bezit bleef van vrouwen. De hanger kon behalve aan de haarnaald waarschijnlijk ook als broche en borsthanger gemonteerd worden. Het werd zowel gedragen door de rijke burgerij als de adel.[113] Dat Maria van Voorst er maar liefst drie draagt is uitzonderlijk, maar het type is zoals gezegd representatief te noemen voor haar tijd.

Het meest opvallend en afwijkend van de drie haarsieraden is de hanger met de hagedis. In haar inventaris staat beschreven dat het juweel van 'paerlemoer' is gemaakt. Parelmoer

111 Inventaris van de juwelen van Sophia Hedwig van Brunswijk, 1611: Koninklijk Huisarchief A23. Inventaris van Math. Willemsz Raephorst en Aeffgen Witsen, Den Haag, 1638: Gemeentearchief Den Haag. Not. Frans Brugningh nr. 1415. Taxatie van goud, zilder en juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst, 1660: W.A. 3074 3-d en 3-r. Boedel van Maerten Pietersz Daey en Oopjen Coppit, 1659: Stadsarchief Amsterdam nots Bernardt Coornhart: 5075:2864. Inventaris van Elisabeth Jacobs Pancras, 1656: Stadsarchief Amsterdam not. archief 1778. Akte van juwelenkoffer van Anna Elisabeth van Lokhorst: Utrechts Archief 76:720 Huis Zuilen.

112 Boedel van Maerten Pietersz Daey en Oopjen Coppit, 1659: Stadsarchief Amsterdam nots Bernardt Coornhart: 5075:2864. Inventaris van Elisabeth Jacobs Pancras, 1656: Stadsarchief Amsterdam not. archief 1778. Akte van juwelenkoffer van Anna Elisabeth van Lokhorst, 1655: Utrechts Archief 76:720 Huis Zuilen.

113 Walgrave 1993 (zie noot 4), pp. 124, 164.

Afb. 37. Detail van Evert Crijnsz. van der Maes, *Portret van Maria van Voorst van Doorwerth*, 1608, olieverf op paneel, 108 x 79 cm., Kasteel Duivenvoorde.
Afb. 38. *Pendant met een hagedis,* late zestiende eeuw, geëmailleerd goud, barokparel en smaragd, V&A (M.537–1910).

werd verkregen van de binnenkant van schelpen. Gezien de dikte en de vorm zou het hier echter ook om een barokparel kunnen gaan. Deze term werd in 1608 waarschijnlijk nog niet gehanteerd en er is in de inventarissen naast 'paerlemoer' geen term gevonden die hier voor in aanmerking komt. Op de onderzochte portretten uit de Nederlanden kwam dit type sieraad naast het portret van Maria van Voorst niet een keer voor. Na een bredere zoektocht vond ik slechts vijf portretten waarop soortgelijke hangers met dierfiguren te zien zijn (zie bijlage 4, p. 6). Pendanten met dierfiguren kwamen in Europa voor in verschillende hoedanigheden. In sommige gevallen werd in de lichamen van figuren een barokparel verwerkt. Deze parel met een natuurlijke afwijkende vorm is zeer zeldzaam en het is daarom niet verwonderlijk dat ze weinig voorkomen op portretten. Het is echter wel bijzonder dat een groot aantal exemplaren fysiek bewaard is gebleven in kunstcollecties over de hele wereld (zie bijlage 4, p. 6 voor 14 voorbeelden). Dit type sieraad kwam eind zestiende eeuw in Noord-Europa voor in diverse ontwerpen, waarvan de bekendste zijn van Hans Collaert uit Antwerpen, Erasmus Hornick uit Neurenberg en Jacobus Mores uit Hamburg.[114]

De haan in het Rijksmuseum is een typisch Noord-Europees, mogelijk Noord-Duits voorbeeld dat de mode van dierjuwelen rond 1600 illustreert (zie afb. 5). [115] Dit sieraad vertoont veel

114 Gans 1961 (zie noot 28), p. 43.
115 Walgrave 1993 (zie noot 4), p. 152.

overeenkomsten met een Duits ontwerp van Jacobus Mores uit het boek *Das Kleinodienbuch des Jakob Mores* (1593-1608) (zie afb. 43).[116] Het is mogelijk dat de haan in het Rijksmuseum genoemd wordt in de inventaris van Sophia Hedwig van Brunswijk uit 1611. Het kan via vererving van de Friese Nassaus in het bezit zijn gekomen van Koning Willem I. Vanuit zijn collectie kwam het sieraad in het Rijksmuseum terecht. Sophia Hedwig van Brunswijk bezat verder onder andere hangers in de vorm van een griffioen, struisvogel, hond, hert en een eenhoorn die ook in deze categorie vallen.[117]

De verbeelding van dieren is een veelvoorkomend stijlelement geweest in de Zuidelijke-Nederlanden. Tijdens de late zestiende eeuw vormde de ontwerpen van Jacques Floris, Theodore de Bry en Marcus Gerard de grootste inspiratiebron voor dit type sieraad in de Nederlanden. Het ontwerp met een hagedis op het portret van Maria van Voorst is waarschijnlijk een type dat is ontstaan door invloeden vanuit de overzeese handel van de Spanjaarden.[118] Door de handel met de Azteken in het huidige Mexico kwamen er ontwerpen van zeemonsters en exotische dieren in de mode, zoals hagedissen en nijlpaarden. Dit in tegenstelling tot de vrolijke dolfijnen geïnspireerd door de Griekse mythologie, die daarvoor in de mode waren.[119] In het Victoria & Albert Museum bevindt zich een Spaanse pendant van een hagedis uit ca. 1580 dat het exemplaar van Maria van Voorst dicht benaderd (zie afb. 38).

In zeventiende-eeuwse inventarissen komt weliswaar de term 'barokparel' niet voor, maar wel een aantal vermeldingen van dierfiguren.[120] Maria van Voorst had naast dit exemplaar ook nog een *baechge* met pellikaan, een draak en twee oorpendanten met duifjes.[121] In de inventaris van Princes Anna de dochter van Willem van Oranje uit 1587 wordt een 'pellicaen met een perle in de borst en een cleyn pellickkaen om aen een oor te hangen' vermeld.[122] Louise Henriette

116 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), p. 219.
117 Gans 1961 (zie noot 28), pp. 43-45.
118 Walgrave 1993 (zie noot 4), p. 154.
119 Hackenbroch 1980 (zie noot 9), pp. 311-334.
120 Inventaris van Princes Anna van Oranje, echtgenote van Graaf Willem Lodewijk van Nassau in 1587 ten huwelijk medegebracht en bij haar huwelijk gekregen: Koninklijk Huisarchief A22. Inventaris van de juwelen van Louise Henriette van Oranje, 1647: Koninklijk Huisarchief A14. Taxatie van de juwelen van Maria van Swartenberg, 1648: Rijksarchief in Friesland: Familiearchief Thoe Schwartenberg en Hohenlansberg.
121 Klooster 1981 (zie noot 14), pp. 58-61.
122 Gans 1961 (zie noot 28), p. 45.

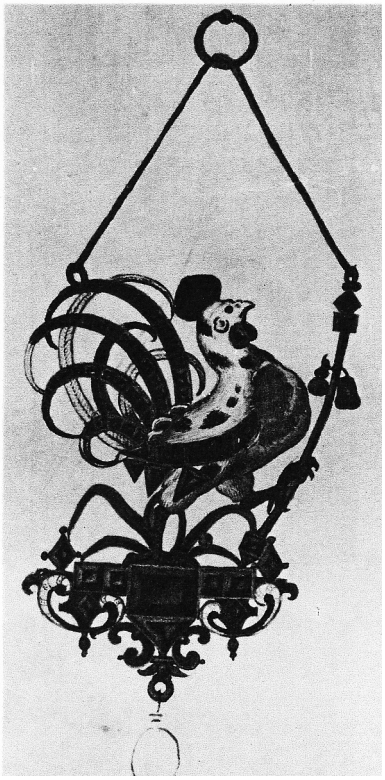

Afb. 43. Jacobus Mores, *Haan, ontwerp voor een pendant, uit Kleinodienbuch,* 1597–1602, Staats- und Universitäts-bibliothek Hamburg.

van Oranje bezat in 1647 een pelikaantje met 14 diamanten, een 'duijken' en een vliegje van 'ameraud' en Maria van Swartzenberg had in 1648 een gouden 'duiffke met 9 diamanten ad met safier'. De pelikaan en duif kwamen veel voor in hoge kringen. Dit komt waarschijnlijk door de symboliek die eraan verbonden was. De pelikaan wijst op Christus' offer voor de mensheid en de duif op de Heilige Geest. De hagedis die uren lang in de zon kan liggen werd gezien als de ziel die op zoek is naar het licht.[123]

Uit het voor deze scriptie verrichte onderzoek kwam naar voren dat de sieraden waarmee Maria van Voorst van Doorwerth is geportretteerd afwijken van die op de meeste portretten uit de Nederlanden van rond 1600-1625. Dit komt omdat zij de internationale smaak volgde in plaats van de wat minder uitbundige sieraadmode uit de Noordelijke-Nederlanden. Maria van Voorst verkeerde in Haagse hofkringen, waardoor dit te verklaren is. In Den Haag had de internationale mode door het diplomatieke verkeer in de stad meer invloed dan bijvoorbeeld op de Amsterdamse regentenvrouwen. De figuratieve en gedecoreerde zestiende-eeuwse stijl van haar sieraden, zoals de haarnaald met hagedis en de hanger met Pallas Athene, is in de Noordelijke-Nederlanden maar in beperkte mate doorgedrongen.[124] In de Noordelijke-Nederlanden ontstond rond 1600 juist een meer versoberde sieraadmode voor regenten en de gegoede burgerij. De adel volgde daarentegen de extravagantere internationale mode, waarin ook Maria van Voorst meeging. De sieraden op haar portret komen overeen met de stukken die beschreven staan in haar nalatenschap en zijn representatief weergeven door de schilder. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat de combinatie van sieraadtypen die op dit portret zijn vastgelegd eerder een uitzondering vormen in de Nederlandse zeventiende eeuw dan dat ze gangbaar waren.

123 J. Walgrave, ea, *Sieraad Symbool Signaal,* Antwerpen 1995, pp. 154-158.

124 Gans 1961 (zie noot 28), p. 50

2.2 Een oude dame met een dubbele gouden ring, mogelijk Elisabeth Jacobsdr Bas

Afb. 44. Ferdinand Bol (toegeschreven aan), *Portret van een oude dame, mogelijk Elisabeth Bas*, ca. 1640–1645, 118 × 91,5 cm., Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-714).

Op het portret van een oude dame, mogelijk Elisabeth Jacobsdr Bas uit ca. 1640-1645 is een eenvoudige dubbele gouden ring te zien aan haar rechterwijsvinger (zie afb. 44). Er zijn geen overgeleverde exemplaren bekend van dit model uit de Nederlandse zeventiende eeuw. Bij deze casus wordt voor dit scriptieonderzoek onderzocht of dit een bestaand type is geweest en of het een functie of betekenis heeft gehad. In het hier volgende hoofdstuk zullen verbanden worden gelegd met andere zeventiende-eeuwse portretten, vermeldingen in inventarissen en nog bestaande sieraden om de representativiteit ervan te toetsen. Het portret is toegeschreven aan Ferdinand Bol en bevindt zich in de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam.

De geportretteerde is gekleed in een vliegerkostuum, wat aangeeft dat ze gehuwd was, en een voor ca. 1645 ouderwetse plooikraag en kapje. De vrouw zit er relatief sober bij met een dik boek, waarschijnlijk een bijbel, op een tafeltje in de achtergrond. Het enige sieraad dat ze draagt is de dubbele gladde gouden ring aan haar rechterwijsvinger. Haar handen liggen over elkaar heen gevouwen op haar schoot. Haar rechterhand, waarin ze een neusdoek vasthoudt, bevindt zich onder haar linkerhand. De ring zit niet verstopt, maar is juist precies daaronder in zijn geheel te zien. Het waren deze handen die ervoor zorgden dat het portret in 1911 door Abraham Bredius werd afgeschreven als Rembrandt en werd toegeschreven aan Ferdinand Bol.[125] De schilder heeft duidelijk weergegeven dat het gaat om twee gladde gouden ringen die over elkaar heen vallen. De bovenste ring loopt schuin over de onderste ring en is te onderscheiden

125 A. Bredius, 'Heeft Rembrandt Elisabeth Bas, Wed. van Jochem Hendricksz Swartenhondt, geschilderd? '*Oud Holland* 29 (1911), pp. 193-197.

Afb. 45. Detail van Ferdinand Bol (toegeschreven aan), *Portret van een oude dame, mogelijk Elisabeth Bas,* ca. 1640–1645, olieverf op doek, 118 × 91,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-714).

door een kleine schaduw aan de onderrand. Beide ringen vangen licht, wat met twee witte hoogsels is aangegeven door de schilder. Het formaat van het schilderij, de kostbare zwarte stof en de gouden knopen op het kostuum verraden dat het gaat om een oude en vermogende dame die behoorde tot de gegoede burgerij. De hypothese dat het hier om Elisabeth Bas gaat, is voortgekomen uit de herkomst van het schilderij, dat via vererving in de familie Van de Poll is beland.[126]

Tijdens haar ondertrouw met Jochem Hendrickszoon Swartenhondt (1566-1627) tekende Elisabeth Jacobsdr Bas haar naam als Lysbeth Jacobsdr van Campen. Zij was dan ook afkomstig uit Kampen en stamt niet af van het Amsterdamse burgemeestersgeslacht Bas, zoals Agatha waarvan een portret wordt beschreven in hoofdstuk 2.3.[127] De man van Bas zou opklimmen van burgerkind tot admiraal, waardoor het echtpaar tot de gegoede burgerij ging behoren.[128] Ten tijde van het Twaalfjarig Bestand moest de man zijn geld echter aan de wal gaan verdienen. Hij kocht de herberg 'De Prince van Orangien' op de hoek van de Pieter Jacobsztraat en de Nes in Amsterdam. Samen met Elisabeth runde hij de herberg tot hij stierf in 1627. Pas jaren later rond 1645 liet Elisabeth dit portret vervaardigen, waarop ze in de zeventig moet zijn geweest. In 1647 liet zij een notaris haar wil beschrijven, waarin zij haar bezit naliet aan haar enige nog levende dochter Engeltje. Na haar dood liet ze ruim 28.000,- gulden na.[129] Over haar juwelen of dit portret wordt in het testament niet gesproken.[130]

126 In 1880 legateerde de familie Van de Pol – nazaten van Elisabeths oudste dochter en Marten Ray – het portret, samen met andere familiestukken, aan het Rijksmuseum in Amsterdam.

127 J. G. Frederiks, 'Het portret der weduwe van den admiraal Zwartenhond, door Rembrandt, in: FR.D.O. Obreen, *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis* 6, Rotterdam 1884-1887, pp. 265-278.

128 J.G. Frederiks, 'In den Swartenhondt', *Amsterdamsch Jaarboekje* 1 (1888), pp. 56-80.

129 Frederiks 1888 (zie noot 120), pp. 56-80.

130 Stadsarchief Amsterdam 5075: 1233.

Afb. 46. *Gimmel ring*, 1631, goud, robijn, diamant, email, Duits, Zucker Family Collection.
Afb. 47. *Gimmel ring,* ca. 1575–1650, goud, turkoois en email, 2,4 x 2,3 cm, Nederlands, V&A (M.281–1962).

Ook al is er in de primaire bronnen met betrekking tot Elisabeth Bas niets concreets te vinden over de ring die ze op het portret draagt, leverde een speurtocht naar soortgelijke ringen wel allerlei inzichten op. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich nog drie andere portretten uit de periode 1616-1656 met een soortgelijke dubbele gladde gouden ring. In het Metropolitan Museum of Art is een voorbeeld te vinden op een portret, toegeschreven aan Jacob Backer, met de titel *Portret van een 70-jarige oude vrouw* uit 1635. Op het groepsportret van Johannes Verspronck van de *Regentessen van het St. Elisabeths Gasthuis te Haarlem* uit 1641 dat zich bevindt in het Frans Hals Museum, draagt de vrouw rechts ook een dubbele gouden ring. Voor dit afstudeeronderzoek is getoetst of het op deze portretten gaat om een bestaand type sieraad uit de Nederlandse zeventiende eeuw. Inclusief het portret van Elisabeth Bas gaat het om zes portretten waarop een dubbele gouden ring te zien is (zie bijlage, p. 15). In vijf van de zes portretten wordt de ring gedragen aan de rechterwijsvinger alleen Belytgen Cornelisdr van de Schelt draagt de ring aan de rechter ringvinger. Waarschijnlijk gaat het bij deze dubbele gouden ringen om een model waarbij de ringen door elkaar bevestigd zijn en los van elkaar kunnen bewegen.

Het gaat op vijf van de portretten om oudere vrouwen, van tussen de 57 en 74 jaar oud. Sara Sweerts (geb 1579) is geportretteerd door Hendrik Meerman in 1636 (zie bijlage, p. 15). Aan de afgebeelde ring is duidelijk te zien is dat het om een dubbele ring gaat. Deze vrouw was de echtgenote van Antonius Antonides van der Linden (1570-1633), een geneesheer te Amsterdam. Net als de andere oudere dames geschilderd door Bol, Verspronck en Van Mierevelt draagt zij een zwart vliegerkostuum, een kapje in het haar en een plooikraag om de hals. Het enige sieraad dat zij draagt is een dubbele gouden ring.

Alid van der Laen (1542-1626) was getrouwd met Marten Willemsz Ruychaver (1545-1626). Het originele portret van haar bevindt zich in het Museum van Loon en werd in 1616 door Michiel van Mierevelt geschilderd. Op een kopie van het portret, dat zich bevindt in het Rijksmuseum is een dubbele ring afgebeeld, terwijl dat op het origineel niet zo is. Van der Laen is staand geportretteerd op de kopie met haar handen over elkaar gevouwen, met aan haar rechterwijsvinger de dubbele ring. In het originele portret daarentegen is slechts een hand zichtbaar met een enkele gouden ring en is ze zittend op een stoel afgebeeld. De kopiist heeft dit portret naar het werk van Van Mierevelt geschilderd, maar week af van het origineel.[131]

In *Regentessen van het St. Elisabeths Gasthuis te Haarlem* van Verspronck is het de regentes Beatrix Herculesdr. Schatter (1584-1662), echtgenote van Hendrik Marselisz (geboorte en sterftedatum onbekend), die als enige van de regentessen een dubbele gouden ring draagt. Aan haar linker ringvinger draagt zij nog een ring.[132] De jonge vrouw op het portret van Barent Fabritius toont aan dat dit type ring niet enkel door 'ouden van dagen' werd gedragen. Belytgen Cornelisdr van de Schelt (overleden 1661) was de vrouw van Willem van der Helm (ca 1625-1675), een stadsbouwmeester van Leiden. Haar kraag en zwarte kostuum zijn modieuzer dan die van de oudere dames. In tegenstelling tot hen draagt zij haar dubbele gouden ring aan haar rechter ringvinger en zij draagt ook nog andere sieraden, waaronder parelpendanten en een haarnaald. Net als het portret van Elisabeth Bas was de oude dame van Jacob Backer voorheen

131 J. Bikker, e.a., *Dutch paintings of seventeenth century in the Rijksmuseum. Artists born between 1570 and 1600,* Amsterdam 2007, p. 279. Haar ring wordt hierin niet genoemd.

132 R. Ekkart, *Johannes Cornelisz. Verspronck,* Haarlem 1979, p. 83.

toegeschreven aan Rembrandt. Door de inscriptie is bekend dat de oude vrouw zeventig moet zijn geweest op het moment dat zij werd geportretteerd.[133] In het *Rembrandt Corpus* staat vermeld dat de gekruiste ring van de vrouw een teken is van haar weduwschap, dat wordt aangevoerd voor het argument dat het portret geen pendant gehad zou hebben.[134] Wanneer we dit toetsen aan de andere portretten dan klopt het inderdaad dat ook Sara Sweerts en Elisabeth Bas weduwe waren op het moment dat het portret is vervaardigd. In het geval van Belytgen van de Schelt is dat niet het geval en van de man van Beatrix Schatter is geen sterftedatum bekend. Alid van der Laen stierf al in 1626, een paar maanden voor haar man. De kopie waarop zij is afgebeeld met een dubbele ring is bovendien jaren na haar overlijden geschilderd. Dit neemt niet weg dat dit type ring wel degelijk symbool kan staan voor de toewijding aan een bepaald persoon. Voor de een was dit wellicht de overleden echtgenoot en voor de ander een nog levende dierbare. Deze theorie zal in het hier volgende onderzoek worden getoetst.

In de onderzochte inventarissen is vijf keer melding gemaakt van sieraden die mogelijk tot dezelfde categorie behoren als de afgebeelde dubbele gouden ringen in de portretten die hierboven zijn beschreven. In de inventaris van de Amsterdamse Mathijs Willemsz Raephorst en zijn vrouw Aeffgen Witsen uit 1638 wordt een 'ronde dubbele hoepringh' vermeld. Bijna dezelfde terminologie komt voor in de lijst met goederen van Blaserus Corsz. de Stoute en Aeltgen Barentsdr. van Nahuysen uit Leiden in 1653 waarin '1 goude dubbelden houp' staat beschreven. Dat de term 'hoep' of 'houp' een ander woord is voor 'ring' is onder andere af te leiden aan een oude inventaris uit 1504 van Stephanus van Rumelaer te Utrecht, waarin staat: 'legavit (...) annulum parvum, vulgo een hoep, ex puro auro fabricatum' (hij liet na (...) een kleine ring, in de volkstaal een hoep, uit zuiver goud vervaardigd.)[135] In historische woordenboeken is een volgende omschrijving te vinden: Dubbele hoep: 'Ringen, uit twee op één sluitende hoepjes (bestaande), die met eene zekere kunstgreep los of vast gemaakt wierden'.[136] Ook de term 'hop' heeft waarschijnlijk dezelfde betekenis en wordt vermeld in de boedelpapieren van Wendela Bicker, de vrouw van raadspensionaris Johan de Witt in 1655

133 W. Liedtke, *Dutch paintings in The Metropolitan Museum of Art,* New York 2007.

134 J. Bruyn, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings,* Den Haag 1982-89, vol III, p. 704.

135 Gans 1961 (zie noot 28), pp. 64-65.

136 Geïntegreerde Taal Bank: http://www.wnt.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M026071&lemmodern=hoep]

als: '1 goude dubbele hop van mijn Mijnne vereert waert a 10,-'. Uit de getaxeerde waarde kan worden opgemaakt dat een dergelijk gladde gouden ring niet bijzonder kostbaar was. Dat blijkt ook uit de taxatie van het goud, zilver en de juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst uit 1660, waarin een 'drie-strengering' – mogelijk een driedubbele ring – is opgetekend met een waarde van 6,10 gulden.

Voorbeelden van nog bestaande dubbele gouden ringen uit Europa zijn onder andere te vinden in het Victoria & Albert Museum, British Museum en Metropolitan Museum of Art. In deze collecties bevinden zich een aantal rijk gedecoreerde *gimmel* ringen. Deze term komt van het Latijn *gemellus* of 'tweeling'.[137] Deze *gimmel* ringen zijn weliswaar qua uiterlijk veel buitensporiger dan de dubbele ringen op de Nederlandse portretten, maar qua type vallen ze waarschijnlijk in dezelfde categorie.

De *gimmel* ringen bevatten vaak inscripties die verwijzen naar het christelijke geloof en naar namen van personen. Een exemplaar uit Duitsland, gedateerd 1631, bevindt zich in de collectie van de familie Zucker (Collection Zucker Family). [138] Twee gouden ringen zijn door elkaar verbonden en sluiten precies op elkaar aan (zie afb. 47). Op beide schouders van de ring houdt een hand een hart vast, wat een duidelijke verwijzing is naar de liefde. De dubbele kas van de ring in bezet met een robijn en een diamant. De inscriptie luid: 'QUOD DEUS CONIUNXIT HOMO NON SEPARABIT' (wat God heeft verbonden, zal de mens niet scheiden) in de eerste ring.[139] Het verwijst naar Mattheus 19:5-6 dat gaat als volgt: 'Daarom zal een mens zijn vader en moeder verlaten en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één zijn. Ze zijn dus niet meer twee, maar één. Dus, wat God heeft verbonden, moet de mens niet scheiden.' De andere helft bevat de namen 'JACOB SIGMOND VON DER SACHSEN. MARTHA WURMIN', waarschijnlijk gaat het hier om de namen van een getrouwd stel. Wanneer de ring wordt geopend is van binnen een baby en een skelet te zien. Deze *memento mori* figuren herinnerde de eigenaar aan de Bijbelse waarschuwing tegen een ijdel leven. Een soortgelijk Duits exemplaar, dat verwijst

137 D. Scarisbrick, *Rings: Jewelry of Power, Love and Loyalty*, Londen 2007, p. 71.
138 Scarisbrick 2007 (zie noot 137), p. 72.
139 Scarisbrick 2007 (zie noot 137), p. 360.

naar hetzelfde citaat bevindt zich in het Metropolitan Museum.[140] Yvonne Hackenbroch noemt deze ring in haar boek *Renaissance Jewellery* zonder verdere uitleg een trouwring, wat gezien het citaat en de gegraveerde namen inderdaad aannemelijk lijkt. Er bestaat echter een kans dat de ring bij een andere gelegenheid ter ere van een liefdesband vervaardigd is.

Het Victoria & Albert Museum bezit een gedecoreerd exemplaar dat vermoedelijk in Holland is vervaardigd (zie afb. 46). Deze geëmailleerde ring is bezet met turkoois stenen en gedecoreerd met samengevouwen handen.[141] In de linker ring staat de tekst 'SYMON CORNELIS Z', in de rechter 'CORNELISI ENGELS. D.' De ring komt waarschijnlijk uit de late zestiende of vroege zeventiende eeuw. Dit rijk gedecoreerde type komt echter op de onderzochte portret niet voor. Het type *gimmel* ring kent verschillende verschijningsvormen: met tafelstenen in twee kleuren, twee gevouwen handen en met *memento mori* verwijzingen.[142] Van dit type zijn niet alleen exemplaren bekend van dubbele ringen, maar ook met driedubbele ringen.[143] Ook in de voor deze scriptie onderzochte inventarissen wordt in de taxatie van de juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst uit 1660, een 'drie-strengering' vermeld.[144] Het oudst bekende exemplaar van een *gimmel* ring stamt uit de dertiende eeuw en daarmee was het in de zeventiende eeuw al een oud en vertrouwd type. De ring van de oude dame, vermoedelijk Elisabeth Bas, is hier mogelijk een eenvoudige variant op.

Veel *gimmel* ringen zijn in tegenstelling tot de ring op het *Portret van een oude dame* bezet met tafelstenen. Meestal met een diamant in de eerste ring en een robijn in de tweede. Deze combinatie van een ring met diamant en een ring met een robijn aan dezelfde vinger is terug te vinden op een kleine groep van de onderzochte portretten (zie bijlage 4, p. 13). Deze combinatie kwam voor op vijf portretten met een vroege datering tussen 1596 en 1622. Het gaat daarbij in drie van de gevallen om een combinatie van twee ringen aan de linker wijsvinger en in twee portretten om de linker ringvinger. Op basis van de afbeeldingen lijkt het hierbij niet te gaan om dubbele of *gimmel* ringen, die aan elkaar bevestigd zijn, maar om

140 www.metmuseum.org: nr. 1974.356.649.
141 http://www.vam.ac.uk: nr. M.281-1962
142 Scarisbrick 2007 (zie noot 137), pp. 74-75.
143 Scarisbrick 2007 (zie noot 137), p. 74.
144 T.H. Lunsingh Scheurleer, e.a., *Het Rapenburg : geschiedenis van een Leidse gracht*, Leiden 1986-1992.

een combinatie van twee losse ringen. Gezien de overeenkomst tussen meerdere portretten lijkt dit een gangbare combinatie te zijn geweest en dus een bestaand gebruik of type.

In Jacob Cats' *Houwelick* in het hoofdstuk 'Bruyt' wordt de robijn in verband gebracht met de voortplanting. De tekst begint met: 'In diender eenich lid beladen met rubijnen, Laet oyt zijn edel root van uwen vinger schijnen'. Er volgt een uitleg dat dit alleen voor de bruid een deugd is en niet voor de jeugd en gaat daarna verder met: 'Een segel vande tucht, een onverbroken bant, Een seghen uytter aert de vrouwen ingeplant. Men houtet voor gewis dat midden inde baren, Een vrouw, oock nae de doot, haer eere kan bewaren'[145] De wonderlijke krachten die de Romein Plinius in de eerste encyclopedie van de wereld al toeschreef aan edelstenen worden hier ook door Cats instemmend geciteerd.[146] De harde diamant noemde hij in hetzelfde stuk als symbool voor het onbreekbare huwelijk. Daarnaast komen onder andere ook de blauwe saffier, smaragd, agaat en amethist aan de beurt. De combinatie van een diamant en een robijn verwijzen volgens de symboliek die Cats beschrijft naar een volkomen, sterk en vruchtbaar huwelijk.

De diamanten tafelsteen wordt niet alleen in combinatie met een robijn, maar ook met een gladde gouden ring afgebeeld aan dezelfde vinger (zie bijlage 4, p. 14). Op basis van het onderzoek naar portretten dat voor deze scriptie is verricht, is vast te stellen dat ook dit in het eerste kwart van de eeuw een gangbare combinatie was. Dit komt op de onderzochte portretten tien keer voor bij verschillende portrettisten. Er lijkt tot dusver bij al deze typen steeds sprake te zijn van een dubbeling, waarbij de symboliek van het verbinden, liefde en huwelijk waarschijnlijk centraal staat.

Of de dubbele gouden ring van Elisabeth Bas verband houdt met deze materie, is onduidelijk, maar de kans is groot dat het verwijst naar een bepaalde liefdesband. Dat dit type dubbele ring als trouwring dienst kon doen blijkt uit de vermelding van een 'goude trouwring met twee hoopen' uit de nalatenschap van Maria Rutgers uit 1653. Dat dit niet het enige type is dat dienst deed als trouwring, blijkt onder andere uit de vermelding van 'ein grosz demanten trauring'

145 J. Cats, *Houwelick*, 1625.
146 J. Walgrave, ea, *Sieraad Symbool Signaal*, Antwerpen 1995, p. 150.
Zie voor Plinius, *Natural history*, Londen 1940.

in de inventaris uit 1611 van Sophia Hedwig van Brunswijk, echtgenote van Ernst Casimir. Tussen de juwelen van Beatrix Ernst zat een 'trouwring met diamanten rondom'. Een diamant kon dus blijkbaar ook deel uitmaken van de trouwring. In de laatst genoemde inventaris zaten ook nog '3 gouwe trouwringe'. Dit grote aantal trouwringen in het bezit van Beatrix Ernst en haar man is mogelijk te verklaren door een eerder huwelijk van haar zelf en haar echtgenoot.[147] Aangezien mannen voor zover bekend geen trouwringen droegen, is het ook mogelijk dat er sprake was van vererving of van twee ringen per huwelijksgelegenheid. Dit laatste zou wederom kunnen wijzen naar 'dubbele of duo ringen'.

De vermelding van een 'trouring of trou rinck' kwam in zes van de vijfentwintig inventarissen voor, die voor dit onderzoek zijn bestudeerd. In vijf daarvan werd één trouwring genoemd. In de inventaris van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst werden er vier vermeld. Bij slechts twee van de in totaal negen ringen is er sprake van een diamanten ring en bij één is er sprake van twee 'hoopen'. In de boedelinventaris van Daniel van der Meulen uit 1600-1601, Maria van Voorst van Doorwerth uit 1610 en het kasboek van Joan Huydecoper uit 1620-1635 wordt op summiere wijze alleen melding gemaakt van een 'trouring' of 'trou rinck'. Het is aannemelijk dat hiermee een enkele gladde gouden ring bedoeld wordt, aangezien de aanwezigheid van een diamant van belang zou zijn voor de inventaris of een nalatenschap en dus waarschijnlijk vermeld zou worden. Joan Huydecoper noteerde bij zijn vermelding van een trouwring een waarde van 12,- gulden. Dit bevestigd dat het om een eenvoudige en niet bijzonder kostbare ring gaat zonder diamanten.[148]

Dat Joan Huydecoper een ring vermeldt in zijn kasboek betekent waarschijnlijk dat hij die gekocht heeft voor zijn vrouw. Hetzelfde geldt voor de vermelding van een 'goude trouw ringh van Ameld Leeuw' in de nalatenschap van Maria Rutgers die werd nagelaten aan haar dochter Barbara. Deze ring van Barbara's vader, Ameldonck Leeuw, kan hier als zijn eigendom

147 Lunsingh Scheurleer 1986-1992 (zie noot 135), deel VIa, p. 160.

148 Taxatie van goud, zilver en juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst, 1660: W.A. 3074 3-d en 3-r. Boedelinventaris van Daniel van der Meulen, 1600-1601: G.A.L. Archief van der Meulen nr. 68. Inventaris van de juwelen van Maria van Voorst van Doorwerth, 1610: gepubliceerd in L.J. van der Klooster, 'de juwelen en kleding van Maria van Voorst van Doorwerth', Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst, Haarlem 1981, pp. 50-63. Kasboek Joan Huydecoper, 1620-1635, 1644-1659: Utrechts Archief 67:30.

zijn beschreven, maar zijn gedragen door zijn vrouw. Mannen droegen in sommige gevallen zegelringen, maar trouwringen waren voor hen ongewoon.[149] Er zijn mij geen voorbeelden bekend van zeventiende-eeuwse portretten van mannen met een type ring dat voor trouwring door kan gaan. De trouwring was bedoeld voor de vrouw en had naast de symbolische betekenis van het verbinden van de bruid en bruidegom waarschijnlijk als functie de plichten van de bruid te symboliseren. Karel van Mander vatte dit samen als '[...] den Ringh is een teecken der dienstbaerheyt / oft onderworpenheydt / steeckt den Bruydegom de Bruyt eenen aen / bewysende / dat sy hem dienstbaer oft eygen is'.[150] Cats had hier een wat romantischer idee bij en noemden het een 'zielepand'.

Jacob Cats pleit ervoor in zijn *Houwelick* dat de rechterhand van de bruid de plaats moet zijn van de trouwring.[151] Op de 50 onderzochte portretten met ringen (zie bijlage 4, pp. 7-15) komen maar liefst 59 stuk voor aan de rechterhand. Hiervan worden er 55 aan de wijsvinger, slechts drie aan de ringvinger en een aan de pink gedragen. De ring om de wijsvinger komt daarmee veruit het meest voor. Cats reageert in zijn *Houwelick* op de veranderde draagwijze, van de ringvinger aan de rechterhand in de oude en wijsvinger in de nieuwe tijd. Ook benoemt hij dat de trouwring zowel een eenvoudige gouden ring kon zijn als een met een diamant, ook al geeft hij de voorkeur aan een eenvoudige ring:

'Zo wordt er aan de bruid een fijn juweel gegeven,
Een eigen trouwgeschenk van goud of diamant,
Geen lijfsieraad alleen, maar ook een zielepand.
Het was, gelijk het blijkt, de vinger naast de pink
Aan wien het trouwjuweel in ouden tijden hink.
Men houdt dat even hier een ader is gelegen,
Die met een fijne straal komt in de borst gezegen',

Vanaf de ringvinger zou een speciale ader naar het hart lopen, waardoor het volgens Cats de

149 E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw : huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw,* Zwolle 1986, p. 138

150 Karel van Mander, *Het Schilderboeck*, Amsterdam 1616, fol. 118v.

151 J. Cats, *Houwelick*, 1625.

Afb. 48. Frans Hals, *Portret van een stel, waarschijnlijk Isaac Abrahamsz Massa en Beatrix van der Laen,* ca. 1622, olieverf op doek, 140 x 166,5 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-133).
Afb. 49. *Gouden ring met puntsteen,* ca. 1600, Geëmailleerd goud, Zucker Family Collection.

beste vinger voor een trouwring was. Enige zinnen later beklaagt hij zich over het nieuwe gebruik van het dragen aan de wijsvinger:

‘Waarom is dit gebruik gebannen uit de steden?
Want ziet! in onze tijd de wijzer draagt het goud’,

Dat hij een voorkeur had voor een bescheiden model blijkt uit de laatste zinnen, maar dit geeft tegelijkertijd ook aan dat dit niet altijd het geval was:

‘Een ring van enkel goud, slecht, effen, ongescheiden,
Niet prachtig, niet verdeeld met stenen tussen beiden,
Roept als tot onze bruid, bewaarde bond
Gedurig even recht, gedurig even rond.’

Elisabeth Bas gaf gehoor aan dit gebruik om een ongescheiden effen gouden ring te dragen. Beatrix van der Laen draagt op haar huwelijksportret geschilderd door Frans Hals daarentegen een combinatie van zowel een dunne gladde gouden ring als een diamantring aan de rechterwijsvinger. De diamantring is een eenvoudig exemplaar met een puntsteen in een simpele kas. Het lijkt qua type op een puntring uit de collectie van de familie Zucker (zie afb. 48 en 49). De diamant mag Cats pronkerig hebben bevonden, maar hij was zich wel bewust van het feit dat de meningen hierover verdeeld waren. Hij schreef in 1625 in zijn Houwelick: ‘Het weerde trou-verbont, dat niet en is te breken, Wort metten diamant te rechte vergeleken’. [152]

152 J. Cats, *Houwelick*, 1625.

Afb. 50. *Posy ring,* late 16de of vroege 17de eeuw, goud, diameter 2,05 cm, British Museum (1961,1202.460).
Afb. 51. Jan van Ysselmuiden (toegeschreven aan), *Ring*, 1693, goud, diameter 2 cm, Rijksmuseum Amsterdam (BK-NM-7963).

De hardheid van de diamant paste, zoals hierboven al is genoemd, prachtig bij de symboliek van het huwelijk.[153] Het is door de tegenstrijdige informatie van Cats niet verwonderlijk dat zowel gouden ringen als diamantringen als trouwringen worden aangemerkt. Dat beide inderdaad voor een trouwring konden doorgaan, is ook uit het hierboven beschreven onderzoek naar inventarissen gebleken.

Van de eenvoudige gladde gouden ringen, waar Cats het waarschijnlijk over heeft, zijn nog vele exemplaren bekend. In sommige gevallen zijn ze gegraveerd met teksten die direct verwijzen naar de liefde en geloof. In andere gevallen is niet met zekerheid vast te stelen wat de functie was. Het British Museum bezit een zeventiende-eeuwse gladde gouden ring met de inscriptie 'AMOR VINSIT OMNIAE' (Liefde overwint alles) (zie afb. 50). Het V&A bezit een Engels exemplaar met de tekst 'I AM YOURS KS'. De letters 'KS' zijn waarschijnlijk de initialen van de aanbidder. Deze ringen staan bekend als *posies* genoemd naar de term 'poëzie'. Het Centraal Museum in Utrecht bezit een verguld koperen ring met de inscriptie 'Prenez en gré' (geaccepteerd in dankbaarheid), maar ook gouden ringen zonder tekst in allerlei verschillende diktes kwamen voor (zie afb. 9).[154] In de 25 onderzochte inventarissen zijn niet minder dan 70 gouden ringen genoemd. Op de onderzochte portretten zijn eenentwintig eenvoudige gladde gouden ringen te vinden en nog eens vijf met kleine stenen rondom (zie bijlage 4, pp. 7-15). Dit type ring kwam veel voor en hoeft niet altijd verbonden te zijn aan een (aanstaand) huwelijk. Ze kunnen ook bij andere informele gelegenheden zijn gegeven aan dierbaren.[155]

153 J.J. Voskuil, 'Van onderpand tot teken. De geschiedenis van de trouwring als beeld van functieverschuiving', *Volkskundig Bulletin* I, 1975, pp. 47-79.
154 www.britishmuseum.org nr. AN88343001, www.vam.ac.uk, http://centraalmuseum.nl.
155 Gans 1961 (zie noot 28), p.83.

De dubbele gouden ring op het portret van Elisabeth Bas lijkt een combinatie te zijn van de enkele gladde gouden ring en de *gimmel* ring. In beide typen werden vaak namen of liefdesboodschappen gegraveerd. Het is een eenvoudige uitvoering met twee gladde gouden ringen die waarschijnlijk door elkaar bevestigd zijn. Door de symboliek die is toegekend aan deze ringen, zowel door Cats als in het evangelie van Mattheüs, is het waarschijnlijk dat de ring verwijst naar een liefdesband. Of het gaat om een 'weduwe ring', zoals het *Rembrandt Corpus* beschrijft kan vooralsnog niet worden vastgesteld.[156] Dit neemt niet weg dat dit type ring wel degelijk symbool kan staan voor de toewijding aan een bepaalde dierbare. Voor Elisabeth Bas was dit mogelijk haar overleden echtgenoot. De kans bestaat dat haar naam van die van haar echtgenoot in de ring hebben gestaan en zij het exemplaar kreeg ter ere van hun huwelijk. De genoemde waarde van de gouden ringen, zowel met een als meerdere hoepen, vertelt dat het om betaalbare ringen ging. Op de portretten worden ze gedragen door dames uit de gegoede burgerij. Dat zij het vermogen hadden kostbaardere sieraden aan te schaffen, doet vermoeden dat het om een bewuste keuze ging, die mogelijk te maken had met de toewijding aan een sober leven vanuit een christelijke overtuiging. Misschien verwijst ook het boek, waarschijnlijk een bijbel, op de achtergrond van het portret van Elisabeth Bas hiernaar.

De typen dubbele ringen komen voor op verschillende portretten van diverse schilders. Van deze typen zijn verwijzingen te vinden in contemporaine bronnen die de representativiteit van de dubbele ringen en trouwringen in portretten ondersteunen. In een aantal gevallen zijn er nog bestaande sieraden uit die periode bekend die wellicht in dezelfde categorie vallen, zoals de *gimmel* ring, de diamantring en de gladde gouden ring. De laatste twee worden ook samen aan dezelfde vinger van geportretteerden afgebeeld. Er kan geconcludeerd worden dat de ringen die hier zijn beschreven en zijn afgebeeld op portretten regelmatig voorkwamen in de Nederlandse zeventiende eeuw, in verschillende vormen en modellen waarbij hoogstwaarschijnlijk het verbinden van twee personen centraal stond. In een aantal gevallen diende deze typen ook als trouwring. De genoemden varianten kunnen naast de *gimmel* ring als nieuw type worden toegekend aan de zeventiende-eeuwse sieraadmode.

156 J. Bruyn, *A corpus of Rembrandt paintings,* Den Haag 1982-89, vol III, p. 704.

2.3 Sieraden op Rembrandts portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip

Afb. 52. Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip*, 1639, olieverf op paneel, 107 x 82 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-C-597).

In dit onderzoek staat de representativiteit en het in kaart brengen van sieraadtypen uit de periode 1600-1650 centraal. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan in hoeverre Rembrandt zich hield aan het getrouw weergeven van sieradentypen en welke typen er voorkomen op de portretten die hij vervaardigde rond de jaren veertig en vijftig van de zeventiende eeuw. *Portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip* uit 1639 fungeert in dit hoofdstuk als casus.

De vrouw op dit portret draagt een broche met afhangende parels, waarvan de vorm, de samenstelling en het materiaal op het eerste gezicht niet te rijmen is met bekende typen. Een ander opvallend sieraad dat zij draagt is het exemplaar aan het zwarte koord. Dit eenvoudig ogend sieraad lijkt in eerste opzicht niet goed te passen bij de weldaad en rijkdom van het kostuum, de waaier en de grote parels om haar hals.

Het portret is eigendom van de Familie Van Weede Stichting. Het is altijd binnen de familie bewaard gebleven en dit is de reden dat Isabelle van Eeghen de jonge vrouw in 1956 langs de vrouwelijke lijn van Hendrik Maurits van Weede identificeerde als Maria Trip.[157] Zij was in 1639 twintig jaar oud en ongetrouwd. Rembrandt schilderde in hetzelfde jaar ook Maria's moeder, Aletta Adriaens, de weduwe van koopman en wapenhandelaar Elias Trip. Haar man was handelaar in ets en wapens en hij had aandelen in de Zweedse kopermijnen.[158] Het gezin

157 I.H. van Eeghen, 'Maria Trip op een anoniem Vrouwsportret van Rembrandt', *Amstelodamum* 44 (1957), pp. 166-169.
158 C. Tümpel, *Rembrandt,* Amsterdam 1986, p. 212.

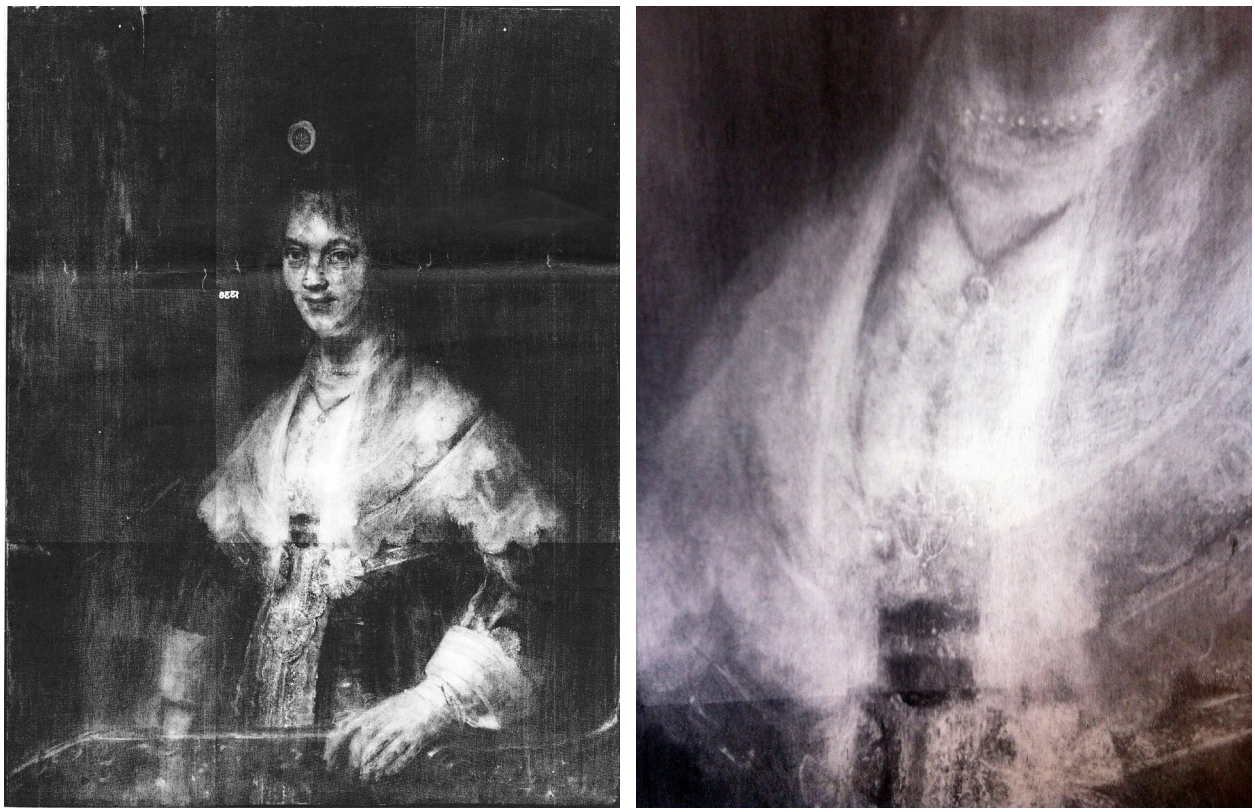

Afb. 53. Röntgenopname van Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip*, 1639, olieverf op paneel, 107 x 82 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-C-597).

had een hoog aanzien en connecties met het stadhouderlijk hof. Tijdens een bezoek van Maria de'Medici aan Amsterdam werd zij begeleid door Amalia van Solms, die tijdens deze reis overnachtte in het huis van Maria Trip en haar moeder aan de Herengracht op het huidige nummer 54.[159] Maria Trip bleef tot 1641 bij haar moeder in huis wonen. Daarna vestigde zij zich met haar dertig jaar oudere echtgenoot, de rijke koopman Balthasar Coymans (1589-1657) even verderop, op het huidige Herengracht 40.

Twee jaar nadat Rembrandt dit vermoedelijke portret van Maria Trip vervaardigde portretteerde hij op soortgelijke wijze Agatha Bas (bijlage 4, p. 17). Deze twee portretten vertonen zowel in schilderstijl als in kostuum grote overeenkomsten. De diamanten sieraden waarmee Agatha Bas is geportretteerd zijn het type dat ook bij Maria Trip verwacht mocht worden. Hangers met verschillende diamanten, zoals Agatha Bas draagt, kwamen vanaf de late jaren dertig van de zeventiende eeuw in de mode.[160] Haar portret vormt samen met de pendant van haar man, de koopman Nicolaes van Bambeeck, een paar. Agatha Bas was van

159 I.H. van Eeghen, 'Maria Trip op een anoniem Vrouwsportret van Rembrandt', *Amstelodamum* 44 (1957), pp. 166-169.
160 Gans 1961 (zie noot 28), p. 106.

Afb. 54. *Gekroonde hanger,* tweede helft zeventiende eeuw, goud, zilver en diamanten, Nederlanden, Privéverzameling.

goeden huize en kon dit type juwelen waarschijnlijk gemakkelijk betalen. Haar vader Dr Dirck Jacobsz Bas was vanaf 1610 meerdere keren burgemeester van Amsterdam.[161] Het ouderlijk huis van haar echtgenoot lag in de Anthonis Breestraat, dezelfde straat waar Rembrandt woonde en werkte. Hierdoor is het niet verwonderlijk dat dit koppel zich door Rembrandt heeft laten portretteren.[162] Op het portret dat hij van Agatha Bas schilderde draagt zij op haar borst een broche met diamanten in een ronde vorm en bijpassende oorbellen met diamanten in een soortgelijk rond ontwerp. De diamanten in dit type broche werden gegroepeerd rond een grotere centrale steen.[163] Vaak hing het sieraad aan een strik van stof, een rozet of het was als broche aan de kleding bevestigd. Vanaf de jaren zestig van de zeventiende eeuw werd ook de strik steeds vaker geïntegreerd in het ontwerp en bezet met diamanten. Dit type sieraad kwam vanaf de late jaren dertig relatief veel voor in de Noordelijke-Nederlanden en is bijvoorbeeld te zien op de portretten van Cornelia Tedingh van Berckhout, Aegje Hasselaer, Anna van Schoonhoven en Maria de Keersegieter door respectievelijk Michiel van Mierevelt, Johannes Verspronck en Bartholomeus van der Helst (zie bijlage 4, p. 18.). Een nog bestaande

161 J. Bruyn, e.a., *A Corpus of Rembrandt Paintings*, vol III, Den Haag 1989, pp. 424-429 (A 145).

162 Tümpel 1986 (zie noot 158), p. 216.

163 Gans 1961 (zie noot 28), p. 110.

Afb. 55. Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Schets in voorbereiding voor een aanpassing*, pen, rood krijt en wassing, 16 x 12,9 cm, British Museum (1891,0713.9).

Nederlandse hanger van dit type uit het midden van de zeventiende eeuw bevindt zich in een privéverzameling (zie afb. 54).

De broche op het portret van Maria Trip komt niet overeen met de exemplaren op de hierboven genoemde portretten, wat een reden is om de representativiteit te wantrouwen. Er bestaat een kans dat het gaat om een uniek exemplaar, een bijzonder erfstuk of een speciaal verzoek van de geportretteerde. Rembrandt heeft de sieraden op het portret tijdens het schilderen echter ook gewijzigd en dat is eveneens een teken dat hij ze wellicht niet naar het leven heeft geschilderd. Op de röntgenopnames van het portret zijn eerdere stadia van het portret te zien, waaruit dit duidelijk wordt (zie afb. 53). In een eerdere versie stond de vrouw voor een balustrade, waarop de linkerhand lag waarin zij nu een waaier vasthoudt.[164] De linker schouder begon aanvankelijk meer naar links en haar halsdoek kwam lager uit dan nu het geval is. Wat het *Rembrandt Corpus* niet vertelt, maar wat wel te zien is op de röntgenopname is dat er boven de rozetten op haar kleding tussen de kraag en de broche in een ander sieraad heeft gezeten met een ovale vorm. Op dezelfde plek lijken ook de punten van de halsdoek verbonden te zijn geweest, al dan niet met een sieraad of met stof. De ovale vorm die hier te zien is past beter in de sieraadmode van de jaren dertig en veertig dan de pendant, maar uit de opname kan niet worden opgemaakt of het om een broche met diamanten gaat.[165] Het sieraad met de zwarte steen aan het koord om haar hals schemert op de röntgenfoto op een lagere positie door dan waar het vandaag de dag te zien is op het portret. Het is dus waarschijnlijk in een later stadium een aantal centimeter hoger geplaatst.

Het portret is door Rembrandt zelf, al dan niet op verzoek van de opdrachtgever, tijdens het proces aangepast. Hij verkorte de railing van de balustrade waar de vrouw voor stond, waardoor

164 Bruyn 1982-89 (zie noot 166), pp. 318-320 (A 131).
165 Bruyn 1982-89 (zie noot 166), p. 313.

Afb. 56. Atelier Peter Paul Rubens, *Portret van een jonge vrouw (Hélène Fourment),* ca. 1620, olieverf op paneel, 96 x 76 cm, Mauritshuis.

het nu meer op het einde van een trap of een armleuning lijkt. In de collectie van het British Museum bevindt zich een tekening van Rembrandt, die waarschijnlijk als voorstel of als studie diende voor het portret (zie afb. 55).[166] Aan deze tekening is te zien dat het oppervlak van het schilderij groter geweest moet zijn. De punten van de halsdoek komen op de tekening lager uit dan op het portret, zoals ook uit de röntgenfoto is op te maken. De haardracht is anders en de drie rozetten op het kostuum en de kanten manchetten ontbreken in de tekening.[167] Door het lossere haar zijn er geen oorbellen weergegeven. De parelketting is met een enkele lijn langs de hals te herkennen met daaronder het sieraad aan het koortje. Tussen de halsdoekpunten is een ovaal getekend, dat zowel de huidige pendant kan zijn als een ovaal sieraad.

De pendant op de borst van Maria Trip lijkt op het eerste gezicht geen representatieve weergave te zijn van een bekend type. Het zou echter een afgeleide kunnen zijn van het type dat is vastgelegd op *Portret van een jonge vrouw (Hélène Fourment)* uit ca. 1620, vervaardigd door een anonieme schilder uit het atelier van Peter Paul Rubens (zie afb. 56). Rembrandt heeft de pendant op het portret van Maria Trip mogelijk wat 'barokker' gemaakt dan het daadwerkelijk was.[168]

166 J. Bruyn, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings*, vol III, Den Haag 1982-89, pp. 318-320 (A 131).
167 Bruyn 1982-89 (zie noot 166), pp. 312-320 (A 131).
168 Gans 1961 (zie noot 28), p. 106. Gans denkt dat de pendant geheel een inventie is van Rembrandt.

Het sieraad om de hals van Maria Trip aan het zwarte koord bestaat uit een gouden buitenring met in het centrum een zwarte steen (zie afb. 57). Mogelijk is dit een zwarte granaat, deze edelsteen kwam onder andere uit Ceylon, het tegenwoordige Sri Lanka, met handelsschepen naar Amsterdam. De ketting om de hals van *Saskia als Flora,* geschilderd door Rembrandt in 1641 lijkt goed met dit sieraad over een te komen (zie bijlage 4, p. 18). Het exemplaar van Maria Trip is weliswaar rond en dat van Saskia ovaal. Desalniettemin vertonen de gouden buitenvorm met zwarte steen in het centrum in beide schilderijen veel overeenkomsten. Op een schilderij dat vandaag de dag is toegeschreven aan een anonieme schilder uit de Rembrandt School, *Buste van een vrouw* gedateerd 1643, is een sieraad te zien dat weliswaar wat meer verschillen vertoond, maar eveneens bestaat uit een gouden buitenvorm met een zwarte steen in het centrum.[169] Het sieraad is op dit schilderij onderdeel van een parelketting. In Rembrandts *Bathseba met de brief van koning David* hangt om Bathseba's hals aan een zwart koord een vierkante zwarte steen. Dit exemplaar is nog wat verder verwijderd van het type om de hals van Maria Trip, maar behoort mogelijk tot dezelfde categorie. Dat dit type sieraad op de hier onderzochte portretten (zie bijlage 4, p. 18) en in de inventarissen verder niet voorkomt doet vermoeden dat het om een eenvoudig sieraad gaat dat Rembrandt mogelijk in zijn atelier bewaarde en toepaste in de vorm die hij voor ogen had. Verderop in het hoofdstuk zal blijken dat hij hier mogelijk esthetische redenen voor had.

Het parelsnoer dat Maria Trip om haar hals draagt bestaat uit een gering aantal grote parels, waarvan er zeventien zichtbaar zijn. Haar tijdgenoten Oopjen Copit en Agatha Bas dragen in tegenstelling tot Maria Trip kleinere parels in meerdere snoeren om de hals (zie afb. 60 en bijlage 4, p. 18). De combinatie van een parelketting bestaande uit meerdere snoeren met armbanden van verschillende rijen dik, was zeer gangbaar in die tijd bij de rijkere burgerij. Aeffgen Witsen bezat in 1638 bijvoorbeeld een parelsnoer van vijf toeren voor om de hals en een paar 'parelsnoeren brasseletten' die eveneens vijf keer om de pols gingen.[170] Beatrix Ernst bezat een drie-snoerige parelketting van 160 (kleine) parels en '2 toeren' voor de handen.

169 E. van de Wetering, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings,* vol V, Den Haag 2011, p. 351.

170 Inventaris van Math. Willemsz Raephorst en Aeffgen Witsen, Den Haag, 1638: Gemeentearchief Den Haag. Not. Frans Brugningh nr. 1415. Taxatie van goud, zilver en juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst, 1660: W.A. 3074 3-d en 3-r.

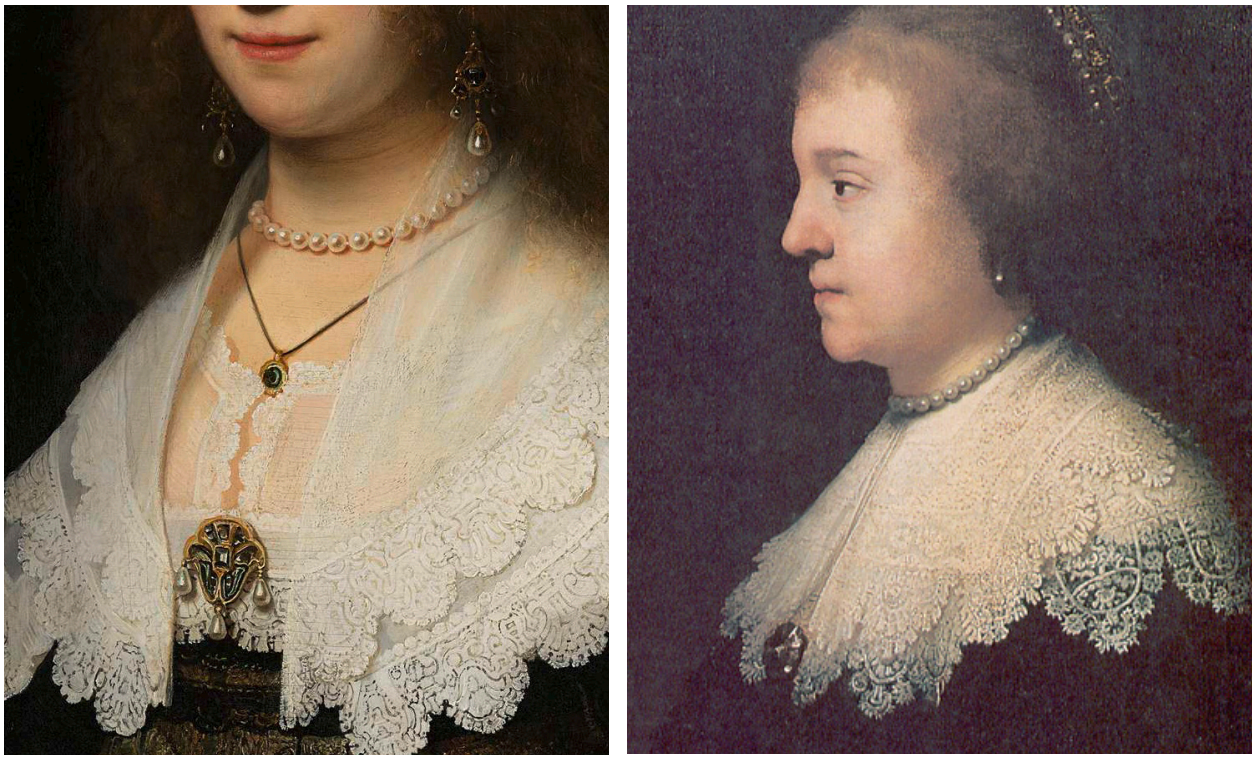

Afb. 57. Detail van Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip*, 1639, olieverf op paneel, 107 x 82 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-C-597).
Detail van Rembrandt Harmensz. van Rijn, Portret van Amalia van Solms, 1632, olieverf op doek, 69.5 x 54.4 cm, Musée Jacquemart-André, Parijs

Velen hadden daarbij net als Beatrix ook een snoer voor om het hoofd en hangparelen voor in de oren. Maria Trip draagt eveneens een parelsnoer in het haar, een hangparel in het oor en armbanden in meerdere rijen om de pols (zie afb. 52). Oopjen Coppit draagt in plaats van oorhangers parels aan een oorijzer (zie afb. 60).

De parels aan het snoer om de hals van Maria Trip zijn groter dan die van de andere vrouwen. Haar snoer doet eerder denken aan dat van Amalia van Solms, dat is afgebeeld op het portret dat Rembrandt in 1632 van haar maakte (afb. 57, bijlage 4, p. 18).[171] Op dit portret draagt de vorstin een korte parelketting, waarvan net iets meer dan de helft van het snoer te zien is. Er zijn twaalf grote parels zichtbaar en aan de totale ketting zal in werkelijkheid niet meer dan het dubbele aantal gehangen hebben. Bekend is dat de man van Amalia van Solms, Frederik Hendrik, in 1635 een snoer van twintig parels kocht van juwelier Thomas Cletcher. Of zij ook in 1632 al zo'n exemplaar bezat is niet duidelijk. In de inventaris van Amalia van

171 In 1632 werd in de inventaris van de stadhouder melding gemaakt van 'Een contrefeytsel van Haere Excie in profijl bij Rembrants gedaen' in: J. Bruyn, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings* , vol II, p. 254.

Afb. 58. Thomas Cletcher, *Schets van parelsnoer*, Museum Boijmans van Beuningen.

Solms uit 1640 komt echter maar één 'toer' met twintig parels voor om aan de hals te dragen. Aangenomen kan worden dat dit het parelsnoer is dat Cletcher noemt in zijn schetsboekje (zie bijbehorende schets afb. 58):

'Int jaer 1635 heb ic deese overstaande 20 ronde peerlen verkogt aen sijn V.G. den Prince van Orangie, voor de somme van 30.000 g. de peerlen weegen door een 8 car. t' stuck de grootste weegen 10 en 11 car: de kleinste 5 en 5,5 car. de grootste sijn de beste, sijn heel schoon en nieuwe peerlen'.[172] Het is goed mogelijk dat hetzelfde exemplaar op het dubbelportret van Willem III en Mary Stuart uit 1641 te zien is om de hals van de schoondochter van Amalia (zie afb. 59). Bij wijze van uitzondering ging dit sieraad naar haar zoon, want de rest van haar sieraden liet ze zoals gebruikelijk na aan haar dochters.[173]

In 1640 bezat Amalia van Solms in tegenstelling tot het enkele parelsnoer wel drie 'paer pendanten van twee groote peer peerlen', die zij met een aantal diamanten tot oorbellen had laten vervaardigen. Ten minste een set kwam van Thomas Cletcher, dat ook wordt beschreven in zijn schetsboekje: 'Deese twee overstaende hanck peerlen weegen 28 car. t' stuck sijn achter

172 Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.

173 Klaas Akkerman, 'Een robijn ringh waarmede ik gekroont ben', *Antiek* 1988, pp. 283-285.

Afb. 59. Anthony van Dyck, *Willem II en zijn bruid Maria Stuart*, 1641, Olieverf op doek, Rijkmuseum Amsterdam (SK-A-102).

plat, waer door seer groot van monster, sijn seer schoon water ic heb gekogt van Mr Macxrfelt tot Londen voor har VG Mevrouw de Princes van Orangien voor 1000 pont steerlings int jaer 1632' (ongeveer 3000,- gulden). Wanneer we de ketting van Amalia van Solms vergelijken met die van Maria Trip dan zijn de verschillen klein. Maria Trip is voor driekwart naar ons toegedraaid, waaruit kan worden opgemaakt dat haar ketting ongeveer 25 a 26 parels bevat moet hebben. Het exemplaar van Amalia van Solms met twintig parels koste maar liefst 30.000,- gulden. Dat roept vragen op die vooralsnog moeilijk te beantwoorden zijn: kon Maria Trip zich een dergelijk sieraad veroorloven? En was dit een gangbare prijs voor een dergelijk parelsnoer of beschrijft Cletcher een uitzonderlijk exemplaar?

Wendela Bicker, de vrouw van raadspensionaris Johan de Wit was zeker niet minder bemiddeld dan Maria Trip. Zij had een parelketting van een enkel snoer met daaraan veertig parels getaxeerd op 80,- gulden per stuk. In totaal moet het snoer 3200,- gulden waard zijn geweest en gezien de mode van die tijd was het waarschijnlijk een kort exemplaar, waardoor de parels kleiner moeten zijn geweest dan die op het portret van Maria Trip. Louise Henriette van Oranje, de dochter van Amalia van Solms, had een snoer van 35 parels met een vermelde waarde van 24000,- gulden en twee met een soortgelijk aantal van 4000,- gulden.[174] Joan Huydecoper kocht duizend (kleinere) parels voor 21,- gulden per stuk. Blijkbaar kon hij een deal maken, want

174 Inventaris van de juwelen van Louise Henriette van Oranje, 1647: Koninklijk Huisarchief A14. Kasboek Joan Huydecoper, 1620-1635, 1644-1659: Utrechts Archief 67:30.

Afb. 60. Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Portret van Oopjen Coppit*, 1634, olieverf op doek, 210 x 134 cm, Rothschild Collection, Parijs.

hij vermeldt een totale waarde van 1550,- gulden. Dit aanzienlijke verschil in de waarde van de parel zit hem onder andere in de grootte, de vorm en hoe 'schoon' het is, zoals Cletcher meldt.[175] Er zat echter verschil tussen de marktwaarde en de getaxeerde waarde, wat het analyseren van de hier genoemde gegevens uit inventarissen bemoeilijkt.

In het exemplaar om de hals van Maria Trip lijken de parels van gelijke grootte te zijn, terwijl Cletcher aangeeft dat in het exemplaar van Amalia van Solms de grootte afnam naar de uiteinden toe. Dit kwam waarschijnlijk in veel snoeren voor door de hoge waarde van grote parels, maar werd voor portretten niet als zodanig weergegeven (zie parels op portretten in bijlage 4, pp. 17-18). De parels op Rembrandts portret van Oopjen Coppit zijn in vergelijking met de beeltenis van Maria Trip van een meer bescheiden formaat (zie afb. 60). Door de inventaris van haar bezit kan met zekerheid worden vastgesteld dat wat zij bezat overeenkomt met de parels die zij draagt op het portret: 'een toer parrele van vier omde hals, twee parrele met diamanties en hangerties aen t yser' en 'twee brasseletten van parrel' om haar polsen.[176]

De peervormige parel in het oor van Maria Trip is een meer bescheiden exemplaar dan dat in het oor van Amalia van Solms, dat te zien is op meerdere portretten (zie afb. 57 en bijlage 4, p. 18). Het exemplaar van Maria Trip is kleiner en het is onderdeel van een gouden ontwerp en zal

175 Met 'schoon' wordt vooral de witte kleur bedoeld. Zie Schetsboek Thomas Cletcher, Museum Boijmans Van Beuningen.

176 Boedel van Maerten Pietersz Daey en Oopjen Coppit, 1659: Stadsarchief Amsterdam nots Bernardt Coornhart: 5075:2864

minder kostbaar zijn geweest dan de pendanten van Amalia van Solms die Cletcher vermeldt (zie afb. 57). Desalniettemin is de parel van een behoorlijke grootte. Op een schilderij van Rembrandt van een anonieme vrouw in profiel uit 1632, is ook een kort snoer met elf zichtbare parels van een behoorlijke grootte afgebeeld en in het oor een grote peervormige pareloorbel (zie bijlage 4, p. 18). In het haar heeft ze een Oosters aandoend juweel en in haar hand draagt ze net als Maria Trip een waaier.[177] Dit schilderij is geen portret maar een tronie. Het is goed mogelijk dat Rembrandt omwille van de esthetiek net als in deze tronie ook in zijn portretten soms de vrijheid nam om sieraden naar eigen inzicht toe te passen of aan te passen.

Het is volgens Gans aannemelijk dat het parelsnoer dat door Cletcher is afgebeeld in zijn boekje dezelfde is als die Amalia van Solms op de portretten draagt die zijn geschilderd door Gerard van Honthorst (zie bijlage 4, p. 18).[178] Honthorst die door zijn opdrachten van het hof heel wat kostbare parelsnoeren gezien zal hebben heeft echter grotendeels hetzelfde type grote parels aan snoeren en oorhangers geschilderd.[179] Hij toont op zijn portretten waarschijnlijk wel een passend type voor adel en vorsten, maar dat hoeft niet per se een goede representatie te zijn van een persoonlijk sieraad. Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor Michiel van Mierevelt die Amalia van Solms in ca. 1632 eveneens portretteerde met een soortgelijk snoer. Van Michiel van Mierevelt is bekend dat hij zijn portretten schilderde volgens een standaardschema. De pose waarin hij zijn klanten vereeuwigde bleef hetzelfde en parels waren bij uitstek geschikt om op te nemen in een gestandaardiseerde werkwijze.[180]

De portretten van Amalia van Solms gedateerd voor 1635 kunnen niet het parelsnoer vertonen dat Cletcher, in dat jaar aan de Oranjes verkocht. De prinses bezat in 1640, maar één parelsnoer dat voor de afgebeelde kettingen in aanmerking komt, waardoor geconcludeerd moet worden dat er hoogstwaarschijnlijk sprake is van een ‘standaardtype’ dat is toegepast in de portretten. Het snoer dat Rembrandt schilderde om de hals van Amalia van Solms is waarschijnlijk een eigen inventie. In het portret van Maria Trip is mogelijk hetzelfde aan de hand. Haar rijkdom is

177 J.L. Williams, e.a., *Rembrandts Women*, München 2001, pp. 88-89.

178 Gans 1961 (zie noot 28), p. 85.

179 J.R. Judson, R.E.O. Ekkart, *Gerrit van Honthorst 1592-1656,* Doornspijk 1999. Zie catalogus voor afbeeldingen met steeds hetzelfde type parelsnoer en oorpendanten dat weinig persoonlijk lijkt.

180 A. Jansen, e.a., *De portretfabriek van Michiel van Mierevelt (1566-1641),* Zwolle 2011, pp. 85-105.

Afb. 61. Antonie Mor, *Sir Henry Lee*, 1568, olieverf op paneel, 64,1 x 53,3 cm, National Portrait Gallery, Londen (NPG 2095).

door Rembrandt wellicht wat extra aangezet. In andere gevallen, zoals op het portret van Oopjen Coppit, waarvan ook een inventaris van de geportretteerde bekend is, is wel sprake van een representatieve weergave.

Ondanks het feit dat Rembrandt de parels van Oopjen Coppit representatief weergaf, is de ring aan de ketting om haar hals, net als de pendant en het sieraad aan het zwarte koordje van Maria Trip, een uitzonderlijk geval (zie afb. 60). Een ring aan een koord of ketting komt op maar een paar andere portretten voor, zoals op Rembrandts *Vrouw in de deuropening* uit 1656/57, op *Portret van een vrouw* toegeschreven aan een anonieme schilder uit Rembrandts atelier uit 1634 en op een portret van de *Familie van Balthasar Gerbier* geschilderd door Rubens in ca. 1629-1641.[181] Een paar vroege voorbeelden op portretten van mannen zijn te vinden op: *Portret van een edelman* uit 1520-30 en *Portret van Sir Henry Lee* van Anthonie Mor uit 1568 (zie bijlage 4, p. 16).

De *Vrouw in de deuropening* draagt net als Oopjen Coppit zowel een ring aan het koordje als aan haar vinger. In het boek *Rembrandt. De meester en zijn werkplaats* wordt dit sieraad door Jan Kelch beschreven als een symbool voor de aparte relatie tussen Rembrandt en zijn 'huisvrouw' Hendrickje Stoffels. De ring om haar hals zou haar de status van echtgenote geven. De pose en het open decolleté zouden de andere zijde van de dubbele moraal verbeelden, omdat zij niet getrouwd was met Rembrandt deed zij volgens de kerkenraad aan 'hoererij'.[182] Om de redenen die in het hoofdstuk 2.2 zijn beschreven is het echter aannemelijker dat de ring om haar ringvinger verwijst naar het 'zielepand' met de schilder. In het portret van de Engels Sir Henry

181 Williams 2001 (zie noot 177), p. 58.

182 C. Brown, *Rembrandt: de meester en zijn werkplaats : schilderijen*, Zwolle 1991, p. 270.

Lee, geschilderd door Anthonie Mor (afb. 61) draagt de man twee ringen aan een rood koord om zijn arm en nog een om zijn hals. Dit gebruik is in verband gebracht met zijn toewijding voor een bepaald persoon.[183] Mogelijk is er een verband tussen dit gebruik en de eenvoudige ringen waarin namen werden gegraveerd uit liefde voor een bepaald persoon, zoals in hoofdstuk 2.2 is beschreven. Uit een brief van Dorothea van Dorp uit 1624 aan Contantijn Huygens wordt duidelijk dat dit soort ringen inderdaad aan de hals werden gedragen. Zij schrijft: 'Ick wou wel, dat mevrou Killegrew mijn wou seijnde een clijn gouwe rincksken, om voor aen den pinck te dragen, of aen een cordeken [koordje] om den hals, met haer naem daerin, dat ick mocht altoos continueel draeghen'.[184] Johannes Heemskerk verwoorde in 1637 wellicht de reden van Rembrandt om zowel de ring om de hals van Oopjen Coppit als het ronde sieraad om de hals van Maria Trip af te beelden: 'De Hals ... waer datse (onghetwijffelt om het wit te meer te doen af-steecken) een aerdigh swert zyde snoertje [zwart zijde snoer] om had, daer een kleyn goud ringetje aen hingh, in-gheset met diamantjes; daelende even tot daer het kleet aenden boesem uyt-ghesneden zijnde.' Bij Oopjen Coppit is waarschijnlijk sprake van zowel een sentimentele als een esthetische reden voor de ring aan de ketting. In het portret van Maria Trip lijkt de gouden ring met in het centrum een zwarte steen aan een zwarte koord vooral een visueel contrast te bewerkstelligen met de blanke huid en de witte kraag.[185]

Er worden in de inventaris van Oopjen Coppit drie gouden ringen en een 'hoep met diamanten' genoemd.[186] De laatst genoemde zou volgens Marieke de Winkel de ring om haar hals zijn.[187] In 1956 interpreteerde Van Luttervelt de ring aan de ketting samen met haar kostuum en sluier als een teken van rouw door het overlijden van haar man, waardoor hij het portret dateerde na 1641. Het *Rembrandt Corpus* heeft dit weerlegd, omdat de stijl en compositie uitwijzen dat de portretten in dezelfde periode ontstaan moeten zijn.[188] Meerdere auteurs interpreteerden de ring aan de ketting als een trouwring. Marieke de Winkel vindt het aannemelijker dat een van de ringen om haar vinger haar trouwring is, waarschijnlijk de gouden ring

183 T. Cooper, *A guide to Tudor & Jacobean Portraits*, Londen 2008, p. 15.

184 Williams 2001 (zie noot 177), p. 250.

185 Williams 2001 (zie noot 177), p. 58, 250.

186 Boedel van Maerten Pietersz Daey en Oopjen Coppit, 1659: Stadsarchief Amsterdam nots Bernardt Coornhart: 5075:2864.

187 M. de Winkel, *Fashion and fancy : dress and meaning in Rembrandt's paintings*, Amsterdam 2006, p. 67.

188 J. Bruyn, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings*, vol II, Den Haag 1982-89, p. 557.

om haar rechterwijsvinger[189]. Dit baseert zij onder andere op het artikel van Voskuil over huwelijkstradities dat in vorig hoofdstuk al is aangehaald en een brief van de vijftienjarige Prins Willem II die op het punt staat Mary Stuart te trouwen.[190] In deze brief gedateerd 17 mei 1641 schrijft hij vanuit Londen aan zijn vader : 'le Roy nous mit les mains ensemble, apres cela je donez la bague a la Princesse; ce n' ettoit point la bague de diamant, mais une bague tout d' or simple, sans emalieuze quelquonque'.[191] De term 'bague' betekent in deze context 'ring'. Uit dit citaat kan inderdaad worden opgemaakt dat de eenvoudige gladde gouden ring als trouwring fungeerde, maar uit de verbazing van Prins Willem kan ook worden opgemaakt dat dit niet per se gangbaar was. Dit statement van eenvoud werd vervolgens vastgelegd op een portret geschilderd door Anthony van Dyck (zie afb. 59), daarbij draagt het bruidje echter wel een 'bootte' (type broche) van vier diamanten en een pendelogue verkocht door de juwelier Duarte aan 'sijn Hoocht' voor 8000,- gulden.[192] Om haar nek draagt zij bovendien hoogstwaarschijnlijk het kostbare parelsnoer van Amalia van Solms.

De 'hoep met diamanten' die wordt genoemd in het bezit van Oopjen Coppit zou volgens vele auteurs de ring om haar hals zijn.[193] De ring naast de zwarte tafelsteen aan haar rechterhand lijkt echter juist met diamanten bezet te zijn (zie afb. 60). Dat is te zien aan de hoogsels op de ring die in verschillende puntjes zijn aangegeven door de schilder. Er zijn geen hoogsels te zien op de ring aan de ketting en dit exemplaar heeft dan ook het meest weg van een eenvoudige gouden ring. Aan de vinger van haar linkerhand draagt zij ook een ring met een steen en diamanten rondom, dat is te zien aan de wijde kas op de schouder van de ring met daarop een groot hoogsel en twee kleinere hoogselstippen ernaast. Het is mogelijk dat onder de vermeldingen van 'gouden ringen' in de inventaris ook een ring met kleine stenen rondom wordt verondersteld. Opvallend is dat de ring met grote (zwarte) tafelsteen niet genoemd wordt.

189 De Winkel 2006 (zie noot 187), p. 67.

190 J.J. Voskuil, 'Van onderpand tot teken. De geschiedenis van de trouwring als beeld van functieverschuiving', *Volkskundig Bulletin* I, 1975, pp. 47-79.

191 Gans 1961 (zie noot 28), pp. 96-97. Citaat uit: brief van 17 mei 1641 uit Londen genaamd 'Prins Willem II', verkregen via S.J. van Nooten.

192 Gans 1961 (zie noot 28), p. 97.

193 De Winkel 2006 (zie noot 187), p. 67.

Met het bovenstaande als uitgangspunt ontbreken er twee ringen met een diamanten tafelsteen in de inventaris, die op het portret wel te zien zijn. Hierdoor kan niet worden aangenomen dat de ringen op het portret dezelfde zijn als die in de inventaris. Een notitie van een trouwring ontbreekt eveneens. Dit sluit echter niet uit dat een of meerdere ringen verband houden met een huwelijksverbond. Het ligt voor de hand dat de ringen om haar vingers daarmee een relatie hebben en niet de ring om haar hals. Het is aannemelijk dat de ring aan de ketting te maken heeft met de herinnering of toewijding aan een bepaald persoon. In het geval van Oopjen is de ring in verband gebracht met het overlijden van haar echtgenoot en het overlijden van haar vader. De kans is klein dat de ring van haar overleden man of vader was, aangezien mannen dit soort ringen niet droegen. Het is wel mogelijk dat zij deze ring van hen heeft gekregen of dat zij een ring liet graveren met een naam erin. Wellicht had Oopjen Coppit de ring geërfd van een vrouwelijk familielid en droeg zij het aan een ketting als aandenken. De reden dat het om een ketting of koord werd gedragen kan zijn dat het simpelweg niet paste, dat er geen plek meer was om de vingers of om het dicht bij het hart te kunnen dragen.

Net als Oopjen Coppit en Agatha Bas koos ook Maria Trip voor de laatste Franse mode. Dat bepaalde gelovigen hun neus ophaalden voor de manier waarop deze dames zich uitdoste kan worden opgemaakt uit de woorden van de gereformeerde minister Willem Teelinck. Hij waarschuwde al in 1620 voor een overdadig rijk uiterlijk. Dit was alleen voor 'Jongelingen of den Hovelingen' geschikt. De goede christen had echter niets te vrezen als men 'kostelijckheden in de stoffen, de overtolligheden in de aanhangselen' zou afleggen. Maria Trip en haar hier besproken tijdgenoten vielen waarschijnlijk in de categorie van de 'jongelingen of den hovelingen'. Het moet voor Rembrandt een groot contrast zijn geweest om na een portret als dat van Maria Trip de sobere portretten van doopsgezinden te schilderen, zonder het aanbrengen van opsmuk of sieraden. Onder de klantenkring van Rembrandt bevonden zich naast de excentriek uitgedoste gegoede burgerij echter ook relatief veel behouden gereformeerden mensen en doopsgezinden, die er een strikte Bijbelse leer op na hielden. De kunsthandelaar Uylenburg waarvoor Rembrandt werkte was een doopsgezinde en bracht hem waarschijnlijk in contact met deze gemeente.[194]

194 Tümpel 1986 (zie noot 158), p. 123. Rembrandt was zelf waarschijnlijk een calvinist

Op portretten van doopsgezinden zijn niet vaak sieraden afgebeeld. Marieke de Winkel concludeert zelfs dat er geen sieraden van goud, parelkettingen en –armbanden voorkwamen in de bezittingen van doopsgezinden.[195] Vanaf 1640 zouden alleen een paar handschoenen en neusdoek versierd met akers voorkomen bij deze dames, zoals ook op het portret van Catharina Hooghsaet te zien is (zie afb. 62). Op het portret van de doopsgezinde Catharina Hooghsaet zijn echter ook een paar sieraden afgebeeld, die zelfs zijn terug te vinden in haar inventaris. Een ‘gouden oorisertje, goude naelt en paerle spelde’ zijn opgetekend. Volgens Tümpel stond Catharina Hooghsaet echter aan de rand van de doopsgezinde gemeenschap en veranderde zij enkele malen van gemeenschap.[196]

Afb. 62. Deatil van Rembrandt Harmensz. van Rijn, *Portret van Catharina Hooghsaet*, 1657, olieverf op doek, 126 x 98 cm., Privéverzameling.

Tijdens het verrichte onderzoek kwam echter nog een inventaris van een doopsgezinde met sieraden in haar bezit bovenwater. In het nalatenschap van Maria Rutgers, de vrouw van de koopman Ameldonck Leeuw, wordt een aantal ringen genoemd. [197] Naast een ‘diamant rings en een goude trouring met twee hoopen’ die aan zoon Jacob Leeuw werden vergeven, wordt voor dochter Barbara Leeuw ‘1 goude trouw ringh van Ameld Leeuw’ genoemd. De kleindochter van Maria Rutgers, eveneens Maria genoemd, draagt op een familieportret in het Rijksmuseum, dat in 1671 door Abraham van de Tempel werd vervaardigd, bovendien een parel en goudenhanger aan haar oorijzer (zie afb. 63). Er kan dus niet geconcludeerd worden dat doopsgezinden per definitie geen trouwring droegen en geen gouden sieraden of parels bezaten. Bij het portretteren van doopsgezinden zal Rembrandt hun welvaart niet hebben aangedikt, dat zou ongepast en ongewenst zijn geweest. Uit de inventaris van Catharina Hooghsaet blijkt dan ook dat zij de sieraden bezat, waarmee Rembrandt haar heeft afgebeeld.[198]

195 De Winkel 2006 (zie noot 187), pp. 79, 287 noot 104.

196 Tümpel 1986 (zie noot 158), p. 123.

197 P. Van Eeghen, ‘Abraham van den Tempel’s Familiegroep in het Rijksmuseum, *Oud Holland*, 68 nr. 1, (1953), pp. 170-174.

198 De Winkel 2006 (zie noot 187), p. 16.

Afb. 63. Abraham van den Tempel, *David Leeuw met zijn gezin*, 1671, olieverf op doek, 190 x 200 cm, Rijksmuseum Amsterdam (SK-A-1972)

Uit dit onderzoek naar Rembrandts schilderijen kan worden opgemaakt dat hij de vrijheid nam waar hij zich die kon veroorloven als dat de compositie van het schilderij ten goede kwam. Het enige middel om te achterhalen welke sieraden hij representatief weergaf is door verschillende typen in kaart te brengen die gangbaar waren en die zowel in inventarissen voorkomen als op portretten in de desbetreffende periode. Wanneer blijkt dat de sieraden tijdens het schilderen van een portret zijn aangepast, dan is dat een reden om de representativiteit van de sieraden te wantrouwen. Door de opkomst van de parel in de Nederlanden, vanaf de jaren dertig van de zeventiende eeuw, ontstaat een nieuw probleem bij het representatief weergeven van sieraden. Een groot aantal vooraanstaande figuren liet zich portretteren met parels. In enkele gevallen, zoals bij Oopjen Coppit blijkt het inderdaad om een representatieve weergave te gaan. In andere gevallen lijkt er een standaard type te worden afgebeeld. Het is aannemelijk dat dit onder andere op portretten vervaardigd door Gerrit van Honthorst en Michiel van Mierevelt het geval is geweest. De kans is groot dat Rembrandt zich op dit gebied ook vrijheden veroorloofde wanneer de opdrachtgever daarmee akkoord ging. Wanneer deze kwestie gevoelig lag, zoals bij portretteren van doopsgezinden, dan bleef deze vrije invulling achterwege.

Hoofdstuk 3

Conclusie: de representativiteit van sieraden op portretten

De hoofdvraag voor dit onderzoek is in hoeverre portretten een representatief beeld laten zien van Nederlandse sieraden uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Evert Crynsz. van der Maes schilderde heel precies de sieraden van Maria van Voorst van Doorwerth in haar portret, maar deze Haagse vrouw bezat naast lokale een aantal Europees geinspireerde sieraden die alleen gangbaar waren in de hofmode, waardoor het portret niet direct typerend genoemd kan worden voor de Nederlanden. Het onderzoek naar de dubbele ring in *Portret van een oude dame, mogelijk Elisabeth Bas* wees uit dat dit type als een eenvoudige Nederlandse uitvoering gezien kan worden van de *gimmel* ring. Diverse exemplaren op portretten en in inventarissen tonen aan dat de dubbele gouden ring inderdaad verkrijgbaar was in de Nederlanden en dienst kon doen als trouwring. Uit de drie casussen die zijn besproken in hoofdstuk twee bleek er vooral bij de verbeelding van parels en portretten van Rembrandt reden te zijn tot argwaan over de representativiteit. Dit onderzoek benadrukt dan ook dat portretten niet blindelings als representatief gezien moeten worden voor de tijd waarin ze zijn gemaakt, maar wanneer dat wel zo is dan dragen ze aanzienlijk bij aan de kennis over dit onderwerp.

Door het portret van vermoedelijk Maria Trip, geschilderd in 1639 door Rembrandt, kwam aan het licht dat niet alle portretten een goede bron vormen voor de sieraadmode. De vrouw is afgebeeld met typen sieraden die noch op andere portretten noch in inventarissen of als bestaande sieraden uit die periode te vinden zijn. Zij draagt wel een bekend type parelsnoer, maar ook daarbij kan getwijfeld worden aan de representativiteit. Op het portret van Oopjen Coppit gaf Rembrandt de parels echter wel weer zoals hij ze gezien moet hebben, dat blijkt uit de overeenkomst met de vermelding van haar bezit in haar inventaris. Van de ringen die zij draagt kan dat echter weer niet gezegd worden. Uit de inventaris van de doopsgezinde Catharina Hooghsaet blijkt dat zij wel de sieraden bezat, waarmee Rembrandt haar heeft afgebeeld. Waarschijnlijk heeft hij zich al naar gelang zijn opdrachtgever het toestond of daar zelfs om vroeg bepaalde vrijheden veroorloofd als dat het schilderij ten goede kwam. Door dit onderzoek kwam bovendien naar voren dat doopsgezinden, in tegenstelling tot wat Marieke de Winkel beweert, soms

wel sieraden bezaten. Dat blijkt niet alleen uit de inventaris van Catharina Hooghsaet, maar ook uit die van Maria Rutgers, de vrouw van de doopsgezinde koopman Ameldonck Leeuw.[199] Zij bezat zowel een diamantring als een gouden trouwring. Haar kleindochter, eveneens Maria genoemd, draagt op een familieportret dat in 1671 door Abraham van de Tempel werd geschilderd, een parel en gouden hanger aan haar oorijzer (zie afb. 63). De uitkomst van dit onderzoek is dan ook dat bronnen met betrekking tot sieraden altijd eerst onderzocht moeten worden volgens de methode die hier gehanteerd is, waarbij gegevens van portretten, inventarissen en nog bestaande sieraden naast elkaar worden gelegd.

Voorafgaand aan het onderzoek naar de verbeelding van sieraden op portretten in de periode 1600-1650 is in hoofdstuk 1 een eerste aanzet gedaan tot het in kaart brengen van het netwerk van de aanbieders en vervaardigers van sieraden met als casus de stad Amsterdam. Het streven was om te achterhalen welke beroepen en specialismen er waren in deze branche, waar deze vaklieden zich vestigden in de stad, tot welke klasse ze behoorden en waar hun klantenkring zich bevond. Verschillende beroepen kwamen aan het licht zoals de goudsmid, juwelier, diamantsnijder, diamantslijper, robijnsnijder en parelboorder. Uit verschillende bronnen bleek dat deze beroepen in de praktijk vaak overlapten. De Haagse juwelier Thomas Cletcher wordt in het Rijksarchief bijvoorbeeld ‘juwelier’ genoemd met betrekking tot een opdracht voor Prins Willem II. In zijn schetsboekje zegt hij echter ook zelf sieraden te vervaardigen. Hoe we de beroepen in de sieraadbranche uit de zeventiende eeuw precies moeten afkaderen kan niet met zekerheid gezegd worden. Aangezien velen in die tijd op verschillende manieren geld probeerde te verdienen is de kans groot dat er ook geen precieze afkadering van deze functies mogelijk is.

Het resultaat van dit onderzoek naar beroepsgroepen in de sieradenbranche is een lijst van vaklieden die werkzaam waren in Amsterdam tussen 1595-1650 en een overzicht van de locaties waar juweliers, diamantsnijders en -slijpers zich vestigden in de stad die zijn ingetekend op een kaart van de stad (zie kaart op p. 36). In de chronologische en geografische lijsten in de bijlagen zijn negentien juweliers, 217 diamantbewerkers en twaalf robijnsnijders

199 De Winkel 2006 (zie noot 187), pp. 79, 287 noot 104.

met naam en woonlocatie opgenomen (zie bijlage 1 t/m 3). Het bleek op dit moment niet mogelijk om eenzelfde onderzoek te doen naar parelboorders, omdat er te weinig gegevens over deze vaklieden werd gevonden. Dat dit beroep bestond blijkt onder andere uit een prent van Caspar Luyken uit het boek *Het Menselyk Bedrijf,* waarin een 'Peerelgater' is afgebeeld (zie afb. 16). Er is op basis van de woonlocaties van bewerkers van edelstenen en juweliers in Amsterdam vast te stellen dat er sprake was van een klassenverschil tussen deze vaklieden. De juwelier stond hoger op de sociale ladder dan de diamantsnijder en –slijper. Alle juweliers die in bijlage 3 zijn opgenomen woonden tussen de Prinsengracht en de Oudezijds Voorburgwal. De portretten die zijn overgeleverd van een aantal juweliers vertonen overeenkomstig een behoorlijke rijkdom. Deze groep vond zijn vermogende afnemers in Amsterdam waarschijnlijk in het gebied van de grachtengordel. Het was echter ook voor diamantsnijder of –slijper niet onmogelijk een hoog inkomen te realiseren en enkelen hadden hun zaken dusdanig voor elkaar dat ze op de Herengracht konden wonen. Het merendeel van deze groep woonde echter in de Jordaan, wat toch als een minder welvarende hoek van Amsterdam beschouwd moet worden. Tot hun clientèle behoorde waarschijnlijk de rijkere middenklasse die ook in de Jordaan te vinden was.

In hoofdstuk twee zijn vervolgens sieraden, die door toedoen van deze vaklieden in de mode raakte, in kaart gebracht. Het portret van Maria van Voorst van Doorwerth uit 1608 toont typen sieraden van rond de eeuwwisseling die een stuk gedecoreerder en kleurrijker zijn dan de sieraden uit de jaren veertig en vijftig van de zeventiende eeuw. Vanaf 1600 werden de kleurrijke en figuratieve sieraden dan ook geleidelijk vervangen door ontwerpen waarin de diamant en parel centraal stonden. Na dit onderzoek kan worden vastgesteld dat de meeste sieraden van Maria van Voorst passen bij de mode van de Europese adel en hofkringen en maar een enkele bij de lokale mode. De gouden schakelketen die ze draagt komt wel voor bij de gegoede burgerij, maar doorgaans niet in combinatie met een lange parelketting. De pendant in de zestiende-eeuwse stijl met een figuur in een tabernakels en de *carcant* om haar arm komen zowel op portretten als in inventarissen alleen bij de adel en in hofkringen voor. In het eerste kwart van de zeventiende eeuw droeg de gegoede burgerij in de Nederlanden vooral gouden ketens en gordels, al dan niet met een pomander, zoals op verschillende portretten te zien is (zie bijlage

4, pp. 1-3). Een tweetal van de haarnaalden die Maria van Voorst draagt doet wel denken aan exemplaren die ook op portretten van welgestelde jonge dames in de Nederlanden te zien is. Het derde haarsieraad met de hagedis is echter weer geïnspireerd op de figuratieve stijl van de late zestiende eeuw en is bij uitstek een sieraad dat voorkwam in de rijkste kringen. De wijze waarop Maria van Voorst van Doorwerth is geportretteerd wijkt af van de meeste portretten uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw, omdat zij verkeerde in Haagse hofkringen. In Den Haag had de Europese mode door het diplomatieke verkeer in de stad meer invloed dan bijvoorbeeld op de Amsterdamse regentenvrouwen en de rest van Holland.

Aan de hand van de tweede casus over het *Portret van een oude dame, mogelijk Elisabeth Bas* uit ca. 1640/45 dat is toegeschreven aan Ferdinand Bol werden gangbare typen ringen uit de Nederlanden onderzocht (zie afb. 44). De oude dame op dit portret draagt als enige sieraad een dubbele gouden ring. Tijdens het onderzoek naar portretten werden nog vijf andere voorbeelden gevonden waarop hetzelfde type ring is vastgelegd. Het gaat op deze zes portretten in vijf gevallen om oudere vrouwen van tussen de 57 en 74 jaar oud, waarvan er waarschijnlijk drie weduwe zijn. In het *Rembrandt Corpus* wordt dan ook vermeld dat de gekruiste ring op het *Portret van een 70-jarige oude vrouw* in het Metropolitan Museum of Art een teken is van haar weduwschap.[200] De jonge vrouw Belytgen van de Schelt op het portret van Barent Fabritius toont echter aan dat dit type ring niet enkel door weduwen werd gedragen (bijlage 4, p. 15). Deze vrouw is geportretteerd samen met haar man en zij is voor zover bekend niet eerder getrouwd geweest. De dubbele gouden ring op het portret van Elisabeth Bas lijkt een combinatie te zijn van de enkele gladde gouden ring en de *gimmel* ring. In beide typen werden soms namen of liefdesboodschappen gegraveerd en ze konden dienst doen als trouwring. Het laatste blijkt uit de vermelding van een 'goude trouwring met twee hoopen' uit de nalatenschap van Maria Rutgers.[201] Het zestal voorbeelden van het type dubbele gouden ring dat op portretten werd gevonden is klein, maar doordat er ook een vijftal vermeldingen van een dubbele hoepring in de onderzochte inventarissen is gevonden is het aannemelijk dat dit een gangbaar type was dat voorkwam bij de gegoede burgerij. Bovendien kwam aan het licht dat ook het combineren van

200 J. Bruyn, e.a., *A corpus of Rembrandt paintings,* Den Haag 1982-89, vol III, p. 704.

201 Scheiding van roerende goederen in nalatenschap van Maria Rutgers, 1653: Stadsarchief Amsterdam 88:809.

twee losse ringen aan dezelfde vinger gangbaar was. Dit konden zowel ringen met edelstenen zijn als eenvoudige gouden ringen, die beide dienst konden doen als trouwring. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat zowel de eenvoudige dubbele gouden ring als de combinatie van twee losse ringen als type kan worden toegekend aan de zeventiende-eeuwse sieraadmode uit de Nederlanden.

In de derde en laatste casus komt het *Portret van een vrouw, mogelijk Maria Trip* aan bod dat is geschilderd door Rembrandt in 1639 (zie afb. 52). Van deze vrouw is eveneens geen inventaris bekend. Haar portret wordt in dit onderzoek vergeleken met andere portretten van Rembrandt van rond 1640. Op de meeste portretten van vrouwen uit deze periode zijn broches afgebeeld, waarin diamanten zijn bezet in een ronde of ovale vorm. Daarnaast komen veel parelhangers voor in de oren en parelsnoeren om de polsen en om de hals. De broche op de borst van Maria Trip wijkt echter af van de bekende typen. Dit model komt niet op andere portretten voor en is niet terug te vinden in inventarissen of als nog bestaand sieraad. Er is echter wel een gelijkenis met de pendant op het *Portret van een jonge vrouw (Hélène Fourment)*, uit ca. 1620 (zie afb. 56). Het is mogelijk dat Rembrandt dit type wat barokker weergaf dan dat het was. Het sieraad om de hals van Maria Trip aan het zwarte koord bestaande uit een gouden buitenring met in het centrum een zwarte steen, is eveneens niet te herleiden naar een bekend type, maar wel naar een aantal van Rembrandts andere schilderijen. Uit een zeventiende-eeuwse bron blijkt dat het dragen van een gouden ring aan een koord bedoeld kon zijn om een visueel contrast te bewerkstelligen met de blanke huid en de witte kraag.[202] Mogelijk speelde dit ook in Rembrandts schilderijen een rol en gaat het om een sieraad dat hij in zijn atelier bewaarde.

Het type parelsnoer dat Maria Trip om haar hals draagt bestaat uit een aantal grote parels, waarvan er zeventien zichtbaar zijn. Haar tijdgenoten Oopjen Copit en Agatha Bas dragen in tegenstelling tot Maria kleinere parels in meerdere snoeren om de hals (bijlage 4, p. 18). Het snoer van Maria Trip doet eerder denken aan het exemplaar op het portret dat Rembrandt in 1632 schilderde van Amalia van Solms. Dit parelsnoer van de vorstin lijkt gebaseerd te zijn op het exemplaar dat haar man in 1635 kocht van de Haagse juwelier Thomas Cletcher voor

202 Williams 2001 (zie noot 177), p. 58, 250.

30.000.- gulden, maar dit sieraad kocht zij pas drie jaar nadat het portret is geschilderd (zie afb. 58). De prinses bezat in 1640 maar één parelsnoer dat voor het afgebeelde snoer in aanmerking komt, waardoor er waarschijnlijk sprake is van een 'standaardtype' of inventie dat is toegepast op het portret. Uiteraard is zowel een portret als een inventaris een momentopname, waardoor er altijd een kans bestaat dat het sieraad in de tussentijd van de hand is gedaan, maar gezien de overeenkomst met een snoer op een tronie van Rembrandt is het mogelijk dat het zowel op het portret van Maria Trip als van Amalia van Solms om een inventie gaat. Hetzelfde lijkt een mogelijkheid te zijn voor een groot aantal portretten van Gerard van Honthorst en Michiel van Mierevelt. Parels waren bij uitstek geschikt om op te nemen in een gestandaardiseerde werkwijze, maar ze waren ook volop verkrijgbaar in verschillende groottes, aantallen parels en rijen snoeren.

De uitkomst van deze scriptie is een eerste aanzet tot gestructureerd onderzoek naar zeventiende-eeuwse sieraden en hun verbeelding op portretten. Via de methode waarbij sieraden op portretten getoetst worden aan beschrijvingen in boedelinventarissen en nog bestaande sieraden, kan de sieraadmode van de zeventiende eeuw in kaart gebracht worden. Deze informatie kan aangevuld worden met onderzoek naar de sieradenbranche in de Nederlanden en de vervaardigers van sieraden. Een dusdanig onderzoek zal bijdragen aan de kunsthistorische wetenschap en zal mogelijk kunnen helpen bij het identificeren van geportretteerden en het dateren van portretten. Sieraden verraden vaak de sociale klasse van de geportretteerde en exemplaren uit het eerste kwart van de eeuw zien er anders uit dan die uit het midden van de eeuw. Het wachten is op een naslagwerk of database met een overzicht van typen sieraden uit de Nederlandse zeventiende eeuw en waarin informatie over deze handel en de vervaardiging kan worden gevonden.

Literatuurlijst:

Abrahamse, J.E., *De grote uitleg van Amsterdam : stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw*, Bussum 2011.

Bari, H., V. Sautter, *Diamonds*, Parijs 2001.

Bikker, J., e.a., *Dutch paintings of seventeenth century in the rijksmuseum. Artists born between 1570 and 1600,* Amsterdam 2007.

Brown, C. e.a., *Rembrandt : de meester en zijn werkplaats : schilderijen*, Zwolle 1991.

Bruyn, J. e.a., *A corpus of Rembrandt paintings*, Den Haag 1982-89.

Canneman, e.a., L.J. van der Klooster, *De geschiedenis van het Kasteel Duivenvoorde en zijn bewoners,* 's-Gravenhage 1967.

Cats, J., *Houwelick*, 1625.

Cooper, T., *A guide to Tudor & Jacobean Portraits*, Londen 2008.

Dillen, J.G. van, *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam*, 's-Gravenhage 1933-1974.

Ekkart, R.E.O., e.a., *Hollanders in beeld : portretten uit de Gouden Eeuw*, Den Haag 2007.

Ekkart, R.E.O., *Johannes Cornelisz. Verspronck,* Haarlem 1979.

Evans, J., *A History of Jewellery*, Londen 1989.

Frederiks, J. G., 'Het portret der weduwe van den admiraal Zwartenhond, door Rembrandt, in: F.R.D.O. Obreen, *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis* 6, Rotterdam 1884-1887, pp. 265-278.

Frederiks, J.G., 'In den Swartenhondt', *Amsterdamsch Jaarboekje* 1 (1888), pp. 56-80.

Gans, M. H., *Juwelen en Mensen*, Amsterdam 1961.

Gelderblom, O., *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt,* Hilversum 2000.

Hackenbroch, Y., *Renaissance Jewellery*, Londen 1980.

Hart, S., *Geschrift en Getal*, Dordrecht 1976.

Jansen, A., e.a., *De portretfabriek van Michiel van Mierevelt (1566-1641),* Zwolle 2011.

Jongh, E. de, *Portretten van echt en trouw: huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw,* Zwolle 1986.

Judson, J.R., R.E.O. Ekkart, *Gerrit van Honthorst 1592-1656,* Doornspijk 1999.

Kinderen-Besier, J.H. der, *Spelevaart der Mode*, Amsterdam 1950.

Kunz, G.F., C.H. Stevenson, *The book of the pearl; the history, art, science, and industry of the queen of gems*, New York 1908.

Landman, N.H., e.a., *Pearls: a natural history*, New York 2001.

Liedtke, W., *Dutch paintings in The Metropolitan Museum of Art,* New York 2007.

Liedtke, W., *Vermeer: Het volledige werk*, Antwerpen 2011.

Lunsingh Scheurleer, T.H., e.a., *Het Rapenburg : geschiedenis van een Leidse gracht*, Leiden 1986-1992.

Mander, K. van, *Het Schilderboeck*, Amsterdam 1616, fol. 118v.

Newman, H., *An Illustrated Dictionary of Jewelley*, Londen 1981.

Scarisbrick, D., *Rings: Jewelry of Power, Love and Loyalty*, Londen 2007.

Silva, R.K. de, W.G.M. Beumer, *Illustrations and Views of Dutch Ceylon 1602-1796*, Leiden 1988.

Slive, S. e.a., *Frans Hals*, Maarssen 1990.

Taverne, E., *In 't land van belofte: in de nieue stadt : ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek*, 1580-1680, Maarssen 1978.

Tümpel, C., *Rembrandt,* Amsterdam 1986.

Walgrave, J., e.a., *Sieraad Symbool Signaal*, Antwerpen 1995.

Walgrave, J., D. Scarisbrick, e.a., *Eeuw van schitteringen*, Antwerpen 1993.

Williams, J.L., e.a., *Rembrandts Women*, Munchen 2001.

Winkel, M. de, *Fashion and fancy: dress and meaning in Rembrandt's paintings*, Amsterdam 2006.

Artikelen

Akkerman, K., 'Van haarnaald tot pereboom, van ferronnière tot stiftje; de voorhoofdsieraden van de Noordhollandse klederdracht en hun oorsprong' *Antiek* 22 nr. 4 (1987), pp. 210-226

Akkerman, K., 'De sieraden van Maria van Voerst van Doorwerth', *Cachet* nr. 33 (2005), pp. 16-21.

Akkerman, K., 'Een robijn ringh waarmede ik gekroont ben', *Antiek* 1988, p. 283-285.

Altig Mees, N, Oud-Rotterdamsche Goud- en Zilversmeden, *Oud Holland* 34 nr. 1 (1916), pp. 204-216.

Bille, C., 'Oopjen Coppit en haar ring, *Amstelodamum* 45 (1958), pp. 186-187.

Bos, E.G.G., 'Juwelen in het Rijksmuseum', *Antiek* (1966-67).

Bredius, A., 'Heeft Rembrandt Elisabeth Bas, Wed. van Jochem Hendricksz Swartenhondt, geschilderd?' *Oud Holland* 29 (1911), pp. 193-197.

Eeghen, P. van, 'Abraham van den Tempel's Familiegroep in het Rijksmuseum, *Oud Holland*, 68 nr. 1, (1953), pp. 170-174.

Eeghen, I.H. van, 'Maria Trip op een anoniem Vrouwsportret van Rembrandt', *Amstelodamum* 44 (1957), pp. 166-169.

Ekkart, R.E.O.,Een man met ring en toetssteen door Werner van den Valckert, *Bulletin van het Rijksmuseum,* 47 nr. 1 (1999), pp. 20-25.

Jong, E.W. de, 'De leerlingen-quaestie in de diamantnijverheid', *Amstelodamum* Jaarboek nr. 3 (1905), pp. 113-124.

Ekkart, R.E.O., N. Domela Nieuwenhuis, 'Two Portraits by Paulus Moreelse', *Minneapolis Institute of Arts bulletin* nr. 67 (1995), pp. 13-21.

Gelder-Schrijver, N.F. van, 'De opkomst in de 17de eeuw van het geslacht Cletcher', *Die Haghe Jaarboek* 1932, pp. 40-47.

Klooster, L.J. van der, 'De juwelen en kleding van Maria van Voorst van Doorwerth', *Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst,* Haarlem 1981, pp. 50-63.

Kolleman, G., 'Admiraal Swartenhondt en zijn vrouw Lysbeth Bas', *Ons Amsterdam* 19 nr. 1. (1967), pp. 57-62.

Schipper-van Lottum, 'Sieraden nader bekeken aan de hand van advertenties uit de Amsterdamse Courant tussen de jaren 1672 en 1740' *Antiek* 1984, pp. 437-461.

Voskuil, J.J., 'Van onderpand tot teken. De geschiedenis van de trouwring als beeld van functieverschuiving', *Volkskundig Bulletin I,* 1975, pp. 47-79.

Archieven

Inventaris van Princes Anna van Oranje, echtgenote van Graaf Willem Lodewijk van Nassau in 1587 ten huwelijk medegebracht en bij haar huwelijk gekregen: Koninklijk Huisarchief A22 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van de juwelen van Sophia Hedwig van Brunswijk, 1611: Koninklijk Huisarchief A23 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van Math. Willemsz Raephorst en Aeffgen Witsen, Den Haag, 1638: Gemeentearchief Den Haag. Not. Frans Brugningh nr. 1415 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van de juwelen van Amalia van Solms, 28 april 1640: Koninklijk Huisarchief A14 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van de juwelen van Amalia van Solms, 1667: Koninklijk Huisarchief A14 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van de juwelen van Louise Henriette van Oranje, 1647: Koninklijk Huisarchief A14 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Taxatie van de juwelen van Maria van Swartenberg, 1648: Rijksarchief in Friesland: Familiearchief Thoe Schwartenberg en Hohenlansberg (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Juwelen van Wendela Bicker, 1655: Stadsarchief Amsterdam (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Inventaris van Elisabeth Jacobs Pancra, 1656: Stadsarchief Amsterdam not. archief 1778 (gepubliceerd in *Juwelen en Mensen* 1961).

Boedelinventaris van Johan Franchoys Tortarolis, 7 december 1656: N.A. nots. S. van Swanenburgh, nr. 124. (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992)

Taxatie van goud, zilver en juwelen van Pieter Ouseel en Beatrix Ernst, 1660: W.A. 3074 3-d en 3-r (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992)

Inventaris van Nicolaes Spiljeurs, 20 december 1663: W.A. 3822 t en 3822 u. (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992)

Boedelinventaris van Johanna de Raet, 26 juli 1656: N.A. 379 nots D. Traudenius nr. 29. (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992)

Goederen van Blaserus Corsz. de Stoute en Aeltgen Barentsdr. van Nahuysen, november 1653: W.A. 3894b (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992).

Boedelinventaris van Daniel van der Meulen, 1600-1601: G.A.L. Archief van der Meulen nr. 68 (gepubliceerd in *Rapenburg* 1992).

Boedel van Maerten Pietersz Daey en Oopjen Coppit, 1659: Stadsarchief Amsterdam nots Bernardt Coornhart: 5075:2864 (deels gepubliceerd in *Fashion and Fancy* 2007)

Inventaris van de juwelen van Maria van Voorst van Doorwerth, 1610: gepubliceerd in L.J. van der Klooster, 'De juwelen en kleding van Maria van Voorst van Doorwerth', *Nederlandse kunstnijverheid en interieurkunst,* Haarlem 1981, pp. 50-63.

Kasboek Joan Huydecoper, 1620-1635, 1644-1659: Utrechts Archief 67:30.

Akte van juwelenkoffer van Anna Elisabeth van Lokhorst, 1655: Utrechts Archief 76:720 Huis Zuilen.

Scheiding van roerende goederen in nalatenschap van Maria Rutgers, 1653: Stadsarchief Amsterdam 88:809.

Toedeling aan kinderen uit de nalatenschap Margaretha van Doeyenburg, 1674: Utrechts Archief 1002:93.

Schetsboek Thomas Cletcher: Museum Boijmans Van Beuningen.

Simon Hart, aantekeningen over juweliers, diamantsnijders en andere bewerkers van edelstenen en edelmetalen: Stadsarchief Amsterdam 833:415.

Websites

www.rijksmuseum.nl

www.britishmuseum.org

www.metmuseum.org

www.vam.ac.uk

www.wnt.inl.nl

www.historisch-toerismebureau.nl

www.geschiedenis24.nl

Bijlage 1: Hart geordend op jaren

Huwelijksaktes
Aantekeningen over juweliers, diamantsnijders en andere bewerkers van edelstenen en edelmetalen. Zeventiende eeuw. 1 kaartenbak. (Transcripties) 412-414 zijn de kopieën van de bronnen.

* = Gelderblom

1595

1595 december 2
Hans van Herbach van Antwerpen, *diamantsnijder*, wed Tanneken Braems, wonend (5 jaar t Amsterdam) in de zwartlakensteeg. Huwt Berbertgen Heindricksdr, van Nijenhuisen, oud omtrent 23 jaar, wonend (5 jaar t Amsterdam) in de Nieuwestad bij Boerenverdriet.

1595 juli 22
Henderick verstraten, van Doesburg, *diamant*, oud omtrent 28 jaar, wonende in de st Annastraat. Gehuwd met Margriet van Lochhom van Antwerpen, oud 26 jaar, wonende in de Doelenstraat. Getrouwd in Nieuwe kerk 6 aug 1595

1595 juli 16
Begraven een kind van Jan Claesz, *goutsmitt*, begraven Oude kerk op t kerkhof.

1595 oct 28
Begraven Frederick Jansz, *goudsmid*, in Nieuwe kerk

1596
Pieter Baclerot, juwelier en *goudsmid*, uit Antwerpen.*

1596

1596
Peeter Vaeght, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud omtrent 30 jaar, wonende (met oom Heinrick) in de St. Annastraat. Trouwt Maeyken de Neef, van Antwerpen, 27 jaar, woont bij de Regulierspoort. Getrouwd in Nieuwe kerk 24 sep 1596

1596 april 25
Gedoopt Jacob, zoon van Marten Coenesen, *goudgewichtmaker*, Itgen Lamberts, doopregister Oude kerk.

1597

1597 feb 7
Begraven Dirck Claesz, *goudsmid*, woont bij de Heipoort, in Nieuwe kerk.

1597 mei 4
Begraven, kind van Jan Claesz, *goudsmid*, woont in de kalverstraat, in Nieuwe kerk

1598

1598 april 25
Arent Gerritsz, van Fastenau *diamantmolendriaaer*, oud 28 jaar wonend (4 jaren in Amsterdam) in het keizerrijk, verklarende geen ouders te hebben. Huwt Nel Cornelisdr, weduwe van Marten Pieters, verklarende 2 jaren weduwe te zijn geweest. Getrouwd in de Nieuwe kerk 10 mei 1598.

1598 jan 3
Willem Vermaeth, van Arnhem, *diamantsnijder*, wed Suzanna Verdelft, wonen (1,5 t Amsterdam) achter de oude kerk. Huwt Mary Heindricsdr, van Zwolle, oud 26 jaar. Getrouwd in de Nieuwe Kerk 18 jan 1598

1598
Pieter Putmans, *juwelier en goudsmid*, uit Antwerpen.*

1599

1599 april 10
Ingetekend op akte van een predikant te Middelburg Lieven de Minno, van Antwerpen, wed Teuntien Jans, *diamantsnijder*, wonende in de Betanienstraat. Huwt Janneken Canys, mede in Antwerpen.

1600

1601

1601 mei 5
Hans Everaers, van Antwerpen, *diamantslijper* oud 40 jaar wonend (2 jaar t adam) in de nieuwstad bij Jan rodenpoort. Huwt Maeyken van Gaerdt, van Ronsen, wonend te leiden.

1602

1603

1603 dec 6
Peter Vaeck, van Antwerpen, *diamantsnijder*, wed Maerijken de Neef, wonend (met oom Hendrick) op Nieuwe ossemarkt , trouwt Aeltgen Jansdr weduwe van Aert Lenerts verklarende 7 maanden weduwe te zijn geweest, huwen in oude kerk 21 dec 1603

1603
Francois, Thijs, koopman en juwelier, uit Antwerpen.*

1604

1604 aug 28
Cornelis Janssen, van Grootebroek, *diamantsnijder*, oud 20 jaar, wonende 5 jaren te Amsterdam, op het Rusland, trouwt Anneke Wouters Kleynaerts van Antwerpen in Nieuwe kerk 19 sept 1604

1604 aug 14
Willem Buysen, van s' Hertogenbosch, *diamantsnijder*, oud 23 jaar, wonend 5 jaer te Amsterdam, trouwt Anne Tijmans van Leer uit oost Friesland van 25 jaar wonende 4 jaar in Amsterdam. Getrouwd in de Nieuwe kerk 9 okt 1604

1604 jan 17
Rytsaert Vermaet, van Arnhem *diamantsnijder* wed van Klaerken Everts, wonende op de op de singel. Huwt Lynken Mortelmans, van Antwerpen weduwe van Hans Mulder, verklarende 1,1/4 jaar weduwe te zijn geweest wonend te Amsterdam

1604 dec 11
Charle van den Driessche, van Brussel, *robijnssnijder*, oud 28 jaar, wonende 3 jaren te Amsterdam in de Niewezijds dwarsstraat. Huwt Urssel Straetmans, van Antwerpen wed Coenraad Hooghstoel, verklarende 2 jaar weduwe te zijn geweest wonende in de Halsteeg, getrouwd in Nieuwe kerk 28 dec 1604.

1604 aug 22 ingetekend op akte van de secretaris Leiden. Gerard van Heussen, van Leiden *juwelier*, weduwnaar van Maria Stadius, wonende Nes. Huwt Magdaleen Laurisdr, van Leiden en daar wonende. Trouwakte stadhuis.

1605

1605 mei 7
Jaspar de Brew, van Antwerpen, *diamantsnijder*, weduwnaar van Tanneke Kaes, wonend op de Nieuwendijk. Huwt Magdalena van Sorgen, van Antwerpen, oud 28 jaar, wonend (20 jaar t adam) achter de oude kerk. Getrouwd in Nieuwe kerk 29 mei 1605

1606/1607

1607 maart 10
Hans Groeses, van Dendermonde, *diamantmolendraaier*, blindeman, 0ud 28 jaar (3 jaar te adam) wonend op de Grinburgwalsluis? Huwt Reynbich? Reynertsdr, wed Hendrick Gerrits verklaard 5 jaar weduwe te zijn geweest. woont op de Ramskooi. Gehuwd Oude kerk 25 maart 1607

1607 sept 1
Hendrick Verstraten van 's Gravenhage, *diamantsnijder* van 21 jaar, wonende 1,5 jaar te Amsterdam achter de oude kerk. Huwt Jurijnken van der Naef, van Iperen, oud 26 jaar, wonend (a jaar t adam) in de Hoogstraat. Getrouwd in de Nieuwe kerk 16 sept 1607.

1608

1608 juni 21
Paulus Fosjagher, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 23 jaar wonende 4 jaar te amsterdam in de St. Annastraat, huwt Barbara Pieters, van Antwerpen van 22 jaar wonend 9 jaar te amsterdam, in de Wijdesteeg bij de Zeedijk.

1608 nov 29
Jacob Hulzeborgh van Arenspergh (Arendsburg) *diamantsnijder*, oud omtrent 36 jaar (2 jaar t adam) in de warmoesstraat. Huwt Claerken van der Plaetze, van Gent, oud 27 jaar wonend (9 jaar in adam). Getrouwd in Stadhuis 14 dec 1608

1608 dec 8
Begraven een kind van Thomas (Haerreuerrer?), *juwelier*, wonend op de Fluwelenburgwal.

1609

1609 sept 5
Adam Moriaens, van Maastricht, *diamantsnijder*, oud 29 jaar wonend 4,5 jaar te Amsterdam op de Doelensingel. Huwt Annetje Stevensdr, oud 22 jaar, wonende op de singel van de Heibrug. Getrouwd in de Nieuwe kerk 22 sept 1609

1609 oct 3
Peeter van der Loo, van Antwerpen, *diamantsnijder* van 27 jaar wonende 5 jaar te Amsterdam in de Wijdesteeg bij de Nes. Huwt Metten Woenders, van Nijmegen van 25 jaar wonende 22 jaar te Amsterdam, op de Singel bij de Gasthuispoort. Huwen in Nieuwe kerk 20 okt 1609

1609 okt 31
Ingetekend op akte van de secretaris te Haarlem David Bulsingh van Antwerpen, *diamantsnijder* wonende op de St Anthonie Breestraat. Huwt Catelynken Bruynsteens inwonende te Haarlem.

1610

1610 November 27
Alexander Colpijn, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 24 jaar, wonende 4 jaar in Amsterdam op de bierkaai. Huwt met Lysbeth van Lennep wonend 3 jaar t adam op de Nieuwendijk. Getrouwd in de Oude kerk 12 december 1610.

1610 oct 16
Albert Wilmerdonx (wijlmerdonck), van Antwerpen,

diamantsnijder, oud 26 jaar, wonend te Rijswijk, huwt Anneken Terwaerts van Middelburg oud 23 jaar wonend op de nieuwezijds voorburgwal. Huwen Nieuwe kerk 30 nov 1620.

1610 mei 1
Carl Raedt, van Keulen, diamantsnijder, oud 30 jaar wonend 3 jaren te Amsterdam op de Oudezijds achterburgwal. Huwt Gerten Tomas van Daken van 23 jaar. Getrouwd in Nieuwe kerk 28 mei 1610.

1610 Jan 16
Jaques van Lanen, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, wonend (7 jaar in adam) op de Verversdwarsstraat. Huwt Grietjen Gerritsdr, van den Ham in het land van Mark, wed Pieter Jansz, verklaarde ¾ jaar weduwe te zijn geweest, wonend op Uilenburg. Getrouwd in Stadhuis 31 jan 1610.

1610 april 22
Hans van der Burcht, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 24 jaar, wonend (9 jaar in adam) in de Nieuwe Hoogstraat. Huwt Anneken Jansdr, van Utrecht, oud 22 jaar wonend (3 jaar t adam) op de Zeedijk. Getrouwd in Stadhuis 9 mei 1610.

1610 juli 31
Begraven kind van Michiel Vitens (witens) *goudsmid*, woont in de Betaniensteeg.

1611

1611 juli 30
Hendrick Hendricksen, van Delmenhorst, *diamantsnijder*, oud 25 jaar wonend 4 jaren te Amsterdam in de Dijkstraat. Huwt Lijntgen Koertendr, van Diephout, van 28 jaar wonend in Nieuwe Herenstraat, huwen in Nieuwe kerk 16 aug 1611.

1611 mei 7
Peter Verbiest, van Antwerpen, *diamantsnijder* oud 22 jaren wonende 4 jaren te Amsterdam op de Nieuw Hooimarkt. Huwt Stijntje Gerritsdr, van Duisburg van 20 jaar wonende 6 jaren te Amsterdam, Oude kerk 29 mei 1611

1611 april 16
Hans Wilkenhof (Wilkinchoff), van Antwerpen, *diamantslijper*, wed van Maria Wiloise, wonende bij de korsjesbrug. Huwt Griete Gerritsdr, van Groothusen in in Emdenland oud 21 jaar, wonende van kinds af aan te Amsterdam, bij de Braak. Getrouwd Nieuwe Kerk 22 mei 1611.

1612

1612 April 21
Joost Palman, van Engelsholm, in Gulekerland, *diamantsnijder*, oud 28 jaar wonende (8 jaar in Amsterdam) in de gasthuissteeg. Gehuwd met Jaconijntje Rutten, van Haarlem, 22 jaar, wonend (5 jaar t adam) op de Nieuwendijk. in Nieuwe kerk 6 mei 1612.

1612 april 14
Lenaert van Heynsbergh (Hensberch), van Antwerpen, *robijnsnyder*, wed. Klaerken van Katon, wonend op de Oudezijds Achterburgwal. Huwt Margriete Braem, van Dokkum, oud omtrent 43 jaar wonend (20 jaar in adam). Getrouwd Stadhuis 29 april 1612.

1613

1613 okt 5
Giliaem Anteunisz, van Antwerpen, *diamantsnijder* van 26 jaar wonende 14 jaren te Amsterdam in de Nieuwe Hoogstraat. Huwt Neeltje Lenaerts, van Delft van 25 jaer wonende 5 jaar te Amsterdam. Huwen in Nieuwe kerk 20 okt 1613

1613 maart 27
Jacob Cornelisz de Goijer, *diamantsnijder* oud 23 jaar wonende op de Nieuwendijk, huwt Sara Rombouts van den Hoeye oud 2. Jaar wonende Oudezijds melkmarkt, Oude kerk 14 april 1613.

1613 aug 31
Willem Buyser, van 's Hertogenbosch, *diamantsnijder* wed Annetjen Tijmans. Huwt Elisabet Seymans, van Borchsteenvoerde (Burgsteinfurt) oud 25 jaar wonende 4 jaar te Amsterdam in de Warmoesstraat, Oude kerk 29 sep 1613.

1613 feb 9
Pieter t kint, van Hamburg, *diamantslijper* oud 23 jaar wonende (2 jaar t adam) in de Pieter Jacob straat. Huwt Lysbet Fouquier, van Antwerpen, oud 26 jaar wonende (5 jaar t adam) bij de varkensluis. Getrouwd in de Nieuwe kerk 5 maart 1613.

1613 juli 31
Begraven, kind van Jan Claessen, *goudsmid*, bij de Oude kerk

1614

1614 dec 6
Melchior Maerschalk, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonende 3 jaar te adam, op de bloemgracht. Huwt Anne Klaesdr, van Zaandam, oud 22 jaar, wonende (reeds als kind in Adam) op de Bloemgracht. Getrouwd in Nieuwe kerk 11 jan 1615.

1614 mei 24
Op akte ingetekend Jacob Klaesz *diamantslijper* wonende in de vrouwensteeg. Huwt Maeyke Barent Krieken, wonend te Utrecht

1614 oct 11
Abraham Jansz Klaris (Klaeries) , *diamantslijper*, oud 23 jaar wonende op het weespad. Huwt Grietgen

Martens de Bisschop, wonende te Haarlem.

1614 oct 2
Gedoopt Willem zoon van Willem bos, *goudsmid-knecht* van Heiltje Fransz, doopregister Oude kerk.

1615

1615 okt 24
Daniel van Gaert van Leiden, *diamantsnijder*, wonende op de Nieuwezijds Achterburgwal. Huwt Maeyken Korssens, van Duinkerken, wonende te Leiden. Trouwen te Amsterdam.

1615 april 25
Ingetekend akte ingetekend Hans van Thilt, *diamantsnijder*, wonend in de Betanienstraat. Huwt Cornelia de Wael, van Haarlem, wonende in 's Gravenhage. Akte gegeven on te Haarlem te trouwen.

1615 april 4
Jan Hendricks, van Frankfurt, *diamantsnyder*, oud 22 jaar, wonend 3 jaar te adam op de bloemgracht. Huwt Anne Jansdr, van de Steur, oud 27 jaar, wonend 3 jaar in adam op het Tuinpad.

1615 juli 25
Jan Vermeer (Van Mee), van Doesburg, *diamantsnyder*, oud 27 jaar, wonend (13 jaren t Adam) op de koningsgracht. Huwt Fytgen Cornelisdr. Wed Jakob Kornelisz, verklarende 3 jaar weduwe te zijn geweest, wonende bij de Korsjespoort. Getrouwd Stadhuis 9 aug 1615.

1616

1616 juni 2
Matheus Cleijnaert, *diamantsnijder*, oud 23 jaar wonende in de Wijdesteeg. Huwt Aerlant Lammers van 21 jaar wonende op de Nieuwe zijds voorburgwal, in Oude kerk 19 juni 1616.

1616 juni 2
Matheus Cleynaert, *diamantsnyder*, oud 23 jaar wonend in wijdesteeg. Huwt Aerland Lamberts, oud omtrent 21 jaar wonend op de Nieuwezijds voorburgwal. De akte is niet getekend.

1616 nov 12
Simon van Hensberg, van Hamburg, *robijnsnijder*, oud 24 jaar, wonende te Rotterdam. Huwt Jackemin Gillis, van Brussel, oud 21 jaar, wonende in de Betanienstraat. Getrouwd Stadhuis 4 dec 1616.

1616 aug 17
Begraven twee kinderen van Harman Mertens, *goudsmid*, woont in de Eng Kerksteeg. Begraven Oude kerk.

1616 aug 31
Begraven, kind van Jan Pietersz, *goudsmid*, in Nieuwe kerk.

1616
Abraham Decker, *juwelier*, uit Antwerpen.*

1617

1617 feb 22
Begraven, Freryck Harmyssen, *goutsmyt*, wonende in de Halsteeg, begraven oude kerk.

1617 dec 9
Ingetekend op akte van de predikant van t Hasselt, Henrick Bon van Arnemuiden, *diamantsnijder* wonende op de Prinsengracht. Huwt Elsken Jans, van Hasselt, wonende in Hasselt. Trouwde te Amsterdam.

1617 nov 4
Ingetekend op akte Hans Mulder, *diamantslijper*, wonende te Antwerpen, huwt Clara Vredemans, van Brunswyck wonende te Antwerpen. Trouwde te Amsterdam.

1617 april 1
Jan Sluyer, van Hamburg, *diamantsnijder*, oud 22 jaar wonende met neef Pieter Verbiest in de Lavendelstraat. Huwt Heyltjen Adriaens, oud 19 jaar, wonend in de Rozenstraat. Nieuwe kerk 30 april 1617.

1617 juli 8
Adriaen Roeff, van Frankfurt, *diamantslijper*, wed van Joryntjen in geen Ram, wonend in de Looiersdwarsstraat. Huwt Susanna Jacobs, van Haarlem, oud 22 jaar. Trouwen in Nieuwe kerk 23 juli 1617.

1618

1618 feb 2
Pieter Jansen, van Utrecht, *diamantsnijder*, oud 22 jaar, wonend op de hoek van de Bloemstraat. Huwt Elysabet Jurriaens, van Utrecht, oud 25 jaar, wonend op de st. Anthonie Breestraat. Trouwen stadhuis 18 feb 1618.

1618 april 14
Pieter van Berel, *diamantsnijder*, oud 30 jaar, wonend 12 jaar te Amsterdam, in de st. Jacobstraat. Huwt Margriete Stokman, van Muster, oud 28 jaar, wonend, 11 jaren te Amsterdam, op de Herengracht. Trouwen stadhuis 29 april 1618.

1618 mei 12
Ingetekend op akte van de oudelingen van de kerk in Steenwijk Jan Jansz de Wees, *diamantsnijder* wonend bij de Leliesluis. Huwt Grietjen Tonis, van Steenwijk wonend in de Haarlemermeer. Getrouwd op 5 juni 1618 te Haarlem.

1618 nov 17
Peter Storm, van Nijmagen, oud 24 jaren wonende Nieuwezijds achterburgwal, *diamantsnijders*. Huwt Marya Simons, oud 21 jaar, woont op Keulsekade.

Trouwde Nieuw kerk 4 dec 1618.

1618 dec 8
Jacques van Lanen, van Antwerpen, *diamantsnijder*, weduwnaar Grietje Gerrits, wonende op de Laurier-gracht. Huwt Sara Borloen, van Antwerpen, oud 20 jaar, wonende bij de Doelensluis. Trouwde Nieuwe kerk 23 dec 1618.

1618 dec 20
Hans Naghels, van Breda, *diamantsnijder*, wonend op de Koningsgracht. Huwt Suzanna Kemp, oud 23 jaar, wonend in de Warmoesstraat. Trouwde Nieuwe kerk 8 jan 1619.

1618 juli 5
Daniel van Gaert, van Leiden, *diamantsnijder*, wed van Mayke Carstens, wonend op de Keizersgracht. Huwt Annetje Jeuriaens, van Jeuren, oud 22 jaar.

1618 april 28
Johannes Noppel (Nuppell/Nyppel), van Labach, oud 25 jaar, *diamantsnijder*, wonend (3 jaar in adam) in de Nieuwe Leliestraat. Huwt Grietjen Henrix, van Nes, oud 28 jaar, wonend in de Nieuwe Leliestr. Trouwen Nieuwe kerk 13 mei 1618.

1618 april 28
Simon Benninck, van Hamburg, *diamantsmijder*, oud 26 jaar, wonend bij de heibrug. Huwt Leonora Mulder, oud 25 jaar. Huwt Stadhuis 13 mei 1618.

1619

1619 juni 29
Ingetekend op akte van de predikant te Doesburg Johan van Remunde, *diamantsnijder*, wonende op de Bloemgracht 2. Huwt Beatrix van Manen, wonende te Doesburg. Trouwde in Adam.

1619 nov 23
Pieter de Buyser, van Haarlem weduwnaar van Jannetje Jans, woont op Prinsengracht, *diamantsnijder*. Huwt Ryxken Pauwels, van Keulen, oud 30 jaar, woont in koningsstraat. Trouwde te Amsterdam.

1619 dec 2
Jacob Andriessen, *diamantsnijder*, oud 28 jaar wonende op de Oudezijds achterburgwal. Hilletje Simons, van Sneek, oud 18 jaar wonende oude zijds voorburgwal. Trouwde Nieuwe kerk 22 dec 1619.

1619 jan 15
Jan Bert, van Doornik, *diamantsnijder*, oud 32 jaren, wonende in de ververy. Huwt Aechjen Jans, van Utrecht, wed van Joost Cornelisz verklarende 1 jaar weduwe te zijn geweest, wonende brouwerssraat. Trouwde Nieuwe kerk 20 jan 1619.

1619 feb 9
Jan Jansz, van Frankfurt, oud 25 jaer, *diamantsnijder*, wonend 3 jaren te Amsterdam, bij de Heibrug. Huwt Trijn Jans, van Goude, oud 20 jaar, wonend 3 jaren te Amsterdam, bij de Heibrug. Trouwde Oude kerk 24 feb 1619.

1619 aug 10
Jonas Mulder, oud 23 jaar, *diamantsnijder*, wonend in de Nieuwe Hoogstraat, Huwt Christina Roeholt, van Arnhem, wed Guillaume de Moor, verklarende een jaar weduwe te zijn geweest. Getr Stadhuis 25 aug 1619.

1620

1620 okt 3
Claes Gerritsz, *goudsmid*, wed Trijn Claes in de Ronde Bagijnensteeg. Huwt ysland Cornelisdr, van Haarlem daar wonende.

1620 april 4
Jan de Smith, *diamantsnijder*, van Leiden, in de Hartenstraat. Huwt Laurentia Soete, mede van leiden. Trouwen te Amsterdam.

1620 aug 22
Hans Broddyns, van Antwerpen, *diamantsnijders* oud 48 jaar, woont op de hoek van de Rozengracht. Huwt Ytken Diercks, van Emmerik, weduwe van Dauet Hubertsz verklarende ¾ jaar weduwe geweest te zijn, wonende op het Reguliershof. Trouwde te Amsterdam.

1620 okt 1
Bondewijn Adams van der Mijl, van Woerden oud 21 jaar, woont in de Liesdel, *diamantsnijder*. Huwt Lucretia Jans, oud 18 jaar woont in herenstraat. Trouwen oude kerk 18 okt 1620.

1620 november 27
Jacob Cornelisz de Goyer, *diamantsnijder* wed Saartje Rombouts, wonende Herengracht. Huwt Claasje Jans, weduwe van Aris Jacobsz, verklarende 3 jaar weduwe te zijn geweest, wonende Haarlemmerstraat. Getrouwd Oude kerk 13 dec 1620.

1620 feb 6
Herman Jans, van Weerelt, diamantsnijder oud omtrent 28 jaar wonend in de Wolvenstraat. Huwt Mariken de Minne, van Middelburg, oud 26 jan (ouders zijn Lieven de Minne en Janneke Jans) wonend van kinds af aan te Adam in de wolvenstraat. Trouwde Nieuwe kerk 25 feb 1620.

1620 feb 20
Hendrick Helst, *diamantsnijder*, oud 29 jaar, woont in de Liesdel. Huwt Eva Appelmanoud 19 jaar wonende op de zeedijk. Trouwde Oude kerk 8 maart 1620.

1620 juni 18
Marten Wijnen van Buren, *diamantsnijder*, oud 26 jaar, wonende op Oudezijds voorburgwal. Huwt Anna

Silvius, van Minderscha, oud 22 jaren wonende (met ouders Jan Cornelisz en Aeltgen Pieters) Gasthuishof. Trouwde Nieuwe kerk 7 juli 1620.

1620 mei 23
Jacques Tocqueville, van Hamburg van Hamburg *diamantsnijder*, oud 28 jaar, wonend 2,5 jaar te adam, in de Rozenstraat. Huwt Niesjen Gervies, oud 20 jaar, wonende Heiliger weg. Trouwde Nieuwe kerk.

1620 jan 4
Hendryck Kup, van Zalt Bommel, *diamantsnijder*, oud 27 jaar, wonende (15 jaar in adam, in de huidenstraat. Huwt Sara Baten, van Antwerpen, oud 30 jaar, wonend op oude Heibrug. Getr Stadhuis 26 jan 1620.

1620 nov 10
Brgraven Jan Klassen (Claesz) *goudmid*, wonend op de Prinsengracht, over de brouwerij van 't Hart.

1620
Pieter Willemss, *goudkoper*, uit Hasselt.*

1621

1621 mei 1
Adriaen Roeff (Ruoffz), van Frankfurt, wed van Suzanna van Brughe, wonende 2 jaren te Amsterdam, in de looiers kruisstraat, *diamantsnijder*. Huwt Grietje Harmans, van Emden, oud 21 jaar. Trouwen stadhuis 16 mei 1621.

1621 juli 29
Willem Jansen, van Geuns, *diamantsnijder*, oud 25 jaar, wonende in de Elandstraat, huwt Trijntje de Voogel, oud 22 jaar, wonende op de Nieuwezijds voorburgwal. Trouwen te Amsterdam.

1621 feb 13
Ingetekend op de akte Isacq Hoghenbergh, *diamantsnijder* van Keulen, wd Marie Colpin, op de Herengracht. Huwt Adriana Coyman te leiden.

1621 juni 12
Kilgiaen Gram, van Weynheym, *diamantsnijder*, oud 32 jaar, in de leliestraat. Huwt Hilletje Meynerts, weduwe Henrick Jelmers verklarende 7 jaren weduwe geweest te zijn. Getrouwd nieuwe kerk 4 juli 1621

1621 juli 15
Jan de Minne, van Leiden, oud 27 jaar (met vader Lieven de Minne) woont in de Wolvenstraat, *diamantsnijder*. Huwt Lysbet van der Helst, oud 22 jaar, woont in de Looiersstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 1 aug 1621

1622

1622 okt 15
Alexander van Schrieken, van Brussel, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, wonende op de Herengracht. Huwt Marya Rosewel, uit Engeland wonend op de Bloemgracht. Trouwden stadhuis 6 nov 1622.

1622 juli 9
Gabriel Gabrielsen, van Heidelberg, *diamantsnijder*, oud 34 jaar, woont in St Antonies Breestraat. Huwt Aeltgen Gerrits, oud 22 jaar woont op Uilenburg. Trouwde te Adam.

1622 dec 3
Hubert Usselinx de jonge, van Hasselt oud 31 jaar, *diamantsnijder*. Huwt Marytgen Jans, van Keulen, oud 27 jaren wonende in de Korsjessteeg. Trouwde te Adam.

1623

1623 juni 10
Dirck Sanders, *diamantsnijders*, oud 22 jaar, wonend in de Tuinstraat. Huwt Styntien Bouckaers, van Haarlem, oud 23 jaar wonend in de Boomstraat. Getrouwd voor schepenen te Haarlem.

1623 dec 16
Coenraedt Tjenning (jenigs) van Aken *diamantsnijder*, oud 24 jaar, woont in de berenstraat. Huwt Anna Schrader , van Ootmarsum, weduwe van Bartholemeas Block verklarende 7 jaar weduwe geweest te zijn. Trouwen in Nieuwe kerk 31 dec.

1623 mei 27
Bertram van der Beecke, van Haarlem, oud omtrent 24 jaar, *diamantslijper*, (met vader Joost Beecke) wonende (10 jaar t adam) op de Bloemgracht. Huwt Syntje Keurse van Haarlem, oud 28 jaar, wonend (8 jaar in adam) in de Hartenstraat? Getrouwd stadhuis 21 juni 1623.

1624

1624 juni 7
Jacop van Aerschot, van adam, oud 31 jaar *diamantslijper*, woont op de Elandsgracht. Huwt Aaltje Oomen van adam, oud 19 jaar wonende koestraat. Getrouwd stadhuis 23 juni 1624.

1625

1625 augustus 23
Jan Cornelisz Verstee van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonende in de egelantierstraat 5. Huwt Neeltje Hendricks 18 jaar, woont op de Keizersgracht. Huwen in de Nieuwe kerk op 9 sept 1625.

1625 april 26
Caspar Sanchez van More, oud 28 jaar, *diamantsnijder*, wonende op Vlooienburg. Huwt Rachel Pinta, van Amsterdam, oud 21 jaar, Trouwen in Adam.

1625 juli 12
Aernel van der Wey, van Arnhem, *diamantsnijder*, oud 32 jaar, wonend in de tuinstraat. Huwt Geertruyt Stockmans, van Munster, oud 32 jaar, wonend op de Prinsengracht. Getrouwd in de Oude kerk 28 aug 1625.

1625 aug 23,
Jan Cornelisz Verste, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonend in de Egelantierstraat 2. Huwt Neeltje Hendricks, van Amsterdam, oud 18 jaar wonende op de Keizersgracht. Trouwde Nieuwe kerk 9 sept 1625

1625 sept 25
Daniel Caullier, uit Keulen, *diamantsnijder*, oud 24 jaren, wonende 4 jaren te Amsterdam in de Slijkstraat. Huwt Claesje Canes, van Schoonhoven, oud 19 jaar. Getrouwd in Nieuwe Kerk 21 oct 1625.

1625 dec 11
Ingetekend op akte van de secretaris van Haarlem Joost van der Beque, *diamantsnijder* wed Syntje Vermeers wonende op de Bloemgracht. Getrouwd te Adam.

1625 feb 28
Karel de Min van adam, *diamantslijper*, oud 29 jaar, woont op de Keizersgracht. Huwt anneken Claes van Adam oud 29 jaar. Getr Nieuwe kerk 18 maart 1625.

1626

1626 sept 26
Jacob Pieters, van Haarlem, *diamantsnijder*, oud 22 jaren, wonend op Egelantiersgracht. Huwt Merritje Henerickx in Amsterdam, oud 20 jaar, wonend in Leliestraat. Zijn 11 okt 1626 te Amstelveen getrouwd.

1626 okt 31
Carel van Houten, van Antwerpen, *diamantsnijders*, oud 28 jaar, wonend 9 jaren te Amsterdam, in de Elandstraat. Huwt Renst Tietmers, van Tettens, oud 25 jaar, wonend 6 jaren in de Konijnenstraat. Trouwen te Amsterdam.

1626 oct 24
Jacob Jacpsen van Bruchge, van Amsterdam, *diamantslijper*, oud 22 jaar wonende in de keizerstraat, Huwt Lysbeth Coenraets, van Amsterdam, oud 24 jaar, wduwe van Pieter Jansz Verklaart 1 jaar weduwe geweest t zijn, wonende in de Rozenstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 8 nov 1626.

1627

1627 april 15
Lodewyck Smitt, van Warmerskerck, *diamantsnijder*, oud 31 jaar, wonende 1 jaar te Amsterdam op de Nieuwezijds Voorburgwal. Huwt Catharina van Hooren, van Amsterdam, oud 22 jaar. Huwen in stadhuis 2 mei 1627.

1627 maart 13
Hendrerick Jonghelinck, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 24 jaar, wonende 4 jaren in de Koningsstraat. Huwt Stijnesje Nanninck, van Westermolt, oud 23 jaar, wonende 11 jaar te Amsterdam op de Bierkaai. Getrouwd Oude kerk 28 maart 1627.

1627 juli 24
Isack van Bakelrodt, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonende op de Keizergracht. Huwt Annetje Pieters, van Amsterdam, oud 24 jaar, wonende huidenstraat. Trouwde Nieuwe kerk 8 aug 1627.

1627 jan 30
Pieter de Collesys, van Antwerpen, *diamantslijper*, oud 24 jaar met broer hans in de Huidenstraat. Huwt Aaltje Jans van Lier, oud 23 jaar wonende om de hoek van de Rienstraat? Getrouwd stadhuis 14 feb.

1628

1628 april 22
Alexander van Hartsteen (Haertsteen), oud 25 jaar, *diamantsnijder*, wonende op de Nieuwezijdse voorburgwal. Huwt Sara Balious, van Middelburg, oud 38 jaar. Trouwde Nieuwe kerk 7 mei 1628.

1628 nov 18
Rombout Beckx, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud omtrent 30 jaar, wonend in de Kalverstraat. Huwt Martha van Mierop, van Antwerpen, weduwe Francois Gailliaert, verklaarde 8 jaar weduwe geweest te zijn, beide vrije personen. Getrouwd oude kerk 21 dec 1628.

1628 feb 26
Rombout van Baren, van Mechelen, *diamantsnijder*, oud 25 jaar, wonende 1,5 jaar in de Bloemstraat. Huwt Maria Beuls, van Gent, oud 25 jaar, wonend in de Rozenstraat. Getrouwd 18 mei 1628 oude stijl te Warnsveld.

1629

1629 april 14
Thomas Thomassen, van Antwerpen oud, 24 jaar *diamantsnijder* wonende 4 jaren te Amsterdam op de Koningsgracht. Huwt Aeltje Pieters, weduwe van Aert Aerjansz, verklarende omtrent 6 jaren weduwe te zijn geweest, wonende op de Ossenmarkt. Getrouwd aan stadhuize 29 april 1629.

1629 mei 17
Jasper Baackelijn, van Middelburg, *diamantsnijder* oud 33 jaar, wonend (7 jaar in Adam) in de Rozenstraat. Huwt Geertje Jans, van Emden?, wed Hans

Broeck verklarend 20 maanden wed te zijn geweest, wonend op de hoek van de Rozenstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 10 juni 1629.

1629 mei 26
Aert Pieters Verbeeck, van Haarlem oud 27 jaren, *diamantsnijder*, wonend op de Bloemgracht. Huwt Ybeltje Hilbrant, van Naarden, oud 21 jaar wonend in de Nieuwe Leliestraat (MET Ouders Sijtje jans en Hilbrant Pieters. Zijn getrouwd te Sloterdijk op 17 juni 1629.

1629 april 7
Christiaen Bever, van Leipzig, *diamantslijper*, oud 25 jaar, wonende (2 jaar t adam) in de Lindenstraat. Huwt Margreta Jans van Holstijn, van Zeybergh, wed Cornelis Jansz verklaarde 3,5 jaar weduwe geweest te zijn.

1630

1630 juli 5
Peeter Bossaert, van Antwerpen, oud 25 jaer, wonende 2 jaren in de Bloemstraat, *diamantsnijder*. Huwt Elsgje Davits, van Hamburg, wed. Hans van Daelen, verklaarde 2 jaar weduwe te zijn geweest. Zijn op 21 juli 1630 te Amstelveen getrouwd.

1630 nov 30
Pieter van Oorden, van Antwerpen, wed Lysbet Holkerck, wonende in de St. Anthonis Breestraat, *diamantsnijder*. Huwt Lyntje Govaerts, van Antwerpen, oud 22 jaar wonende op het Engelse pad. Trouwde 22 dec 1630.

1630 maart 21
Otto Jansz de Goyer, van Wijk bij Duurstede, wonend in de Rienstraat [?], *diamantsnijder*, vertonende akte van intekening van Wijk bij Duurstede. Huwt Neeltje Jans, van Antwerpen, oud 22 jaar, Nieuwe kerk 7 april 1630.

1630 mei 4 Ingetekend op akte van de klerk te leiden. Johannes van de Hoey, wonend op de Oudezijds Achterburgwal, *robijnsnijder*. Huwt Beatrix Reyers de Haes te Leyden. Akte gegeven om t Leiden te trouwen.

1631

1631 nov 6
Guilliam Cobben, van Antwerpen, wed Claera Kevelaer, *diamantsnijder*, wonende op de Elandsgrachts. Huwt Josijntje Marcus, van Bergen Wynox (Wynsxbergen), oud 20 jaar, wonende Rozenstraat. Grtrouwd Nieuwe kerk 30 nov 1631.

1631 maart 27
Melsior Wisselet, van Antwerpen, oud 27 jaar, *diamantsnijder*, wonend in de Slijkstraat. Huwt Aeltje Pieters van Amsterdam, weduwe Thomas Joosten, verklaarde 2 jaren weduwe geweest te zijn. Trouwde te Amsterdam.

1631 april 5
Pieter Celisz, van Solingen, *diamantslijper*, oud 25 jaar, wonende in de Reestraat. Huwt Agniet Jans, van Zalingen, wed Gerrit Jansz verklaarde een jaar weduwe te zijn geweest. Trouwde Nieuwe kerk 22 april 1631.

1631 april 5
Hans Janssen, van Breda, juwelier, wed van Lysbeth Matheysz, wonende op het Rokin. Tryntje Pieters, in Antwerpen, weduwe van Ambrosius Jansz, verklarende 11 maanden weduwe te zijn geweest. Getrouwd Nieuwekerk 22 april 1631.

1631 jan 13
Alexander van Strichen, *diamantslijper*, woonde aan het einde van de Rozengracht, begrafenis reg Karthuizer kerkhof.

1632

1632 sept 30
Joost van der Beeck (van der Beke), van Haarlem, wed Maryke Remout, wonende op de bloemgracht, *diamantsnijder*. Huwt Janneke de Vlieger, van AMterdam, weduwe Christiaen Belijn, verklarende 2 jaar weduwe te zijn geweest, wonende Nieuwe zijdsvoorburgwal. Huwen stadhuis 28 nov 1632.

1632 aug 6
Jan Vick (Ficke), van Hamburg, *diamantsnijder*, oud 31 jaren, wonende in de Papenbrugsteeg. Huwt Stijntje Harmanz, van Zwolle, wonende ververstraat. Trouwen Nieuwe kerk 22 aug 1632.

1633

1633 juni II
Matheus de la Motte, van Nurnberg, oud 29 jaar, wonende Nieuwe Leliestraat, *diamantsnijder*. Huwt Trijntje Joris, van Vollenhove, wonende in de Herenstraat, oud 34 jaar. Trouwde 26 juli 1633 slotendijk.

1633 jan 13
Henrick Praest, van Essen, *diamantsnijder*, oud 26 jaer, zijn moeder te Essen, woont in de Laurierstraat. Huwt Lysbeth Jans, van Ottem, oud 28 jaer. Huwt De broeder opposeert daar zij geen vrije person is en een kind heeft bij een ander.

1633 aug 18
Jean Loisseau, van Parijs, *diamantslijper*, oud 33 jaar, zijn vader te Parijs, woont in de Koestraat. Huwt Geertruyt van Weerdenborch van Utrecht, oud 28 jaar, woont in de Wolvenstraat. Ze zijn in de Franse kerk gegaan. Getrouwd t sloten 4 sept 1633, rouw. Waalse kerk.

1634

1634 aug 18
Dirck Esser, van Hamburg, oud 33 jaar, wonend in de Hazenstraat, *diamantsnijder*. Huwt Suzanna Teunis, van Leiden, oud 30 jaar. Trouwen te Amsterdam.

1634 dec 14
Adriaen Janss Cant, van Schoonhoven, *diamantsnijders*, oud 25 jaar woont in de verversstraat. Huwt Neeltje Evers, van Amsterdam, oud 28 jaar, wonende Wolvenstraat. Trouwde Nieuwe kerk 31 dec 1634.

1634 Jan 26
Willem Mayer, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 23 jaar, wonend op de Keizersgracht. Huwt Geertuyt Broers, van Breda. Trouwde Nieuwe kerk 14 feb 1634

1634 april 15
Ariaen Jansz van Amsterdam, *diamantslijper*, wonende op de appelmarkt (met Cornelis Jasz zijn broer) Huwt Roelefgen Gerrits, van adam, oud 22 jaar, wonende op de brouwersgracht.Zijn in de oude kerk getrouwd.

1635

1635 oct 4
Dirck Jansz Emmerick (jansen Emeryck), van Haarlem, oud 22 jaar, *diamansnijder*, wonende op de wortelmarkt. Huwt Sara van Singel, oud 21 jaar wonend in de Halsteeg. Huwen in stadhuis 21 okt 1635.

1635 Juni 22
Jasper Egbersz, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 38 jaar, wonend Egelantiersgrachts. Trouwt Geertruyd Lourens, van Luydt, oud 27 jaar, wonend Lauriersgracht. Trouwen te Amsterdam.

1635 jan 6
Conadt Grobweber, van Lennep, oud 28 jaar, *diamantslijper*, woende in de Slijkstraat. Huwt Anneke Joosten, van Danzig, oud 25 jaar in de Barbarastraat, Getr Oude kerk 21 jan 1635.

1636

1636 feb 27
Andries Pitten, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 62 jaar, woont op de Keizersgracht. Huwt Janneken de Kemel, van Antwerpen, oud 42 jaar, wonende op de st. Anthonis Breestraat. Zijn in de Franse kerk gegaan. Getrouwd Waalse kerk 23 maart 1636.

1636 feb 27
Willem Spruyt, van Utrecht, *juwelier*, oud 26 jaar, met zijn vader Samuel wonende bij de Beurs. Huwt Anneken Dircx, van Adam, oud 21 jaar wonend in de Kalverstraat. Getrouwd Stadhuis 30 maart 1636.

1637

1637 oct 17
Heyndryck Bulsynck, van Rotterdam, *diamantsnijder*, oud 26 jaar, wonende Uilenburg, Huwt Maria Roelandus, van Amsterdam, wonende op Rapenburg. Trouwde Oude kerk 1 nov 1637.

1637 aug 29
Pieter Lobel, van Valenciennes, *robijnmaker*, wed Anna Martyn wonende in de ververstraat. Huwt Susanna Verveecke, oud 25 jaar, Getr waalse keerk 20 sept 1637.

1637 april 22
Zacherias Roosencrans, van adam, *diamantslijper*, oud 26 jaar, wonend op de Dijkstraat, Huwt Swaentje Willems, van Steynvorde weduwe. 10 mei 1637 te slotendijk getrouwd.

1638

1638 maart 12
Cornelis Spruyt, van Amsterdam, *diamantsnijder*, wonende aan de Berers? Huwt Maeyken van der Beeck, oud 24 jaar wonend op Fluwelenburgwal. Getrouwd 11 april 1638.

1638 oct 30
Marten van Bellijn, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, woont in de Wolvenstraat. Huwt Geertruit Willes, van Zwolle, wed Jan Laurens woont in de Elandstraat, verklaart omtrent 2 jaren weduwe geweest te zijn. Trouwde Nieuwe Kerk 16 nov 1638.

1638 mei 19
Pieter van den Abeele, van Middelburg, *juwelier*, oud 30 jaar, wonende wonende in de Langebrugsteeg. Huwt Catrina de Baudoux, van Amsterda, oud 18 jaar, wonend in de ververij. Getrouwd Nieuwe kerk 15 juni 1638.

1638 maart 20
Hans Janssen, van adam, wed van Truytje Pieters, wonend beneden het spui, *juwelier*. Akte voor intekening van predikant t Gorinchem met Elisabeth Schutten jongedochter wonend in Gorinchem.

1638 mei 6
Arnadt Probst, van essen, *diamantslijper*, wonende in de Laurierssstraat, oud 27 jaar. Huwt Grietje Heyndricx, van Schoonhoven oud 18 jaar woont in konijnenstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 25 mei 1638.

1639

1639 januari 22
Johannes Gyszbrecht, van Frankfurt am Main, oud 23 jaar, *diamantsnijder*, woont in de Laurierdwarsstraat. Huwt Fennetje Felenvelt, van Bremen, woont op de Westermarkt, weduwe van Jan Felenvelt. Trouwen 6

feb 1639 in Slotendijk.

1639 April 10
Estaes Briat, van Valenciennes, *robijnwerker*, wed. van Maria de Libesaer, wonend op de Lauriersgracht. Huwt Anthonette Beausaer, van Purquoy (Tourcoing) wed. Jaques Goosaer. Trouwt Waalse kerk 24 april 1639.

1639 juli 30
Jan Lisore van Rouen, *diamantslijper* oud 26 jaar, woont in de Wolvenstraat. Huwt Anna Jans van adam, woont in de Laurierdwarsstraat oud 26 jaar. Getrouwd Waalse kerk 20 aug 1639.

1640

1640 sept 1
Anthoni Jeems, van Londen, *diamantsnijder*, 46 jaar, woont in de Rozenstraat. Huwt Margrieta Tinnemans, van Luik, weduwe van Matthijs Tinnemans, woont in de Koningsstraat. Getrouwd in de Engelse kerk.

1640 oct 6
Jelis Jongelinck, van Antwerpen, *diamantsnijder*, woont in de Reestraat, oud 36 jaar. Huwt Geesgie Dircx, van Oldenburg, oud 25 jaar. Trouwden 21 okt 1640 in Slotendijk.

1640 mei 5
Davidt van de Hoey, oud 22 jaar, *robijnsnijder*, woont in de Bank van Leningstraat. Huwt Jannetje Jansdr, van Rotterdam, oud 21 jaar, woont in Agnietenstraat. Zijn op 27 mei 1640 t Amstelveen getrouwd.

1640 juni 9
ingetekend op akte Gosninus Buytadyck, Jan Symonss, *juwelier*, van Aken, woont in de stilsteeg. Huwt Elisabet van der Meulen, woont in Dordrecht. Trouwakte t adam.

1640 sept 21
Pieter Ramaert van Antwerpen, *juwelier*, oud 39 jaar, wonende op de Prinsengracht. Trouwt met Sasa Huibrecht, van Amsterdam, oud 22 (vader Huybert Jelisz) woont in het Grovenstraatje. Getr in Nieuwe kerk 16 oct 1640

1640 sept 8
Wilhelmis von Brullen, van Hamburg, *diamantslijper* op Vlijnenburg, oud 23 jaar, Huwt Trijn Teunis, van Amsterdam oud 22 jaar, woont in de Dijkstraat, Per attest dat zij 23 september 1640 in Sloterdijk getrouwd zijn.

1641

1641 dec 21
Aernhout Roggerns, van Antwerpen, *diamantsnijdersgezel*, woont in de Rozenstraat, oud 22 jaar. Huwt Lucretia Pieters, van Amsterdam, weduwe van Jan Oloffs. Trouwde 5 jan 1642 in Sloterdijk.

1641 juni 15
Philip Titsberger, van Frankfurt, *diamantsnijder*, op de Bierkaai, oud 27 jaar. Huwt Barbara Hompariers, van Meurs, oud 27 jaar. Trouwen Oude Kerk 7 juli 1641.

1641 april 13
Jan van der Becke, van Haarlem, *diamantsnijder*, oud 40 jaar. Huwt Aeltje Jans, van Utrecht, weduwe van Ariaen Harmensz, woont in de Rozenstraat. Trouwen nieuwe kerk 12 mei 1641.

1641 mei 11
Daniel Coninck, van Amsterdam, *diamantsnijder* op de Lauriersgracht, oud 25 jaar. Huwt Maria Moermans, van Rotterdam in de Looierstraat, oud 26 jaar. Trouwden 26 mei 1641 Oude kerk.

1641 nov 16
Aert Coninck, van Amsterdam, *juwelier*, oud 33 jaar, woont over de Oude Regulierspoort. Huwt Cornelia Jelis, van Amsterdam, woont op de Oudeschans, oud 22 jaar. Getr Nieuwekerk 10 dec 1641.

1641 nov 30
Henderick van Wetten *diamantslijper*, oud 21 jaar, woont in de Blindemanssteeg. Huwt Martje Pietersdr, van Deventer, oud 20 jaar, woont op de Heiligerweg.

1642

1642 maart 8
Davit van de Hoey, van Amsterdam, *robijnsnijder*, oud 24 jaar, weduwnaar van Jannetje Jans, woont in de Slijkstraat. Huwt Heynsrickje Pieters, van Munster, oud 21 jaar, woont in de Oude Huiszettersteeg. Per attest dat zij 11 mei 1642 in Amstelveen getrouwd zijn.

1642 nov 8
Joost van der Beke, van Haarlem, *juwelier*, weduwnaar van Jannetje de Vlieger, op de fluwelen burgwal. Huwt Mayke Fransen, mede van Haarlem, weduwe van Pieter Lyeman, wonende in de Wolvenstraat. Getrouwd Stadhuis 7 dec 1642.

1642 aug 14
Thomas de Kemel, van Amsterdam, *juwelier*, oud 43 jaar, woont op de Koningsgracht. Huwt Catharina Breyel, van Antwerpen, weduwe van Peter Voer, verklarende omtrent 7 maanden weduwe te zijn, woont in antonies Breestraat. Getr in Nieuwe kerk sept 1643.

1642 jan 23
David de Basuy, van Sluis, *juwelier*, oud 28 jaar, woont op de Ouderzijds Voorburgwal, vertonende akte van intekening met Maria Lohar-ville, wed. in Rotterdam. Trouwakte te adam.

1642 jan 30
Joris Huybersz van amsterdam, *diamantslijper*, oud 25 jaar, woont in ververij. Huwt Catharina van der Plaets, van adam, woont in st jansstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 25 feb 1642.

1642 juni 4
Martinus de la Ruwelle, van Hamburg, *diamantslijper*, oud 23 jaar, woont op het Leidse veer, (woont met zijn cosijn Willem Spruyt) Huwt Janneleen Dickenson, van adam oud 25 jaar, Getrouwd nieuwe kerk 24 juni 1642.

1643

1643 dec 19
Dierk Esser, van Hamburg, *diamantsnijder*, weduwnaar van Suzan Tennis, in de Elandstraat. Huwt Yfgie Heyndrix, van Grootebroek, weduwe van Thomas Meets. Trouwen in de Oude kerk 10 jan 1644.

1643 maart 14
Jan Pietersz van Amsterdam, *diamantslijper* wonend op de Oude turfmarkt, oud 21 jaar. Huwt Aeltje Lubberts, van Blokzijl, wonende als voren, met haar bekende Samuel Cornelisz Spruyt, Get stadhuis 29 maart 1643.

1644

1644 sept 8
Jan Vercoillie (Jan Vercolje), van Haarlem, *diamantsnijder*, oud 26 jaar op de Anjeliersgracht. Huwt Anneken Wijnants, van Alkmaar, oud 23 jaar, wonend op Jorisplein, Getrouwd stadhuis 9 okt 1644.

1644 sept 10
Jeronimus Jacobsen, van Hanan, *diamantsnijder*, woont op lauriergracht, oud 33 jaar. Huwt Suzanna van Sevenhoven, van Frankenthal, woont als voren, oud 25 jaar, huwt nieuwe kerk 25 sept 1644.

1644 oct 29
Adriaen van den Nieuwenhuyse, van Antwerpen, *diamantsnijder*, woont op de Buitenamstel, oud 34 jaar. Huwt Elisabeth van Dingen, van Antwerpen, oud 23 jaar. Trouwt te Amsterdam.

1644 nov 19
Ingetekend op acte van Hamanus Langelius, Isaack Melleyn, juwelier, woont bij de Westerkerk, nu in Rotterdam. Huwt Aplonia van Gangel, woont in Rotterdam. Zij zijn beiden van Aken.

1644 jan 2
Jeronimus Lisco, van Antwerpen *diamantslijper*, wonende in het Houtzagerssteegje, oud 26 jaar. Huwt Trijntje Pieters van Dithmarschen, oud 20 jaar (vader Pieter Jansz). Getrouwd stadhuis 24 jan 1644.

1644 mei 21
Ot Jansz, van Wijk bij Duurstede, *diamantslijper*, weduwnaar van Neeltje Jans, woont op de Herengracht. Huwt Jannetje Stevens van adam, weduwe van Melchert Dirksz. Getrouwd Nieuwe kerk 7 juni 1644.

1644 nov 5
Coenraet Windes, van Hanau, *diamantslijper*, woont in de Tichelstraat, oud 27 jaar. Huwt Niesgje Baerens van adam woont in de Reestraat, oud 25 jaar. Getrouwd Nieuwe kerk 19 nov 1644.

1644 nov 12
Op de acte van een predikant in Rotterdam ingetekend, Henrick van Ongem, *diamantslijper*, Huwt Cornelia Pieters, van Delft, woont in Rotterdam. Getrouwd oude kerk 27 nov 1644.

1645

1645 jan 20
Johannes Creser (Gresser), van Frankfurt a. Main, oud 30 jaar, *diamantsnijder*, wonende op de Prinsengracht. Huwt Anna Rentorp, van Amsterdam, oud 24 jaren. Huwen stadhuis 5 feb 1645

1645 dec 2
Ingetekend op akte van de secretaris t Haarlem. Heyndrick Vermeers, van Amsterdam, *diamansnijder* in de stadstraat. Huwt Elisabeth Bulsing, van Amsterdam, wonend te Haarlem. Trouwde te Amsterdam.

1645 april 15
Guilliaen Ingeram, van Antwerpen, *diamantsnijder*, woont in de Elandstraat. Huwd Maria Meuwesteyns, in de Briel wonende.

1645 nov 11
Mertines Fyens, van Antwerpen, *robijnssnijder*. Huwt Annetje Jans, van Vollenhoven, beiden in het Steenhouwerssteegje. Trouwde Oude kerk 26 nov 1645

1645 sept 20
Pieter de Jode, van Amsterdam, *juwelier*, oud 25 jaar, (vader Hand) wonende in ’s Gravenhage. Huwt Anneken Jeremias de Mans, van Amsterdam, oud 26 jaar, wonende Keizersgracht (moeder Hilletje Huygen) (haar vader Jeremias Willemsz de man?) Getr Oude Kerk 10 okt 1645

1645 juni 10
Pieter de Collesier, te antwerpen, *diamantslijper* in de Lauriersdwarsstraat, weduwnaar van Aeltje Jans. Huwt Celia Fabritius, van adam, oud 27 jaar, wonende in de wolvenstraat, met haar vader Jan Fabritius.

1646

1646 juli 28
Adolf Hertloff, van Wermskerck, *diamantsnijder* oud 44 jaar, woont in heliestraat [?] Huwt Trijntje Dircx,

van Amtersdam, weduwe van Gerrit Wygers. Huwen Oude kerk 12 aug 1646

1647

1647 aug 3
Jacob Kuffeller, van Keulen, *diamantsnijder*, weduwnaar van Fijtje Jans, woont in Katwijk. Huwt Lysbeth Claes, van Edam, oud 39 jaar, woont op de stromarkt. Per attest dat zij 1 sept 1647 getrouwd zijn in Sloterdijk dan de predikant aldaar.

1647 mei 25
Jan Versteegh, van Tiel, *diamantsnijder*, oud 22 jaar. Huwt Anne Jans, van Amsterdam, wonende in de Laurierstraat, huwen stadhuis 16 juni 1647.

1647 sept 28
Martinus Fyens, van Antwerpen, *robijnsnijder*, weduwnaar van Anne Jans, woont in de steenhouwersteeg. Huwt Jasperijntje Servaes, van Antwerpen, oud 21 jaar, woont in Slijkstraat. Per attest dat zij 13 okt 1647 in Diemen getrouwd zijn.

1647 feb 14
Paulus Ramaert van Antwerpen, *diamantslijper*, oud 22 jaar, met vader hans wonend op warmoesgracht. Huwt Agata de Bruynne van adam oud 16 jaar, woont in de Stilsteeg. Getrouwd Oude kerk 9 april 1647.

1648

1648 april 4
Pieter Pietersen, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 22 jaar, woont in de Rozenstraat. Huwt Mechtel Maergets, van Utrecht, oud 25 jaar. Per attest dat zij 19 april 1648 in Sloterdijk getrouwd zijn.

1648 aug 22
Henrick Windich, van Hanan, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, in de Tichelstraat. Huwt Saerthe Alberts, van Amsterdam, oud 20 jaar. Huwen oude kerk 8 sept 1648.

1648 jan 17
Jeremias Colpijn, van Amsterdam, *robijnslijper*, oud 22 jaar, woont met moeder Lysbet Colpyn in de Koningsstraat. Huwt Aeltje Meynders, van Geuns, oud 37 jaar woont in de Dykstraat. Getrouwd Oude kerk 2 feb 1648.

1648 April 7
Hans Seippel, van Nurnberg, weduwnaar van Clara van der Heyde, wonende in de Nes, *juwelier*. Huwt Maria van Coeschot, van Amsterdam, oud 23 jaar, wonend in de warmoesstraat. Getrouwd Stadhuis 3 mei 1648

1648 maart 25
Martinus de la Ruelle, van Hamburg, *diamantslijper*, weduwnaar van Jannetje Dickenson, woont in de Laurierstraat. Huwt Madaleentje Costers, van adam, oud 32 jaar, woont in monnickenstraat. Getr oude kerk 12 april 1648

1648 juni 17
Begraven Ida Cornelis, huisvrouw van Evert Jacobsen, *zilversmid*, komt uit de Hartenstraat. Begraven bij Oude kerk.

1649

1649 juni 12
Francis Boffaer (Boffeer), van Antwerpen, *robijnslijper*, oud 24 jaar, wonende in de vijzelstraat. Huwt Elsgie Jansz, van Zwolle wed van Pieter Pietersz Verdoen.

1649 maart 13
Arnolt Praest, van Essen, *diamantslijper*, weduwnaar van Grietje Hendrix, woont op de Rozengracht. Huwt Catharina Bennincx, van Amsterdam, oud 25 jaar, woont om de hoek van de Nieuwe Doelenstraat (met moeders Leonora Mulders) Zij zijn 4 april 1649 in slotendijk getrouwd.

1649 jan 9
Begraven Anneke Martens, huisvrouw van Hermanus Martens, *goudsmid* in de Eng Kerksteeg bij de Oude kerk, begraven bij Oude kerk.

1649 juli 20
Aert Roggens, *diamantsnijder*, woont in de Laurierstraat op het walenweespad, zijn kind. Begrafenis reg karthuizer kerkhof.

1650

1650 jan 6
Johannis Davidse van Zomere, *diamantsnijder*, woont in loviersstraat [?]. Ingetekend op de acte van de secretaris van s'Gravenhage. Huwt Elsje Spijck, jongedochter, woont in s'Gravenhage.

1650 maart 5
Aernout Schoock, van Utrecht, *diamantsnijder*, oud 27 jaar, woont op de Rozengracht. Huwt Nelleken Ramarst, van Amsterdam, woont op de Herengracht oud 29 jaar. Huwen Oude kerk 29 maart 1650.

1650 oct 1
Carel Cocx, van Antwerpen, *diamantsnijdersgezel*, oud 27 jaar woont in de Kalverstraat. Gehuwt Ybel Dircx, uit de Griet, weduwe van Teunis Jansz. Per attest dat zij 16 oct 1650 in Amstelveen getrouwd zijn.

1650 oct 21
Sarvaes Grijper, van Antwerpen, *robijnssnijder*, oud 24 jaar, woont in de Raamsteeg. Huwt Grietje Schutt, van adam, oud 28 jaar. Getrouwd Oude kerk 8 nov 1650

1650 nov 26
Guilliam Schenck, van Antwerpen, *robijnsnijder*, oud 23 jaar woont in de Steenhouwerssteeg, Huwt Trijntje Janss van Apendoorn (Apeldoorn) oud 20 jaar. Getrouwd Oude kerk 11 dec 1650.

1650 sep 9
Jan Pieters van Lieven, van adam, *diamantslijper*, wed Aelte Lubbersz, wonende Bloemstraat. Huwt Elysabet van Hoochvelt, van adam, oud 24 jaar (met haar zus Tryntje) wonende op de Bloemgracht.

Bijlage 2: Adressen en namen van bewerkers van edelstenen en edelmetaal

Herengracht:

1618 april 14
Pieter van Berel, *diamantsnijder*, oud 30 jaar, wonend 12 jaar te Amsterdam, in de st. Jacobstraat. Huwt Margriete Stokman, van Muster, oud 28 jaar, wonend, 11 jaren te Amsterdam, op de Herengracht. Trouwen stadhuis 29 april 1618.

1620 november 27
Jacob Cornelisz de Goyer, *diamantsnijder* wed Saartje Rombouts, wonende Herengracht. Huwt Claasje Jans, weduwe van Aris Jacobsz, verklarende 3 jaar weduwe te zijn geweest, wonende Haarlemmerstraat. Getrouwd Oude kerk 13 dec 1620

1621 feb 13
Ingetekend op de akte Isacq Hoghenbergh, *diamantsnijder* van Keulen, weduwnaar van Marie Colpin, op de Herengracht. Huwt Adriana Coyman te Leiden.

1622 oct 15
Alexander van Schrieken, van Brussel, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, wonende op de Herengracht. Huwt Marya Rosewel, uit Engeland wonend op de Bloemgracht. Trouwden stadhuis 6 nov 1622

1644 mei 21
Ot Jansz, van Wijk bij Duurstede, *diamantslijper*, weduwnaar van Neeltje Jans, woont op de Herengracht. Huwt Jannetje Stevens van adam, weduwe van Melchert Dirksz. Getr Nieuwe kerk 7 juni 1644

1650 maart 5
Aernout Schoock, van Utrecht, *diamantsnijder*, oud 27 jaar, woont op de Rozengracht. Huwt Nelleken Ramarst, van Amsterdam, woont op de Herengracht oud 29 jaar. Huwen Oude kerk 29 maart 1650.

Prinsengracht:

1617 dec 9
Ingetekend op akte van de predikant van t Hasselt, Henrick Bon van Arnemuiden, *diamantsnijder* wonende op de Prinsengracht. Huwt Elsken Jans, van Hasselt, wonende in Hasselt. Trouwde te adam.

1619 nov 23
Pieter de Buyser, van Haarlem weduwnaar van Jannetje Jans, woont op Prinsengracht, *diamantsnijder*. Huwt Ryxken Pauwels, van Keulen, oud 30 jaar, woont in koningsstraat. Trouwde te Adam

1620 nov 10
Begraven Jan Klassen (Claesz) *goudmid*, wonend op de Prinsengracht, over de brouwerij van 't Hart.

1625 juli 12
Aernel van der Wey, van Arnhem, *diamantsnijder*, oud 32 jaar, wonend in de tuinstraat. Huwt Geertruyt Stockmans, van Munster, oud 32 jaar, wonend op de Prinsengracht. Getrouwd in de Oude kerk 28 aug 1625.

1640 sept 21
Pieter Ramaert van Antwerpen, *juwelier*, oud 39 jaar, wonende op de Prinsengracht. Trouwt met Sasa Huibrecht, van Amsterdam, oud 22 (vader Huybert Jelisz) woont in het Grovenstraatje. Getr in Nieuwe kerk 16 oct 1640

1645 jan 20
Johannes Creser (Gresser), van Frankfurt a. Main, oud 30 jaar, *diamantsnijder*, wonende op de Prinsengracht. Huwt Anna Rentorp, van Amsterdam, oud 24 jaren. Huwen stadhuis 5 feb 1645

Keizersgracht:

1618 juli 5
Daniel van Gaert, van Leiden, *diamantsnijder*, wed van Mayke Carstens, wonend op de Keizersgracht. Huwt Annetje Jeuriaens, van Jeuren, oud 22 jaar.

1625 augustus 23
Jan Cornelisz Verstee van amsterdam?, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonende in de egelantierstraat 5. Huwt Neeltje Hendricks 18 jaar, woont op de keizersgracht. Huwen in de Nieuwe kerk op 9 sept 1625.

1625 aug 23,
Jan Cornelisz Verste, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonend in de egelantierstraat 2. Huwt Neeltje Hendricks, van Amsterdam, oud 18 jaar wonende op de Keizersgracht. Trouwde Nieuwe kerk 9 sept 1625

1625 feb 28
Karel de Min van adam, *diamantslijper*, oud 29 jaar, woont op de Keizersgracht. Huwt anneken Claes van Adam oud 29 jaar. Getr Nieuwe kerk 18 maart 1625

1634 Jan 26
Willem Mayer, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 23 jaar, wonend op de Keizersgracht. Huwt Geertuyt Broers, van Breda. Trouwde Nieuwe kerk 14 feb 1634

1636 feb 27
Andries Pitten, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 62 jaar, woont op de Keizersgracht. Huwt Janneken de Kemel, van Antwerpen, oud 42 jaar, wonende op de st. Anthonis Breestraat. Zijn in de Franse kerk gegaan. Getrouwd Waalse kerk 23 maart 1636

1645 sept 20
Pieter de Jode, van Amsterdam, *juwelier*, oud 25 jaar, (vader Hand) wonende in 's Gravenhage. Huwt Anneken Jeremias de Mans, van Amsterdam, oud 26 jaar, wonende Keizersgracht (moeder Hilletje Huygen) (haar vader Jeremias Willemsz de man?) Getr Oude Kerk 10 oct 1645

De dwarsstraten grachtengordel:

1620 jan 4
Hendryck Kup, van Zalt Bommel, *diamantsnijder*, oud 27 jaar, wonende (15 jaar in Amsterdam, in de Huidenstraat. Huwt Sara Baten, van Antwerpen, oud 30 jaar, wonend op oude Heibrug. Getr Stadhuis 26 jan 1620.

1627 jan 30
Pieter de Collesys, van Antwerpen, *diamantslijper*, oud 24 jaar met broer hans in de Huidenstraat. Huwt Aaltje Jans van Lier, oud 23 jaar wonende om de hoek van de Rienstraat? Getr stadhuis 14 feb

1618 april 28
Johannes Noppel (Nuppell/Nyppel), van Labach, oud 25 jaar, *diamantsnijder*, wonend (3 jaar in Amsterdam) in de Nieuwe Leliestraat. Huwt Grietjen Henrix, van Nes, oud 28 jaar, wonend in de Nieuwe Leliestr. Trouwen Nieuwe kerk 13 mei 1618

1618 mei 12
Ingetekend op akte van de ouderlingen van de kerk in Steenwijk Jan Jansz de Wees, *diamantsnijder* wonend bij de Leliesluis. Huwt Grietjen Tonis, van Steenwijk wonend in de Haarlemmermeer. Getrouwd op 5 juni 1618 te Haarlem.

1621 juni 12
Kilgiaen Gram, van Weynheym, *diamantsnijder*, oud 32 jaar, in de Leliestraat. Huwt Hilletje Meynerts, weduwe Henrick Jelmers verklarende 7 jaren weduwe geweest te zijn. Getrouwd nieuwe kerk 4 juli 1621

1633 juni II
Matheus de la Motte, van Nurnberg, oud 29 jaar, wonende Nieuwe Leliestraat, *diamantsnijder*. Huwt Trijntje Joris, van Vollenhove, wonende in de Herenstraat, oud 34 jaar. Trouwde 26 juli 1633 slotendijk.

1620 april 4
Jan de Smith, *diamantsnijder*, van Leiden, in de Hartenstraat. Huwt Laurentia Soete, mede van leiden. Trouwen te Amsterdam.

1648 juni 17
Begraven Ida Cornelis, huisvrouw van Evert Jacobsen, *zilversmid*, komt uit de Hartenstraat. Begraven bij Oude kerk.

1620 feb 6
Herman Jans, van Weerelt, *diamantsnijder* oud omtrent 28 jaar wonend in de Wolvenstraat. Huwt Mariken de Minne, van Middelburg, oud 26 jan (ouders zijn Lieven de Minne en Janneke Jans) wonend van kinds af aan te Adam in de wolvenstraat. Trouwde Nieuwe kerk 25 feb 1620

1621 juli 15
Jan de Minne, van Leiden, oud 27 jaar (met vader Lieven de Minne) woont in de Wolvenstraat, *diamantsnijder*. Huwt Lysbet van der Helst, oud 22 jaar, woont in de Looiersstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 1 aug 1621

1638 oct 30
Marten van Bellijn, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 28 jaar, woont in de Wolvenstraat. Huwt Geertruit Willes, van Zwolle, wed Jan Laurens woont in de Elandstraat, verklaart omtrent 2 jaren weduwe geweest te zijn. Trouwde Nieuwe Kerk 16 nov 1638.

1639 juli 30
Jan Lisore van Rouen, *diamantslijper* oud 26 jaar, woont in de Wolvenstraat. Huwt Anna Jans van adam, woont in de Laurierdwarsstraat oud 26 jaar. Getr Waalse kerk 20 aug 1639

1623 dec 16
Coenraedt Tjenning (jenigs) van Aken *diamantsnijder*, oud 24 jaar, woont in de Berenstraat. Huwt Anna Schrader , van Ootmarsum, weduwe van Bartholemeas Block verklarende 7 jaar weduwe geweest te zijn. Trouwen in Nieuwe kerk 31 dec

1622 dec 3
Hubert Usselinx de jonge, van Hasselt oud 31 jaar, *diamantsnijder*. Huwt Marytgen Jans, van Keulen, oud 27 jaren wonende in de Korsjessteeg. Trouwde te Adam

1615 juli 25
Jan Vermeer (Van Mee), van Doesburg, *diamantsnyder*, oud 27 jaar, wonend (13 jaren t Adam) op de Koningsgracht. Huwt Fytgen Cornelisdr. Wed Jakob Kornelisz, verklarende 3 jaar weduwe te zijn geweest, wonende bij de Korsjespoort. Getr Stadhuis 9 aug 1615.

1618 dec 20
Hans Naghels, van Breda, *diamantsnijder*, wonend op de Koningsgracht. Huwt Suzanna Kemp, oud 23 jaar, wonend in de Warmoesstraat. Trouwde Nieuwe kerk 8 jan 1619

1619 nov 23
Pieter de Buyser, van Haarlem weduwnaar van Jannetje Jans, woont op Prinsengracht, *diamantsnijder*. Huwt Ryxken Pauwels, van Keulen, oud 30 jaar, woont in koningsstraat. Trouwde te Amsterdam.

1627 maart 13
Hendrerick Jonghelinck, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 24 jaar, wonende 4 jaren in de Koningsstraat. Huwt Stijnesje Nanninck, van Westermolt, oud 23 jaar, wonende 11 jaar te Amsterdam op de Bierkaai. Getrouwd Oude kerk 28 maart 1627.

1629 april 14
Thomas Thomassen, van Antwerpen oud, 24 jaar *diamantsnijder* wonende 4 jaren te Amsterdam op de Koningsgracht. Huwt Aeltje Pieters, weduwe van Aert Aerjansz, verklarende omtrent 6 jaren weduwe te zijn geweest, wonende op de Ossenmarkt. Getrouwd aan stadhuize 29 april 1629.

1642 aug 14
Thomas de Kemel, van Amsterdam, *juwelier*, oud 43 jaar, woont op de Koningsgracht. Huwt Catharina Breyel, van Antwerpen, weduwe van Peter Voer, verklarende omtrent 7 maanden weduwe te zijn, woont in Antonies Breestraat. Getr in Nieuwe kerk sept 1643

1648 jan 17
Jeremias Colpijn, van Amsterdam, *robijnslijper*, oud 22 jaar, woont met moeder Lysbet Colpyn in de Koningsstraat. Huwt Aeltje Meynders, van Geuns, oud 37 jaar woont in de Dykstraat. Getr Oude kerk 2 feb 1648.

1641 nov 16
Aert Coninck, van Amsterdam, *juwelier*, oud 33 jaar, woont over de Oude Regulierspoort. Huwt Cornelia Jelis, van Amsterdam, woont op de Oudeschans, oud 22 jaar. Getr Nieuwekerk 10 dec 1641

1644 nov 19
Ingetekend op acte van Hamanus Langelius, Isaack Melleyn, *juwelier*, woont bij de **Westerkerk** (Prinsengracht, Rozengracht), nu in Rotterdam. Huwt Aplonia van Gangel, woont in Rotterdam. Zij zijn beiden van Aken.

Jordaan:

1614 dec 6
Melchior Maerschalk, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 21 jaar, wonende 3 jaar te adam, op de Bloemgracht. Huwt Anne Klaesdr, van Zaandam, oud 22 jaar, wonende (reeds als kind in Adam) op de Bloemgracht. Getrouwd in Nieuwe kerk 11 jan 1615.

1615 april 4
Jan Hendricks, van Frankfurt, *diamantsnyder*, oud 22 jaar, wonend 3 jaar te Amsterdam op de Bloemgracht. Huwt Anne Jansdr, van de Steur, oud 27 jaar, wonend 3 jaar in Amsterdam op het Tuinpad.
1617 april 1
Jan Sluyer, van Hamburg, *diamantsnijder*, oud 22 jaar wonende met neef Pieter Verbiest in de Lavendelstraat. Huwt Heyltjen Adriaens, oud 19 jaar, wonend in de Rozenstraat. Nieuwe kerk 30 april 1617.

1618 dec 8
Jacques van Lanen, van Antwerpen, *diamantsnijder*, weduwnaar Grietje Gerrits, wonende op de Lauriergracht. Huwt Sara Borloen, van Antwerpen, oud 20 jaar, wonende bij de Doelensluis. Trouwde Nieuwe kerk 23 dec 1618

1619 juni 29
Ingetekend op akte van de predikant te Doesburg Johan van Remunde, *diamantsnijder*, wonende op de Bloemgracht 2. Huwt Beatrix van Manen, wonende te Doesburg. Trouwde in Amsterdam.

1620 aug 22
Hans Broddyns, van Antwerpen, *diamantsnijders* oud 48 jaar, woont op de hoek van de Rozengracht. Huwt Ytken Diercks, van Emmerik, weduwe van Dauet Hubertsz verklarende ¾ jaar weduwe geweest te zijn, wonende op het Reguliershof. Trouwde te Adam

1620 feb 20
Hendrick Helst, *diamantsnijder*, oud 29 jaar, woont in de Liesdel. Huwt Eva Appelmanoud 19 jaar wonende op de Zeedijk. Trouwde Oude kerk 8 maart 1620.

1621 juli 29
Willem Jansen, van Geuns, *diamantsnijder*, oud 25 jaar, wonende in de Elandstraat, huwt Trijntje de Voogel, oud 22 jaar, wonende op de Nieuwezijds voorburgwal. Trouwen te Amsterdam.

1621 mei 1
Adriaen Roeff (Ruoffz), van Frankfurt, wed van Suzanna van Brughe, wonende 2 jaren te Amsterdam, in de Looierskruisstraat, diamantsnijder. Huwt Grietje Harmans, van Emden, oud 21 jaar. Trouwen stadhuis 16 mei 1621.

1623 mei 27
Bertram van der Beecke, van Haarlem, oud omtrent 24 jaar, *diamantslijper*, (met vader Joost Beecke) wonende (10 jaar t Amsterdam) op de Bloemgracht. Huwt Syntje Keurse van Haarlem, oud 28 jaar, wonend (8 jaar in Amsterdam) in de Hartenstraat. Getr stadhuis 21 juni 1623

1624 juni 7
Jacop van Aerschot, van Amsterdam, oud 31 jaar *diamantslijper*, woont op de Elandsgracht. Huwt Aaltje Oomen van Amsterdam, oud 19 jaar wonende Koestraat. Getr stadhuis 23 juni 1624

1625 juli 12
Aernel van der Wey, van Arnhem, *diamantsnijder*, oud 32 jaar, wonend in de Tuinstraat. Huwt Geertruyt Stockmans, van Munster, oud 32 jaar, wonend op de Prinsengracht. Getrouwd in de Oude kerk 28 aug 1625.

1625 dec 11
Ingetekend op akte van de secretaris van Haarlem Joost van der Beque, *diamantsnijder* wed Syntje Vermeers wonende op de Bloemgracht. Getrouwd te Adam.

1626 sept 26
Jacob Pieters, van Haarlem, *diamantsnijder*, oud 22 jaren, wonend op Egelantiersgracht. Huwt Merritje Henerickx in Amsterdam, oud 20 jaar, wonend in Leliestraat. Zijn 11 okt 1626 te Amstelveen getrouwd.

1628 feb 26
Rombout van Baren, van Mechelen, *diamantsnijder*, oud 25 jaar, wonende 1,5 jaar in de Bloemstraat. Huwt Maria Beuls, van Gent, oud 25 jaar, wonend in de Rozenstraat. Getrouwd 18 mei 1628 oude stijl te Warnsveld.

1629 mei 17
Jasper Baackelijn, van Middelburg, *diamantsnijder* oud 33 jaar, wonend (7 jaar in Amsterdam) in de Rozenstraat. Huwt Geertje Jans, van Emden?, wed Hans Broeck verklarend 20 maanden wed te zijn geweest, wonend op de hoek van de Rozenstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 10 juni 1629

1629 mei 26
Aert Pieters Verbeeck, van Haarlem oud 27 jaren, *diamantsnijder*, wonend op de Bloemgracht. Huwt Ybeltje Hilbrant, van Naarden, oud 21 jaar wonend in de Nieuwe Leliestraat (met Ouders Sijtje jans en Hilbrant Pieters. Zijn getrouwd te Sloterdijk op 17 juni 1629.

1629 april 7
Christiaen Bever, van Leipzig, *diamantslijper*, oud 25 jaar, wonende (2 jaar t Amsterdam) in de Lindenstraat. Huwt Margreta Jans van Holstijn, van Zeybergh, wed Cornelis Jansz verklaarde 3,5 jaar weduwe geweest te zijn

1630 juli 5
Peeter Bossaert, van Antwerpen, oud 25 jaer, wonende 2 jaren in de Bloemstraat, *diamantsnijder*. Huwt Elsgje Davits, van Hamburg, wed. Hans van Daelen, verklaarde 2 jaar weduwe te zijn geweest. Zijn op 21 juli 1630 te Amstelveen getrouwd.

1631 nov 6
Guilliam Cobben, van Antwerpen, wed Claera Kevelaer, *diamantsnijder*, wonende op de Elandsgrachts. Huwt Josijntje Marcus, van Bergen Wynox (Wynsxbergen), oud 20 jaar, wonende Rozenstraat. Getrouwd Nieuwe kerk 30 nov 1631

1631 jan 13
Alexander van Strichen, *diamantslijper*, woonde aan het einde van de Rozengracht, begrafenis reg Karthuizer kerkhof.

1632 sept 30
Joost van der Beeck (van der Beke), van Haarlem, wed Maryke Remout, wonende op de Bloemgracht, *diamantsnijder*. Huwt Janneke de Vlieger, van AMterdam, weduwe Christiaen Belijn, verklarende 2 jaar weduwe te zijn geweest, wonende Nieuwezijds voorburgwal. Huwen stadhuis 28 nov 1632

1633 jan 13
Henrick Praest, van Essen, *diamantsnijder*, oud 26 jaer, zijn moeder te Essen, woont in de Laurierstraat. Huwt Lysbeth Jans, van Ottem, oud 28 jaer. Huwt De broeder opposeert daar zij geen vrije person is en een kind heeft bij een ander.

1635 Juni 22
Jasper Egbersz, van Antwerpen, *diamantsnijder*, oud 38 jaar, wonend Egelantiersgrachts. Trouwt Geertruyd Lourens, van Luydt, oud 27 jaar, wonend Lauriersgracht. Trouwen te amsterdam.

1638 mei 6
Arnadt Probst, van essen, *diamantslijper*, wonende in de Lauriersstraat, oud 27 jaar. Huwt Grietje Heyndricx, van Schoonhoven oud 18 jaar woont in konijnenstraat. Getr Nieuwe kerk 25 mei 1638

1639 januari 22
Johannes Gyszbrecht, van Frankfurt am Main, oud 23 jaar, *diamantsnijder*, woont in de Laurierdwarsstraat. Huwt Fennetje Felenvelt, van Bremen, woont op de Westermarkt, weduwe van Jan Felenvelt. Trouwen 6 feb 1639 in Slotendijk.

1639 April 10
Estaes Briat, van Valenciennes, *robijnwerker*, wed. van Maria de Libesaer, wonend op de Lauriersgracht. Huwt Anthonette Beausaer, van Purquoy (Tourcoing) wed. Jaques Goosaer. Trouwt Waalse kerk 24 april 1639

1640 sept 1
Anthoni Jeems, van Londen, *diamantsnijder*, 46 jaar, woont in de Rozenstraat. Huwt Margrieta Tinnemans, van Luik, weduwe van Matthijs Tinnemans, woont in de Koningsstraat. Getrouwd in de Engelse kerk.

1641 dec 21
Aernhout Roggerns, van Antwerpen, *diamantsnijdersgezel*, woont in de Rozenstraat, oud 22 jaar. Huwt Lucretia Pieters, van Amsterdam, weduwe van Jan Oloffs. Trouwde 5 jan 1642 in Sloterdijk.

1641 april 13
Jan van der Becke, van Haarlem, *diamantsnijder*, oud 40 jaar. Huwt Aeltje Jans, van Utrecht, weduwe van Ariaen Harmensz, woont in de Rozenstraat. Trouwen nieuwe kerk 12 mei 1641

1641 mei 11
Daniel Coninck, van Amsterdam, *diamantsnijder* op de Lauriersgracht, oud 25 jaar. Huwt Maria Moermans, van Rotterdam in de Looierstraat, oud 26 jaar. Trouwden 26 mei 1641 Oude kerk.

1641 mei 11
Daniel Coninck, van Amsterdam, diamantsnijder op de Lauriersgracht, oud 25 jaar. Huwt Maria Moermans, van Rotterdam in de Looierstraat, oud 26 jaar. Trouwden 26 mei 1641 Oude kerk.

1643 dec 19
Dierk Esser, van Hamburg, *diamantsnijder*, weduwnaar van Suzan Tennis, in de Elandstraat. Huwt Yfgie Heyndrix, van Grootebroek, weduwe van Thomas Meets. Trouwen in de Oude kerk 10 jan 1644.

1645 april 15
Guilliaen Ingeram, van Antwerpen, *diamantsnijder*, woont in de Elandstraat. Huwd Maria Meuwesteyns, in de Briel wonende.

1645 juni 10
Pieter de Collesier, te antwerpen, *diamantslijper* in de Lauriersdwarsstraat, weduwnaar van Aeltje Jans. Huwt Celia Fabritius, van Amsterdam, oud 27 jaar, wonende in de Wolvenstraat, met haar vader Jan Fabritius.

1648 april 4
Pieter Pietersen, van Amsterdam, *diamantsnijder*, oud 22 jaar, woont in de Rozenstraat. Huwt Mechtel Maergets, van Utrecht, oud 25 jaar. Per attest dat zij 19 april 1648 in Sloterdijk getrouwd zijn.

1648 maart 25
Martinus de la Ruelle, van Hamburg, *diamantslijper*, weduwnaar van Jannetje Dickenson, woont in de Laurierstraat. Huwt Madaleentje Costers, van adam, oud 32 jaar, woont in Monnickenstraat. Getr oude kerk 12 april 1648

1649 maart 13
Arnolt Praest, van Essen, *diamantslijper*, weduwnaar van Grietje Hendrix, woont op de Rozengracht. Huwt Catharina Bennincx, van Amsterdam, oud 25 jaar, woont om de hoek van de Nieuwe Doelenstraat (met moeders Leonora Mulders) Zij zijn 4 april 1649 in slotendijk getrouwd.

1649 juli 20
Aert Roggens, *diamantsnijder*, woont in de Lauierstraat op het Walenweespad, zijn kind. Begrafenis reg karthuizer kerkhof.

1650 maart 5
Aernout Schoock, van Utrecht, *diamantsnijder*, oud 27 jaar, woont op de Rozengracht. Huwt Nelleken Ramarst, van Amsterdam, woont op de Herengracht oud 29 jaar. Huwen Oude kerk 29 maart 1650.

1650 sep 9
Jan Pieters van Lieven, van adam, *diamantslijper*, wed Aelte Lubbersz, wonende Bloemstraat. Huwt Elysabet van Hoochvelt, van adam, oud 24 jaar (met haar zus Tryntje) wonende op de Bloemgracht

Bijlage 3: Adressen en namen van juweliers

1596
Pieter Baclerot, juwelier en *goudsmid*, uit Antwerpen.*

1598
Pieter Putmans, *juwelier en goudsmid*, uit Antwerpen.*

1603
Francois, Thijs, koopman en juwelier, uit Antwerpen.*

1616
Abraham Decker, *juwelier*, uit Antwerpen.*

1604 aug 22
Ingetekend op akte van de secretaris Leiden. Gerard van Heussen, van Leiden *juwelier*, weduwnaar van Maria Stadius, wonende **Nes**. Huwt Magdaleen Laurisdr, van Leiden en daar wonende. Trouw akte stadhuis

1608 dec 8
Begraven een kind van Thomas Haerreuerrer, *juwelier*, wonend op de Fluwelenburgwal.

1631 april 5
Hans Janssen, van Breda, juwelier, wed van Lysbeth Matheysz, wonende op het **Rokin**. Tryntje Pieters, in Antwerpen, weduwe van Ambrosius Jansz, verklarende 11 maanden weduwe te zijn geweest. Getr Nieuwekerk 22 april 1631

1636 feb 27
Willem Spruyt, van Utrecht, *juwelier*, oud 26 jaar, met zijn vader Samuel wonende bij de **Beurs**. Huwt Anneken Dircx, van Adam, oud 21 jaar wonend in de Kalverstraat. Getr Stadhuis 30 maart 1636

1638 mei 19
Pieter van den Abeele, van Middelburg, *juwelier*, oud 30 jaar, wonende wonende in de **Langebrugsteeg** (De Wallen). Huwt Catrina de Baudoux, van Amsterda, oud 18 jaar, wonend in de ververij. Getr Nieuwe kerk 15 juni 1638

1638 maart 20
Hans Janssen, van Amsterdam, wed van Truytje Pieters, wonend beneden het **Spui**, *juwelier*. Akte voor intekening van predikant t Gorinchem met Elisabeth Schutten jongedochter wonend in Gorinchem.

1640 juni 9
ingetekend op akte Gosninus Buytadyck, Jan Symonss, *juwelier*, van Aken, woont in de **Stilsteeg** (tegenwoordig Paleisstraat, Burgwallen-Nieuwe Zijde). Huwt Elisabet van der Meulen, woont in Dordrecht. Trouwakte t adam.

1640 sept 21
Pieter Ramaert van Antwerpen, *juwelier*, oud 39 jaar, wonende op de **Prinsengracht**. Trouwt met Sasa Huibrecht, van Amsterdam, oud 22 (vader Huybert Jelisz) woont in het Grovenstraatje. Getr in Nieuwe kerk 16 oct 1640

1641 nov 16
Aert Coninck, van Amsterdam, *juwelier*, oud 33 jaar, woont over de **oude Regulierspoort** (Burgwallen-Nieuwe Zijde). Huwt Cornelia Jelis, van Amsterdam, woont op de Oudeschans, oud 22 jaar. Getr Nieuwekerk 10 dec 1641

1642 nov 8
Joost van der Beke, van Haarlem, *juwelier*, weduwnaar van Jannetje de Vlieger, op de **Fluwelen Burgwal** (gedeelte Oudezijds Voorburgwal). Huwt Mayke Fransen, mede van Haarlem, weduwe van Pieter Lyeman, wonende in de Wolvenstraat. Getr Stadhuis 7 dec 1642

1642 aug 14
Thomas de Kemel, van Amsterdam, *juwelier*, oud 43 jaar, woont op de **Koningsgracht** (het Singel). Huwt Catharina Breyel, van Antwerpen, weduwe van Peter Voer, verklarende omtrent 7 maanden weduwe te zijn, woont in antonies Breestraat. Getr in Nieuwe kerk sept 1643

1642 jan 23
David de Basuy, van Sluis, *juwelier*, oud 28 jaar, woont op de **Ouderzijds Voorburgwal** (De Wallen), vertonende akte van intekening met Maria Lohar-ville, wed. in Rotterdam. Trouw akte te adam.

1644 nov 19
Ingetekend op acte van Hamanus Langelius, Isaack Melleyn, juwelier, woont bij de **Westerkerk** (Prinsengracht, Rozengracht), nu in Rotterdam. Huwt Aplonia van Gangel, woont in Rotterdam. Zij zijn beiden van Aken.

1645 sept 20
Pieter de Jode, van Amsterdam, *juwelier*, oud 25 jaar, (vader Hand) wonende in 's Gravenhage. Huwt Anneken Jeremias de Mans, van Amsterdam, oud 26 jaar, wonende **Keizersgracht** (moeder Hilletje Huygen) (haar vader Jeremias Willemsz de man?) Getr Oude Kerk 10 oct 1645

1648 April 7
Hans Seippel, van Nurnberg, weduwnaar van Clara van der Heyde, wonende in de **Nes**, *juwelier*. Huwt Maria van Coeschot, van Amsterdam, oud 23 jaar, wonend in de warmoesstraat. Getr Stadhuis 3 mei 1648